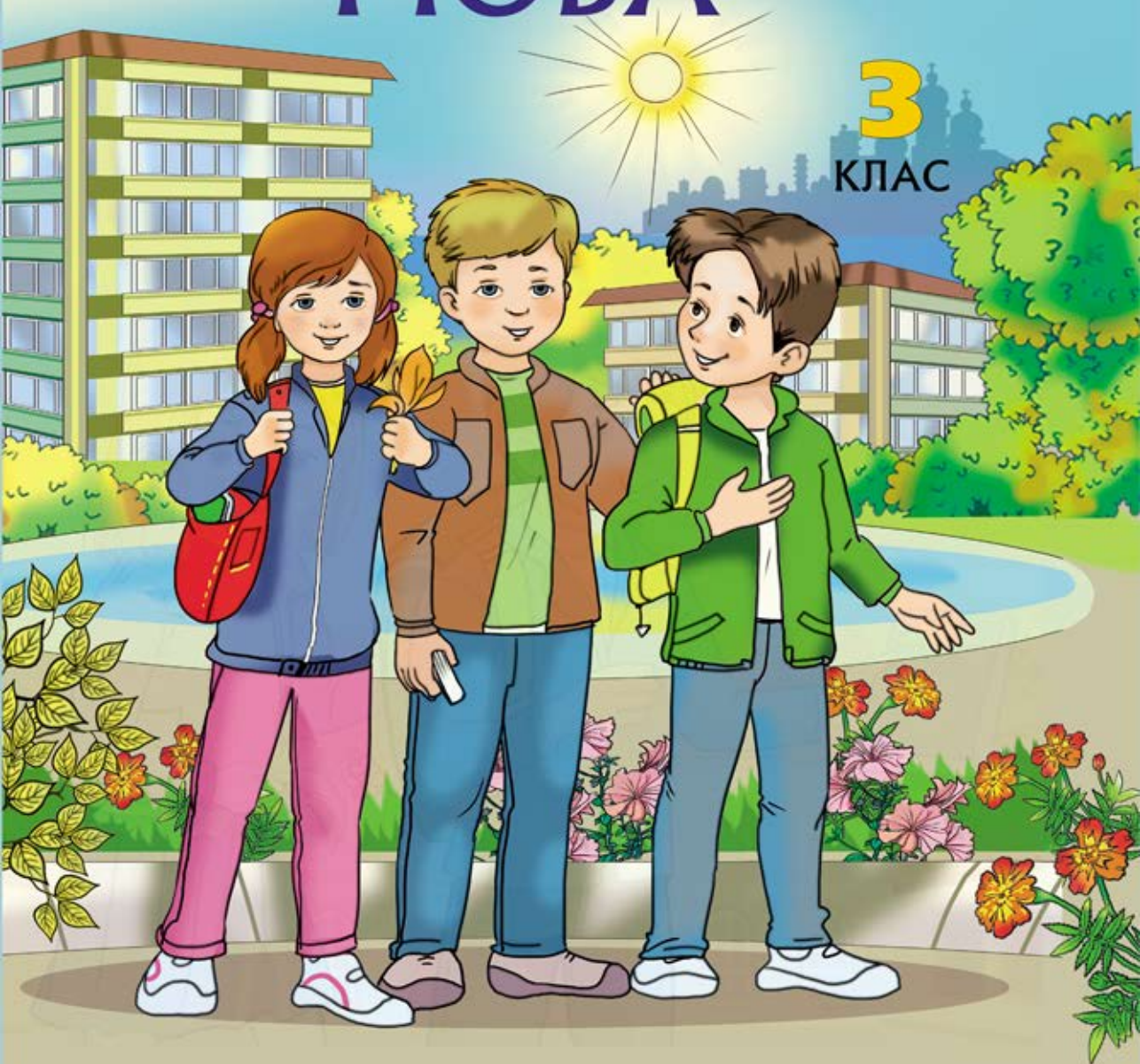


С. В. КУЛЬБІДА

УКРАЇНСЬКА МОВА

3
КЛАС



С. В. Кульбіда

УКРАЇНСЬКА МОВА



Підручник
для осіб з особливими
освітніми потребами (Н 91)

3 клас

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Київ
«Либідь»
2020

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист МОН України від 23.07.2020 р. № 1/11-4976)*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Умовні позначення:



— вивчай правило



— дізнайся значення слова



— вимовляй

Кульбіда, С. В.

К90 Українська мова : підруч. для осіб з особлив. освітн. потребами (Н 91) : 3 кл. / С. В. Кульбіда. — К. : Либідь, 2020. — 192 с. : іл.

ISBN 978-966-06-0822-1.

УДК 811.161.2*кл3(075.2.056.26)



Я тримаю у руці
кольорові олівці.
Хочу я намалювати
Кримські гори і Карпати,
степ і пагорби Дніпріві,
і озера, і діброви,
і веселку, і калину,
Чорне море і Дунай —
все це наша Україна,
наш чудовий рідний край!

Наталія Зарічна

МОВА І МОВЛЕННЯ

Культура мовлення і спілкування

1

1 Прочитай вірш.



У світі безмежнім є одна країна —
велика, неповторна, гарна, як калина.
І живуть тут люди добрі, працювїті,
ще й талановїті.
Землю засївають і пісні співають,
на бандурі грають і вірші складають
про ліси і гори, і про синє море,
про людїй і квіти...
Що це за країна? ...

2 Про що мовиться у вірші?

3 Що є для нас Україна?

Працюємо разом!

1 Прочитайте текст в особах: учитель, учень, учениця.

- Хто ти, хлопчику малій?
- Українець молодій.
- Хто ти, дівчинко малá?
- Українка молодá.
- Хто такі українці?
- Люди, що живуть в Україні.

2 Про що запитували в хлопчика?

3 Про що запитували в дівчинки?

4 Як відповіли діти?

5 Що ви дізналися про людей, які живуть в Україні?

1 Прочитай текст.

Наш край — Україна. Україна — це те місце, де ти народився, де живуть твої батькі, родичі.

Україна — це держава, яка має свою історію, культуру, свою мову. Кожна людина любить край, де народилася й живе. Вона пишається своєю рідною землею. Завжди захоплено говорить про квітучий весняний сад, про плачучу вербу, що схилилася над річкою.

Україна для кожного з нас починається із зеленої травички біля будинку, блакитної річки, казки, яку розповідає бабуся, мама рідною мовою.



пишається — відчуває гордість.

захоплено говорить — радісно, схвильовано.

2 Як називається країна, де ти народився?

3 Чим багата Україна?

4 Чи любиш ти свій рідний край? Чому?

5 Які почуття виникають у тебе, коли говориш про рідну Україну?

- 1 Прочитай слова. Утвори з них речення і запиши.



- 2 Скільки речень ти записав?



Укра[й'і]на укра[й'інец'] пиша́[йус'а]

- 1 Прочитай текст.



Від рідного слова
ти сил набира́йся,
ніко́ли й ніде́ ти
його́ не цура́йся.



Згада́й, як ти володі́в украї́нською мо́вою у пе́ршому і дру́гому кла́сах. Чи вмів розмовля́ти? Ти вивча́в нові зву́ки і слова́ — на́зви предме́тів, дій, навча́вся скла́дати ре́чення.

Ти поступо́во вчи́шся вира́зно гово́рити, чита́ти, дактилюва́ти, писа́ти. Допомага́є тобі підру́чник — джерело́ знань про мо́ву.

Продовжуй га́рно вчи́тися, гово́рити і ду́мати украї́нською мо́вою!



не цура́йся — не зневажай, не забувай.

- 2 Як можна набиратися сил від рідного слова?
- 3 Чи є різниця у володінні українською мовою тепер і в першому класі? Яка?
- 4 Чим ти володієш краще: читаєш чи пишеш, говориш чи дактилюєш?
- 5 Що подобається тобі на уроках української мови?

6

- 1 Прочитай текст.



Скільки слів у сучасній українській мові? На це запитання не відповість ні дідусь-академік, ні вчитель, ні учень. Чому?

Українська мова постійно розвивається, поповнюється, збагачується новими словами. Підрахувати їх важко. Поступово слова збирають у різні словники.

Є словник орфоепічний. Він підказує, як слово треба правильно вимовляти.

Є словник орфографічний. Він підказує, як слово треба правильно писати.

Є словник тлумачний. У ньому можна знайти значення слова.

- 2 Про що мовиться у тексті?
- 3 Чим збагачується українська мова?
- 4 Про які словники ти дізнався?
- 5 Якими словниками ти користуєшся?

- 1 Прочитай уривок із вірша.

У рідній мові своїй треба вивчити кожне слово,
доглядати його, як старий садівник деревце...

Борис Чалий

- 2 Як ти розумієш виділені слова?

Працюємо разом!

- 1 Прочитайте текст. Відповідайте на запитання.



У на́шій країні є ба́гато міст. У міс-
та́х живу́ть лю́ди. Як їх назива́ють?

Лю́ди, які живу́ть у Кі́єві, на-
зива́ються кия́ни, у Льво́ві живу́ть
львів'я́ни, у мі́сті Рі́вному — рі́в-
ненці́, у Полта́ві — полта́вці.

Як назива́ють ме́шканців Ў́жго-
рода, Жито́мира, Ха́ркова, Черні́го-
ва, Херсо́на?

- 2 Запиши на́зви міст і на́зви людей, які там живуть.

Зразок. *Київ — кияни.*

- 1 Прочитай вірш.



Як ві́росту, збуду́ю ха́ту,
на ха́ті ко́лесо приб'ю́,
а там я посéлю крила́ту
лелéчу сім'ю́.

Неха́й розво́диться, гнізди́ться
по всіх дере́вах і хата́х.
Неха́й мені щонóчі сні́ться,
що я літа́ю, на́че птах.

Дмитро Павличко



щонóчі — кожної ночі.

- 2 Про що мріє хлопчик? Що він любить?
- 3 Що ти зробиш, коли виростеш?
- 4 Які нові слова ти запам'ятав?

10

- 1 Розглянь і прочитай.



вимовля́є слова́
 пи́ше
 чита́є
 розмовля́є
 дактилю́є

Усі фо́рми мо́влення важли́ві.

- 2 Запиши відповіді на запитання за зразком.

Що ро́бить дівчинка?

Зразок. *Що робить дівчинка? — Дівчинка говорить ротом. Дівчинка говорить усно.*

11

- 1 Уяви, що в клас прийшла нова дівчинка. Як ти познайомишся? Що скажеш? Про що запитаєш?
- 2 Склади речення про знайомство. Використовуй схеми.

_____, ____!

Як _____?

Звідки _____?

Де _____?



- 3 Запиши складені речення.
- 4 Якою формою мовлення ти користувався, коли знайомився?
- 5 Якою формою мовлення ти користувався, коли записував речення?



познайо́млюся познайо́мився

- 1 Прочитай виразно вірш.



Рідне слово

Над старіми яворами
білих буслів білі діти
зранку-раночку дзьобами
вчát..ся рідно клекотіти.
Ріднén..ко тьохкає у лузі
солов'ей до солов'яти.
— Менé навчít.., мату́сю,
рідним слівом розмовляти!

Микола Тимчак

- 2 Спиши вірш, вставляй пропущені букви.

- 1 Подумай і скажи, хто і де так говорить. Яке мовлення використовують?

1. Ува́га, слуха́йте ува́жно! Йдемо́ на екску́рсію у зоопáрк!

2. Скажі́ть, будь ла́ска, де знахо́диться бібліоте́ка?

- 2 Назви́ окличне речення.
3 Запиши питальне речення.

Діалог

- 1 Прочитай розмову.

— Я їм греча́ну ка́шу, — гово́рить Мишко́.

— Ка́шу я вже з'їла. Хо́чу ви́пити со́ку, — відповіла́ Мари́на.

- 2 Хто бере участь у розмові? Скільки дітей розмовляє?
3 Про що розмовляють діти?
4 Вибери заголовок: **У їдальні. На перерві. Обід.**



Розмова двох або кількох осіб — це діалог.



розмова діалог спілкува[н':а]

15

- 1 Розглянь малюнок.



- 2 Склади діалог за малюнком. Придумай заголовок.

- 3 Використовуй словосполучення з довідки.

Довідка: осінній сад, біля будінку, старá груша, стігли груші, брат і сестра, наповнений кошик, гарна погода.

16

- 1 Прочитай діалог. Скільки осіб бере у ньому участь? Назви їх.

— Олю, ти ще обідаєш? — дивується бабúся.

— Так.

— Ти за́вжди спіши́ш, коли́ їси́. Усе куді́сь біжи́ш... Сьо́годні щось ста́лося?

— Ма́ма проси́ла допомогти́ прибра́ти в кімна́ті, як закінчу́ обіда́ти, — невдово́лено сказа́ла О́ля.



- 2 Про що цей діалог?

- 3 Чому дівчинка так довго сидить за столом? Чи траплялася така ситуація з тобою?

1 Прочитай діалог.



- Привіт, я Мишко́.
- Віта́ю, мене́ зва́ти Ю́ля.
- Я йду́ в магази́н, хоч́у купі́ти хлі́ба.
- А я вийшла зустрíти ма́му. Вона́ поверта́ється з робо́ти.
- До за́втра!
- Щаслі́во!



2 Хто бере участь у діалозі? Як звати хлопчика і дівчинку?

3 Випиши речення, які говорить Мишко.

1 Розглянь малюнки. Прочитай діалог.



Розмо́ва по телефо́ну

- Алло́, Ро́мо, приві́т!
- Здра́стуйте, Віта́лику і Макси́ме!
- Як тво́є здо́ров'я?
- Я хворі́ю на грип.
- Чи виклика́ли ліка́ря?
- Так, ліка́р прихо́див. Тепе́р я прийма́ю ліки.
- Одужуй шви́дше.
- Спаси́бі, що зателефонува́ли.
- До зу́стрічі в шко́лі!
- До побáчення!

- 2 Скільки осіб бере участь у діалозі?
- 3 Чи траплялися у вашому класі такі ситуації? Згадайте, як ви будували діалог.
- 4 Як звертаються товариші до хворого друга?



Слово-звертання виділяється на письмі **комами** або **знаком оклику (!)**.

***Костику**, ідемо гратися.*

*Ідемо, **Костику**, гратися.*

***Костику!** Ідемо гратися.*

Слово-звертання в усному мовленні виділяється **підвищеною силою голосу**.

Українською мовою звертаються

до хлопчиків: *Іва́нку, Юра́сику, ...*

до дівчаток: *Соломі́йко, На́то, О́лю...*

до дорослих: *Валенти́но Іва́нівню,*

Васі́лю Микола́йовичу, ...

до рідних: *ма́мо, та́ту, діду́сю, бабу́сю, ...*

до казкових героїв: *Ведме́дику, За́йчику, ...*

19

- 1 Прочитай із підвищеною силою голосу слова-звертання.

— Тара́сику, ході́мо в зоопа́рк.

— Со́нечко, загля́нь у віко́нечко.

— Хо́чу, бабу́сю, тебе́ поцілува́ти.

- 2 Запиши речення і підкресли слова-звертання.

20

- 1 Розглянь малюнок. Придумай діалог Сергійка й Світланки за схемами.

— ... , _____ ?

— _____ , ... , _____ .

- 2 Де в схемі стоять слова-звертання? Як пишемо слова-звертання?
- 3 Запиши діалог.



- 1 Розглянь малюнок і склади діалог. Назви головних героїв. Використовуй слова-звертання.



Який настрій у дідуся й онука? Чому?

Запиши діалог. Як виділиш слова-звертання на письмі?

Слова ввічливості

Прочитай. Відповідай на запитання.

Коли́ це ка́жуть?

Га́рного ра́нку!

Га́рного дня!

Га́рного ве́чера!

Сла́ва Украї́ні! — Геро́ям сла́ва!

До́брого здо́ров'я!

Бува́йте здо́рові! Ходи́ть здо́рові!

Добра́ніч! На добра́ніч!

Проба́чте! Дару́йте! Перепрóшую!

Ласка́во про́симо!

Щі́ро дя́кую!

Зразок. *Слава Україні! — Героям слава! —
кажуть, коли вітаються.*

Довідка: ура́нці, уде́нь, уве́чері, за́вжди, проща́ються,
проща́ються уве́чері, про́сять проба́чення, дя́кують.

- 2 Запам'ятай слова ввічливості. Запиши їх.



Слова ввічливості говоримо з добрим виразом обличчя.
Ввічливі слова завжди на вустах кожної людини.

Такі слова творять дива!

Доброго ранку, дідусю! Друже, дякую тобі.

23

- 1 Прочитай виразно вірш.

Знають люди всі на світі —	добридень,
є чарівні слова:	на добраніч,
спасібі,	в добрий путь.
дай, будь ласка,	Любий друже,
вібач,	знай слова ці,
прошу до столу,	застосовуй,
перепрошую,	не забудь!

- 2 Як ти прочитав слова-звертання?

- 3 Назви ввічливі слова, які ти знаєш. Випиши ввічливі слова, яких ти не знав.

24

Прочитай. Закінчи думку.

Ми говоримо:

- Здрастуйте, вітаю, коли...
- До побачення, коли...
- Будь ласка, коли...
- Спасібі, коли...
- На добраніч, коли...

25

- 1 Прочитай ситуації.

а) Ти йшов коридором і випадково штовхнув Миколку з сусіднього класу. Що треба сказати?

б) Бабуся Оксана зробила добре діло для тебе. Які слова ти скажеш бабусі?

- 2 Відповіді зі словами-звертаннями запиши.



Слова ввічливості поділяють на:

вітання
прощання
вибачення
прохання
пропозиція
побажання
подяка

26

- 1 Прочитай слова ввічливості. Поділи слова на три групи: вітання, прохання, вибачення.

Доброго ранку! На добраніч! Добрий день! Щасливої дороги! Добрий вечір! Заходьте, будь ласка! Здрастуйте! Дозвольте вам допомогти! До побачення! Сідайте, будь ласка! Будьте здорові! Дякую! Спасібі! Пробачте! Будьте ласкаві.

- 2 Які слова ввічливості залишилися? Як ти думаєш, що це за слова? Випиши слова, які ти найменше вживаєш.

27

- 1 Прочитай текст.

Ранок. Степанко прокинувся.

— Доброго вечора, тату! — сказав він.

Тато усміхнувся до сина й відповів:

— Доброго...

- 2 Подумай, чому тато так відповів. Що не так сказав Степанко? Як треба сказати правильно? Відповідь запиши.

28

- 1 Поміркуй і скажи, хто може так говорити.

— Доброго ранку, синочку! Пора снідати!

— Доброго вечора, дядьку! Як ви доїхали?

— Бабуся, спасібі за гарну книжку!

— Дідуся! Поясни мені задачу, будь ласка!

— Добра́ніч, сестри́чко! Я ще попра́цюю — не встиг ви́конати до́машнє за́вда́ння.

- 2 Знайди й зачитай слова ввічливості.
- 3 Запиши, хто так може говорити.
- 4 Запиши речення, у якому внук звертається з проханням до дідуся. Підкресли слово-звертання.

29

- 1 Прочитай діалог в особах: працівник пошти, покупець.

На по́шті

- Здра́стуйте.
- До́брий день!
- Скажіть, будь ла́ска, чи є у вас листі́вки?
- Так, є. Хо́чете подиві́тися?
- Дозво́льте, я подивлю́сь.
- Будь ла́ска, ось вони́.
- Я хо́чу купі́ти дві листі́вки.
- З вас де́сять гри́вень.
- Про́шу.
- Дя́кую. До побáчення.

- 2 Випиши слова вітання і слова прохання.
- 3 Чи вживав працівник пошти ввічливі слова?
- 4 Як можна назвати працівника пошти?
- 5 Розглянь листівки. Які вони за призначенням?



листі́вка — поштова картка з малюнком.



1 Прочитай діалог.



- Дóброго рáнку!
- Дóброго рáнку!
- Дáйте, будь лáска, хліба.
- Будь лáска, візьміть.
- Дякую. Бúлочки у вас свіжі?
- Так. Скільки вам дáти?
- Дві, бúдьте ласкáві.
- Ось, прóшу.
- Дякую. До побáчення.
- На все дóбре.

2 Хто бере участь у діалозі?

3 Де відбувається діалог? Яку назву можна дати діалогу?

4 Запиши слова ввічливості продавця.

1 Прочитай слова ввічливості.

Будь здоровий, пробáчте, бúдьте щасліві, хочу подякувати, дúже приéмно, вібачте, дúже рáдий, на все дóбре, спасібі, будь лáска.

2 Придумай і запиши два речення зі словами побажання.



Людину, яка **вживає слова ввічливості**, дивиться у вічі співрозмовнику, гарно поводить, називають **ввічливою людиною**.



ввічлива чéмна порáдна віхована

1 Прочитай речення. Знайди й виправ помилки.

1. Прохóдити на своé місце в цírку або теáтрі потрі́бно спі́ною до то́го, хто сиді́ть.

2. Чéмний хлопчик зáвжди смі́кає дівча́ток за ко́си.

3. Ввічливі ді́ти ніко́ли не поступáються місцем ста́ршим.

4. В́йховані ді́ти ніко́ли не віта́ються.

5. Якщо́ тебе́ за́просіли на де́нь наро́дження, слі́д за́лі́шити подару́нок удо́ма: він і то́бі знадобі́ться.

33

2 Запиши четверте виправлене речення.

1 Прочитай поради.

Як бу́ти прие́мним співро́змовником

1. Вчи́ся не перебива́ти іншого. 2. Вчи́ся говори́ти по че́рзі. 3. Вчи́ся ува́жно слу́хати. 4. Вчи́ся не розпо́віда́ти чужі́х секре́тів. 5. Вчи́ся не пліткува́ти про това́риша, не насміха́тися.

2 Яких порад ти дотримуєшся? Які ще поради ти знаєш?

34

1 Прочитай ситуації. Розіграй сценки.

1. Учи́телька розмовля́є на перер́ві з іншим учи́телем. То́бі терміно́во тре́ба зверну́тися до вчи́теля. Які слова́ ти ви́користаєш?

2. Ти вихо́диш із до́му. Що ти ска́жеш свої́м рідним?

3. Ти зустрів́ся бі́ля двере́й магази́ну з доросло́ю лю́диною. Що по́винен зроби́ти? Що тре́ба сказа́ти? З яки́м ви́разом облі́ччя?

2 Запиши найкращі відповіді з ввічливими словами.

35

1 Прочитай текст.

Де́нь наро́дження

Привіта́ння лю́дини з де́нем наро́дження — озна́ка людської́ культу́ри. Для ко́жної лю́дини цей де́нь — найщасливі́ший у житті́.

Ти по́винен зна́ти і все життя́ пам'ята́ти дні наро́дження ма́ми, та́та, ді́дуся, бабу́сі, браті́в, сесте́р.

Ща́стя сім'ї́ в то́му, що ми дару́ємо одне́ одно́му те́плоту́ свої́х серде́ць.

За Васи́лем Сухомли́нським

2 Коли де́нь наро́дження у твоє́ї мами? Що ти їй побажає́ш?

- 1 Прочитай текст.

Скажи людині «Доброго дня»

Лісовою стежкою ідуть батько і малий син. Назустріч їм — бабуся.

— Зараз ми порівняємося з бабусяю, і ти скажеш їй: «Доброго дня, бабуся!», — порадив батько.

— Навіщо казати? — дивується син. Ми її не знаємо. Це чужа бабуся.

— Доброго дня, — привітався батько.

— Доброго дня, бабуся, — сказав син.

— Доброго вам здоров'ячка, — відповідає бабуся і усміхається.

Хлопчик побачив, як усе навкруги змінилося. Сонце засіяло яскравіше, лістя на деревах заграло. Пташки весело закружляли. На душі у хлопця стало легко і радісно.

За Василем Сухомлинським

- 2 Які слова ввічливості батько порадив говорити сину?
- 3 Чому все змінилося після привітання з незнайомою бабусяю?
- 4 Як ти вітаєшся жестовою мовою?
- 5 Як ти вітаєшся словесною мовою?
- 6 Випиши з тексту слова ввічливості.

- 1 Прочитай діалог.

Мій вихідний день

— Привіт, Галінко.

— Привіт, Софійко.

— Сьогодні вихідний день, а я бачу у твоїх руках новеньку книжку. Будь ласка, покажи її.

— Дуже прошу, бері, дивись.

— Гарна яскрава обкладинка, чудові малюнки... Вона, напевно, дуже цікава?

— Я теж так думаю. Узяти саме цю книжку мені порадила бібліотекар.

— Ти збираєшся її сьогодні прочитати?

— Звичайно! А що будеш робити ти?

— Тепер чекаю на старшого брата. З ним ми підемо в гості до бабусі. Вона живе недалеко. З нетерпінням чекає зустрічі з нами. А ось і він.

— Тоді поспішайте. Не буду вас затримувати.

— Бувай, Галінко.

— Бувайте, друзі.

2 Хто бере участь у діалозі? Про що розмовляють дівчатка? Чи можна їх назвати ввічливими дітьми?

3 Знайди й випиши у два стовпчики слова-звертання і ввічливі слова.



бувай поспішай бувайте поспішайте

38

Знайди стовпчик, у якому записані тільки ввічливі слова. Випиши ці слова.

1	2	3
дякую	до побачення	привіт
щиро радію	будь ласка	слава героям
вибачте	прошу	до зустрічі
сором	спасібі	здоровенькі булі
доброго вечора	доброго здоров'я	добра справа

БУДОВА СЛОВА

Закінчення

39

- 1 Прочитай текст. Як його можна закінчити? Доповни останнє речення.



дуже любить мед. Уранці він п'є чай із медом.

Удень до меду додає свіжу малину. Медом у ведмедика обмашчені лапи.



мед — густа солодка маса, яку бджоли виробляють із нектару квітів.

- 2 Знайди й випиши слова, що повторюються у кожному реченні. Що в них однакове і що різне (змінюється)? Познач змінну частину слова квадратиком.

Зразок. Меду.

- 3 Чи змінювалося значення слова *мед* у реченнях?
4 Як змінювалося слово *мед*? Чому?
5 Чому в реченнях не можна було вживати слово *мед* без змін?



Закінчення — це частина слова, яка змінюється.

Щоб знайти закінчення, треба змінити слово.

(що?) кора

(чого?) кори

(чому?) корі

(що?) кору

(чим?) корою

(на чому?) на корі



к'інець сло́ва части́на сло́ва за́к'і́нче[н'а]

40

1 Прочитай слова.

Трав[á], трав[í], трав[і], трав[ý], трав[о́ю], на трав[і].

2 Як позначається частина в кінці слова?

3 Як називається ця частина слова?

4 Запиши слова, познач закінчення.

41

1 Розглянь таблицю. Назви малюнки.

Питання			
що?	ла́в[а]	дзі́г[а]	ша́ф[а]
чого?	ла́в[и]	...	...
чому?	ла́в[і]	...	...
(бачу) що?	ла́в[у]	...	...
чим?	ла́в[о́ю]	...	...
на чому?	на ла́в[і]	...	...

2 Заповни в зошиті таблицю і зміни закінчення у словах. Познач закінчення квадратиком.

42

1 Прочитай словосполучення. У виділених словах додай закінчення.

Сиджу́ (на чому?) на ла́в.., ба́чу (що?) ла́в.., нема́є (чого?) ла́в.., дере́в'яною (чим?) ла́в..

2 Які труднощі ти відчував?

- 1 Прочитай вірш.

Гриць і Влас біля **рік**..
посадили дві **верб**..
Там ростуть, як дві **сестр**..
дві **верб**.. біля **рік**..

- 2 До виділених слів постав питання.
3 Спиши. У виділених словах додай закінчення.

- 1 Спиши словосполучення. Допиши закінчення слів.

Ба́чу (що?) нов ☐ ко́фт ☐.

П'ю́ (що?) сві́ж ☐ ряжа́нк ☐.

Малю́ю (що?) жо́вт ☐ ай́стр ☐.

Фарбу́ю (що?) бі́л ☐ сті́н ☐.

Ві́дда́ю (що?) ста́р ☐ маши́нк ☐.

- 2 З одним словосполученням склади речення.

Назви́ закінчення у словах.

Весна́, ді́ти, олі́вці, шко́ла, весня́ний, паперо́ві.

- 1 Розглянь малюнок.



- 2 Відповідай на питання.

Пе́нзлик (який?) ... Фа́рба (яка?) ...

- 3 Запиши відповіді за зразком. Познач закінчення у словах.

Зразок. Пензлик (який?) тонкий.

- 1 Прочитай вірш. Заміни малюнки словами.

Ми з Васильком на яліці

приладнали  .

А самі, як у кінó,

підглядаєм крізь  .

Враз із  , із лугів

назліталося  .

Ось  -танцівниці

скáčуть на гілках  .

А ось браві молодці —

куцохвóсті  .



червоногруді

назлітались звідусіль.

- 2 У словах — назвах малюнків знайди закінчення.

- 1 Прочитай речення. Додай у словах закінчення.

Птахі́ — сині́ц.., горобц.., снігур..

- 2 Спиши речення. Познач закінчення.

- 3 Покажи птахів на малюнках до вправи 47.

- 1 Зміни слова так, щоб у них з'явилися нові закінчення. Користуйся питаннями:

хто? кого? кому? ким? на кому?
що? чого? чому? чим? на чому?

Тетя́на ...	водá ...
лисíця ...	гру́ша ...
сині́ця ...	земля́ ...

- 2 Запиши змінені слова, виділи закінчення.

- 1 Розглянь малюнок. Прочитай текст. Замість крапок додай до слів закінчення.



Українці за́вжди любі́ли
верб... Верб.. росте́ бі́ля ставк.. ,
бі́ля о́зер.. , рі́чк.. . Весно́ю у
верб.. розпусқа́ються пухна́сті
ко́тик.. . Улі́тку милу́ються лю́ди
зеле́ною верб... Восе́ні і взі́м-
ку го́йдає ві́тер гі́лки верб...

Малю́ють верб.. худо́жники в різні́ по́ри ро́к.. .

- 2 Запиши в зошит перші два речення.

Працюємо разом!

- 1 Розгляньте малюнок. Прочитайте діалог: Котик, Півник, Лисичка.



Були собі Кóтик і Півник та й побратáлися. Кóтикові треба йти по дрóва, він і кáже Півникові:

— Сядь, Півнику, на печі́ та їж калачі́, а я підú по дрóва. Коли́ прийде Лисі́чка, не озивáйся!

Пішóв.

Прихóдить Лисі́чка.

— Півнику-братіку, одчині́! Півнику-братіку, одчині́.

Півник кáже:

— Тотóк-тотóк, не велів Котóк!..



побратáлися — потоваришували.

2 Простежте, які слова повторюються у казці. Запишіть їх, виділіть закінчення. Поставте питання.

3 Продовжте казочку. Що було далі?

4 Якому реченню тексту відповідає малюнок?

52

1 Прочитай речення. Яку частину слова пропущено? Де вона розміщена?

1. Молод.. я́блуня рост.. в на́шому сад... Молод.. абри-
кóс.. рост.. в сусі́дському сад.. .

2. Вéсел.. Васі́льк.. ї́д.. на велосипéд.. . Кмі́тлив.. Сте-
па́нк.. ї́д.. на мотоці́кл.. .

2 Встав пропущену частину слова. Користуйся довідкою.

Довідка: -а, -е, -у, -ий, -о, -е, -і.

53

1 Прочитай текст.

Бабу́с.. нам привéзла сли́в.. , абрикóс.. , пéрсик.. .

Сьогóдні ми ї́ли абрикóс.. . Вчóра ми ласувáли сли́в.. .

Зáвтра ми ї́стимемо пéрсик.. .

Які́ чудóві фру́кт.. привéзла нам бабу́с.. !

2 Назви́ слова, у яких немає закінчення.

3 Випиши їх і додай закінчення. Поясни, чому ти так думаєш.

54

- 1 Прочитай речення. У виділених словах назви закінчення.

У мене є **дядько, тітка, бабúся**.

Я дúже люблю **дядька, тітку, бабúсю**.

До мене в гóсті прийшли **дядько** Дмитро́, **тітка** Окса́на, **бабúся** Людми́ла.

- 2 Прочитай виділені слова без закінчень.



Основа слова — це частина слова без закінчення.

Основа позначається так:

айстра, айстри, айстру, айстрою, на айстрі.

55

- 1 Прочитай вірш.

У ко́жному **сло́ві** обов'язко́во
є **части́на** зми́нна,
є та́ка, що не зника́є.
Як її ми назива́єм?

Дмитро Білоус

- 2 Випиши виділені слова. Познач закінчення і основу.



сло́во осно́ва сло́ва закі́нче[н':а]

56

- 1 Прочитай. Виділи у словах закінчення. Назви основу.

Зи́ми, ві́три, кні́ги, тракторі́, го́лови.

Срібля́стий, срібля́сте, срібля́ста, срібля́сті.

- 2 Як позначаємо основу слова?

57

- 1 Прочитай. Спиши. Замість крапок допиши основу слів.

Почала́ся ра́ння ...а. Прокі́нулися ...я, ...а, ...и. За-
цвілі́ блакі́тні ...и.

Довідка: земл.. , весн.. , дерéв.. , струмóчк.. , прóліск.. .

- 2 Зачитай основу слова, а потім — закінчення.
- 3 До слова *почалася* добери інше слово, близьке за значенням.

58

- 1 Розглянь малюнок.
- 2 Прочитай загадку, додай замість крапок потрібні закінчення у словах. Відгадай.

Прийшл.. кум.. із дóвгим віник..
на бéсід.. із нáшим півник..
схопіл.. півник.. на обід
і замел.. мітл.. слід.

Євген Гуцало



- 3 Запиши загадку.

59

- 1 Упізнай закінчення і основу слів.
-а; весн-; -і; школ-; -и; діжечк-; учн-; стол-; -и; казк-.
- 2 Запиши за зразком.

Зразок. Основа — Закінчення —

60

- 1 Прочитай і доповни.

Ріс клен, ...	Стоя́в ... , ...	Ішо́в ... , ...
Росла́ дівчинка, ...	Стоя́ла ... , ...	Ішла́ ... , ...
Росло́ де́рево, ...	Стоя́ло ... , ...	Ішло́ ... , ...
Росли́ цуценя́та, ...	Стоя́ли ... , ...	Ішли́ ... , ...

- 2 Запиши словосполучення з виділеними дієсловами.
- 3 Підкресли основу слова.

Зразок. Стояла дівчинка.

Корінь

61

- 1 Прочитай слова. Визнач основу й закінчення.
Водá, водянá, підвóдний, надвóдна, вóдний.

- 2 Назви спільну частину в цих словах.

-вод-

Це — корінь. Корінь позначається так: $\frown$.



Корінь — однакова за значенням частина слів.

Корінь позначається так:

$\frown$ Дар, $\frown$ дарунок, $\frown$ дарувати, $\frown$ подарований.

62

Працюємо разом!

- 1 Прочитайте. Розгляньте малюнок.

Запрошую вас до ...



Це — ліс.

- 2 Дайте відповіді на запитання.

- Як називається професія людини, що доглядає і охороняє ліс? (Лісник.)
- Як називаються квіти й дерева, що ростуть у лісі? (Лісові.)
- Як називається молоденький ліс? (Лісок.)
- Як називається маленький ліс? (Лісочок.)
- Як називається молодий ліс, що посаджений між старим? (Перелісок.)

- 3 Слова-відповіді запишіть.

Об'єднані ці слова спільним коренем $\frown$ ліс $\frown$.



Слова, які мають спільний корінь, називаються спільнокореневі, або споріднені:

береза, березень, березневий.



**спільний корінь спільнокореневі слова
споріднені слова**

63

- 1 Прочитай і спиши спільнокореневі слова.

1. Сад, садóк, садóвий. 2. Верх, véрхи, по́верх, повер-хóвий. 3. Квітка, квіткóвий, квіткі. 4. Вішня, вишнéвий, вішенька.

- 2 Познач основу й закінчення.

64

Від слів дуб, клен утвори слова зі спільним коренем. Запиши. Познач основу й корінь слова.

Зразок. Дуб, дубок, ... , ... ,

65

- 1 Прочитай. Знайди пари спільнокореневих слів.

малé сóнце — сóнечко
малá хмáра — хмáронька
малé лі́чко — лі́ченько
малá рукá — рúченька

- 2 Випиши пари спільнокореневих слів. Познач корінь і закінчення.

Зразок. Сонце — сонечко.

66

- 1 Прочитай словосполучення.

зелéна жа́ба — ...
ряба́ ку́рка — ... квóла гу́ска — ...
сіра ка́чка — ... рудій ліс — ...

- 2 Утвори слова зі спільним коренем. Назви основу, закінчення та корінь в утворених словах.

Зразок. Зелена жаба — зелене жабеня.

- 1 Прочитай слова.

Ба́ба, ді́д, бабу́ся, бабу́син (*nuríg*), діду́сь, діди́ще, ді-
дусе́ва (*kázka*).

- 2 Запиши у два стовпчики спільнокореневі слова. Знайди спіль-
ний корінь, познач його.

Прочитай. Назви й запиши спільнокореневі слова. Познач у
них корінь.

Що робити?

бажа́ти

хворі́ти

раді́ти

сумува́ти

розумі́ти

Що?

бажа́ння

...

...

...

...

Який?

бажа́ний

...

...

...

...

Довідка: сум, сумні́й, ро́зум, розу́мний, ра́дість, ра́діс-
ний, хворо́ба, хво́рий.

- 1 Прочитай вірш. Про кого йдеться у вірші?



Залеті́в у садо́к
ві́тер ві́тряний.
Застриба́в, засвиста́в
по́між кві́тами.
Ві́тер-ві́терець —
ти буйне́сенький.
Не лама́й квіто́к,
будь добресе́нький.

- 2 Випиши спільнокореневі слова до слова *ві́тер*. Познач корінь.
3 Які ще слова можна дібрати до нього? (*Ві́трище, ві́трисько, ві́трюган*.)
4 Яка спільна частина в цих словах? Як називається спільна частина?



в'і́три[щ]е в'і́трис'ко в'і́тр'уга́н

- 1 Прочитай речення.

На дере́вах лі́стя жо́вте,
бо надво́рі мі́сяць жо́втень.



- 2 Випиши спільнокореневі слова. Познач корінь.

- 1 Прочитай на́зви. Що вони означають?

Назва місяця	Що робить?	Який?
сі́чень	сі́че	сі́чне́вий
лю́тий	...	...
че́рвень	...	...
кві́тень	...	...

- 2 Запиши слова, які відповідають на питання. Познач у спільнокореневих словах корінь, закінчення, основу.

Працюємо разом!

- 1 Розгляньте малюнки.



- 2 Складіть речення за малюнками та питаннями. Запишіть речення.

- *Хто? що зробив? куди? (до чого?)*
- *Хто? що зробив? (у що?)*
- *Хто? що зробив? звідки? (з чого?)*

- 1 Прочитай речення.

1. У селó Журавліне летять ж..равлі, а лéбеді приле-тіли в селó Л..бедін. 2. Лис не спить, не спить л..сіця, л..сеняткові не спіться.

- 2 Знайди спільнокореневі слова. Випиши їх, встав пропущені букви. Виділи корінь у спільнокореневих словах.

Працюємо разом!

- 1 Розгляньте малюнок і складіть розповідь за планом.

План

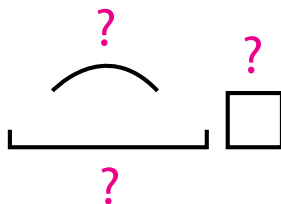


1. Хто зображений на малюнку (професія)?
2. Яка мрія в дівчинки?
3. Яку сукню вона шиє?
4. На чому шиє?
5. З якої тканини шиє сукню дівчинка?
6. Чим корисна професія швачки?

Довідка: шиє, сукня, **швачка**, тканина, **швейна** машинка, шиття, задоволення.

- 2 Запишіть виділені слова. Позначте корінь. Скільки букв має корінь?

- 1 Розглянь схему.



- 2 Назви частини слова, які позначені на схемі.
- 3 Намалюй схему й підпиши частини слова.

Склади слово з частин слів:

лебед.. , ..і; ..о, сел.. .

1 Прочитай групи слів.

1. Вікн[О], вікн[а], у вікн[і], вікн[ОМ], вікн[У].

2. Вікно́, підвіко́нник, віко́нне (скло).

2 Постав питання до кожного слова.

3 Яка частина слова змінюється в першому рядку?

4 Які питання ставимо до слів у другому рядку?

5 Запиши у два стовпчики форми слова і спільнокореневі слова.



Форми одного слова

(змінюється
закінчення)

пра́ц[я]
пра́ц[і]
пра́ц[ю]
пра́ц[ею]
про пра́ц[ю]

Спільнокореневі слова

(мають спільний
корінь)

пра́ця
праці́вник
працюва́ти
працьови́тий



фо́рми сло́ва спі́льноко́реневі сло́ва

1 Прочитай слова.

Ма́рш, ма́рширува́ти, ма́ршру́т, ма́ршру́тка.

Маршру́тк[а], маршру́тк[и], маршру́тк[у], маршру́тк[ою],
у маршру́тц[і].



марширува́ти — урочисто крокувати.

2 Прочитай форми одного слова. Назви закінчення.

3 Прочитай спільнокореневі слова. Назви корінь.

- 1 Прочитай.

Жив на подвір'ї **півн..к**. У **півн..ка** було велике господарство. Треба було **півн..ку** за кúрами наглядáти. За **півн..ком** і квóчкою ходили малі **півн..ки-синóчки** і кú-рочки-дóчки.

Усі прокида́лися зра́нку від «Кукури́ку» **півн..ка**.

- 2 Знайди й випиши форми виділеного слова. Познач закінчення.
- 3 Перевір написання виділеного слова за орфографічним словником.

- 1 Прочитай слова. Як називаються ці слова зі спільним коренем?

Фéрма, фéрмер, фéрмерське (*господáрство*), фéрмочка.



фéрмер — власник сільськогосподарського підприємства.

- 2 Спиши. Познач корінь. Постав наголос, користуйся орфографічним словником.

Правопис голосних у коренях слів

- 1 Прочитай речення. Про що вони розповідають? Що спільного й відмінного в реченнях?

На́ше **с..ло** дúже гáрне, зелéне. Украї́нські **се́ла** — окра́са на́шої кра́їни.

- 2 Запиши спочатку речення, де виділене слово вживається у значенні *одне*, а потім — речення з *багато*.
- 3 У виділених словах постав наголос.



У коренях слів написання голосних *е, и* перевіряємо наголосом. Змінюємо слово:

весло́ — вéсла, сестра́ — сéстри.



весло́ вéсла сестра́ сéстри

82

- 1 Прочитай словосполучення. Встав потрібний голосний у слово.
Кр..ва́ лінія — крíво писáти. Поч..на́ється урóк — гáрний почíн. Зуп..ні́ся трі́шки — автóбусна зупíнка.
- 2 Випиши спільнокореневі слова. Встав потрібну букву, що позначає голосний у коренях слів. Познач корінь.



крíво крива́ почíн почина́є[ц'а]

83

- 1 Прочитай.
Я вперше побáчив морські хвілі. Пётрик намалюва́в хв..ля́сту лі́нію. Схв..льóваний пес мчав по дорóзі.
- 2 Знайди й випиши спільнокореневі слова. Познач корінь і постав наголос.
- 3 Перевір написання спільнокореневих слів за допомогою слова *хві́ля*.
- 4 Чому це слово важливе?
- 5 Якому правилу відповідає написання спільнокореневих слів?



Орфограма — це правильне написання, яке відповідає правилу.

Живé — жíти, пливé — плив.

Написання **е, и** в коренях слів.

На вербі розпусти́лися пухна́сті коти́ки.

Написання великої букви на початку речення.

84

- 1 Прочитай і доповни слова потрібним голосним.
Пишú я сiнньою рúчкою. П..сáти трéба охáйно, гáрно. Чéпчик був старíй. Зáраз прич..плю́ значóк.
- 2 Випиши пари спільнокореневих слів. Встав потрібну букву. Назви орфограму.

- 1 Прочитай слова. Добери до кожного слова спільнокореневе для перевірки.

шелестіть — шéлест
 кричіть — ...
 реготіть — ...
 свистіть — ...

Довідка: свіст, ре́гіт, крик, шéлест.

- 2 Познач орфограму.



свіст свисті́т' ре́г'іт реготі́т' крик кричі́т'



Написання ненаголошених голосних **е, и**,
 що не перевіряються наголосом,
 перевіряємо за **орфографічним словником**:
кри́ніця, кишéня, цибу́ля.



наго́лошений голосні́й звук
 ненаго́лошений голосні́й звук

- 1 Прочитай. Додай спільнокореневі слова й запиши. Підкресли ненаголошені **е, и**.

вéлетень — вéлет (хто?)	брига́да — бригади́р (хто?)
пшени́ця — ... (який?)	кипі́ти — ... (що?)
керува́ти — ... (що?)	мина́ти — ... (який?)
чекáти — ... (що?)	крини́ця — ... (яка?)

- 2 Назви орфограму.

- 1 Прочитай.

дециме́тр	лі́кар, який ліку́є тварин
ветерина́р	де́сять сантиме́трів

- 2 До слів першого стовпчика добери пояснення з другого стовпчика.
- 3 Запиши. Постав наголоси, підкресли ненаголошені голосні.

- 1 Розглянь малюнки.



- 2 Запиши слова-назви, перевір написання за словником.
3 Назви орфограму.

- 1 Прочитай словосполучення.

Мій велос..пéd, їду на велос..пéді, хóчу велос..пéd,
твогó велос..пéда, злámаним велос..пéдом.

- 2 Назви однакові слова. Що це за слова? Визнач наголошений склад. Користуйся орфографічним словником.
3 Випиши слова з ненаголошеним голосним. Підкресли букву, що його позначає.

- 1 Прочитай вірш-загадку. Відгадай, коли це буває.

Та́не сніг,
т..чу́ть струмкі,
ож..ва́ травічка,
і до со́нця гілочкі
простяга́ в..рбі́чка.



- 2 Спиши. Постав у словах наголоси.
3 Підкресли ненаголошені голосні в коренях слів.
4 Назви слова, які відповідають орфограмі:

Написання ненаголошених голосних **е, и**,
що перевіряються наголосом.

- 1 Спиши. Вставляй пропущену букву, що позначає голосний звук.

л..мóн
см..та́на
д..ре́ктор
ч..реві́ки

ч..мода́н
ап..льсі́н
б..нзі́н
ц..ме́нт

- 2 Постав у словах наголоси. Запам'ятай ці слова.
3 Назви орфограму.

- 1 Прочитай слова.

Дирéктор, червóний, веслó, чéрвень, чо́вен, чемодáн, пенáл, вéсла.

- 2 Вибери і поділи на дві групи слова, що відповідають орфограмам.

Написання ненаголошених голосних е, и , що перевіряються наголосом	Написання ненаголошених голосних е, и , що не перевіряються наголосом
...	...

- 1 Прочитай речення. Доповни слова потрібними голосними.

- У клас зайшо́в **д..ре́ктор** шко́ли.
- У на́шого **д..ре́ктора** є па́сіка.
- Я вчо́ра відда́в докум..нти **д..ре́ктору** шко́ли.
- Ми п..ша́ємося на́шим **д..ре́ктором**.

- 2 Який голосний треба вставити у форми виділеного слова?
3 Впиши слова, які відповідають орфограмі:

Написання ненаголошених голосних **е, и**,
що не перевіряються наголосом.

Чергування приголосних і голосних у коренях слів

94

- 1 Прочитай пари спільнокореневих слів.

Сніг — сніжок, ріг — ріжок, нога — ніжка, вага — важкий.

- 2 Познач частини слова.

- 3 Назви орфограму. Поясни свою думку.



У коренях слів може відбуватися чергування приголосних **з—ж**:

вага — важко, книга — книжка.

95

- 1 Прочитай словосполучення.

нова книга — ... сіня смуга — ...

моя подруга — ... велика дуга — ...

- 2 Утвори за допомогою частини слова **-ечк-** нові слова. Запиши їх. Познач корені.

Зразок. Нова книга — нова книжечка.

- 3 Знайди і підкресли орфограму:

Чергування приголосних **з—ж**.

96

- 1 Прочитай речення. Що означають виділені слова?

Пиріг, пирі..éчок на столі стоїть.

Поріг, порі..ечок гостей зустрічає.



пиріг — печений виріб із тіста з начинкою.

поріг — місце біля дверей, вхід у хату.

- 2 Випиши слова з чергуванням у корені слів. Назви орфограму. Познач приголосні.



пир'іг пир'іжéчок пор'іг пор'іжечок



У коренях слів може відбуватися
чергування приголосних х—ш—с:
горіх — горішок, пух — пушок, на пусі.

97

- 1 Утвори нові слова з частиною **-ок**.

кожух — кожушок.

пух — ...

міх — ...

птах — ...

пампух — ...

- 2 Запиши пари слів. Підкресли й назви орфограму.

98

- 1 Прочитай словосполучення. Устав букви, пропущені в коренях слів.

У ме́не те́плий кожу..о́к. Бага́то пта..о́к збира́ють
кри́хти. О́ля їсть сма́чне́нький пи́р..о́к.

- 2 Випиши слова з орфограмою:

Чергування приголосних **х—ш—с**.

99

- 1 Розглянь малюнки. Назви їх.



- 2 Запиши за зразком.

Зразок. Віз — возик.

- 3 Підкресли в корені букву, що позначає голосний звук.



У коренях слів може відбуватися
чергування голосних [і]—[о], [е]:

дім — дому, стіл — столу,
лебідь — лебеда, ремінь — ременя.

100

- 1 Від поданих слів утвори нові слова. Змінюй, де треба, голосні звуки.

кіт — коті

ніс — ...

віл — ...

ріг — ...

грім — ...

хвіст — ...

міст — ...

рік — ...

- 2 Запиши утворені слова. Підкресли в коренях букву, що змінилася. Постав наголоси.

101

- 1 Прочитай речення.

1. Наша **шко́ла** га́рна й но́ва. Та́ких **шкі́л** в о́бласті нема́є.

2. У кросво́рді тре́ба вгада́ти **сло́ва**. Ти не назва́в то́чних **слів**.

- 2 Випиши виділені слова з орфограмою:

Чергування голосних у коренях слів.

102

- 1 Прочитай речення.

Но́ва ... ста́ла, যা́ ще не бува́ла. На ... прихо́дять ... га́рне свя́то зустріча́ти.

Довідка: гість — го́сті, ра́дість — ра́дості, порі́г — поро́га.

- 2 Про яке свято йдеться?

- 3 Доповни речення точними словами з довідки.

- 4 Поясни свою думку.

- 1 Прочитай слова.

Сім, ре́мінь, о́сінь, річ, піч.

- 2 Запиши їх за значеннями: є, немає. Підкресли голосний у коренях слів. Як він змінюється?

Є	Немає
сі <u>м</u>	се <u>м</u> и
...	...

- 1 Прочитай. Розкрий дужки, встав точні слова.

Ті́ждень ма́є (7 день). Від (7) відня́ти (6) бу́де (1).

- 2 Спиши. Підкресли голосний у словах з орфограмою:

Чергування голосних у коренях слів.

- 1 Прочитай вірш.



- 2 Випиши виділені слова, познач корінь.
- 3 Чи відбулося чергування приголосних у словах? Скільки їх? Поясни.
- 4 Назви орфограму.

Працюємо разом!

- 1 Назвіть імена дівчаток і хлопчиків свого класу. Запишіть їх у пестливій формі.

Зразок. $\overbrace{\text{Соломі}}\text{я} — \overbrace{\text{Соломійк}}\text{а}.$
 $\overbrace{\text{Микол}}\text{а} — \overbrace{\text{Миколк}}\text{а}.$

- 2 Поміркуйте, як утворилися нові слова.
- 3 Позначте корінь і закінчення у цих словах.
- 4 Назвіть частини слів, за допомогою яких утворилися нові слова.



Суфікс — це частина слова, що стоїть після кореня і перед закінченням.

Суфікс позначається так:

$\overbrace{\text{став}} — \overbrace{\text{ставо}}\text{к}, \overbrace{\text{миш}}\text{а} — \overbrace{\text{мишк}}\text{а},$
 $\overbrace{\text{верб}}\text{а} — \overbrace{\text{вербо}}\text{в}\text{а} \text{ (гілка)}.$



су́ф'ікс п'ісл'а ко́рен'а пе́ред закінче[н'а]м

- 1 Утвори за допомогою суфікса **-чик** нові слова.

Зразок: $\overbrace{\text{апельсин}} — \overbrace{\text{апельсинч}}\text{ик}.$

апельси́н — ... Андрі́й — ...

коридо́р — ... Степа́н — ...

голу́б — ... Іва́н — ...

- 2 Запиши. Познач корінь і суфікс.
- 3 Яке значення мають нові слова з суфіксом **-чик**?

- 1 Прочитай слова. Як називаються такі слова?
Нічка, нічки, нічку, нічкою.

- 2 Знайди у словах суфікс.
- 3 Запиши. Намалюй схему.



- 1 Утвори нові слова за схемою:

...  ець.

Корінь	Суфікс
дуб-	-ець
стіл-	-ець
бор-	-ець
молод-	-ець
крав-	-ець
гороб-	-ець

- 2 Запиши. Познач частини слова.

- 1 Прочитай пари спільнокорених слів.

Морóз — морóзиво, варі́ — вáриво.

Ча́ша — ча́шка, чай — ча́йник.

- 2 Спиши, познач корінь і суфікс.
3 Назви пари спільнокорених слів, які відповідають схемі:



- 1 Утвори слова з суфіксом **-ок**.

сад — садóк

пень — ...

день — ...

горб — ...

гай — ...

ліс — ...

- 2 Запиши пари слів. Намалюй схему.

112

1 Прочитай.

Сéлице, пóле, ставíще, вóгнище, вітрíще, пасовíще.

2 Випиши слова, які відповідають схемі:



3 Поясни свою думку.

113

1 Прочитай і постав до слів питання.

Зеленéнька, хма́ронька, сіре́нький, зозу́ленька, хи-
трéньке, черéшенька, хустíнонька, воді́ченька.

2 Запиши слова у два стовпчики.

-еньк-	-оньк-
зеленéнька	хмарóнька
...	...

114

1 Утвори пари слів із суфіксом **-еньк-**.Малій — малéнький, малá — мал...а, малé —
мал...е, малі́ — мал...і.**Старій** — старéнький, старá — ..., старé — ..., ста-
рі́ — ...

2 Намалюй схему до виділеної пари слів.

115

1 Прочитай слова. Знайди пари слів, від яких утворилися нові.

Стéжечка, татúсь, олі́вчик, голівка, стéжка, тáто, олі-
вéць, головá.

2 Запиши слова парами. Познач основу й суфікс.

Зразок. Тато — татусь.

3 Склади речення зі словом олі́вчик.

Працюємо разом!

- 1 Прочитайте уривок із вірша. Як автор називає весну?

Сидить Весна́ на гілочці,
гойдається.
Хто йде стежи́нкою —
зупиняється.
Гойдається **Весно́нька**
в синій блу́зочці.

Галина Могильницька

- 2 Знайдіть слова з суфіксами, що надають цим словам зменшено-пестливого значення.
- 3 Випиши слова з суфіксами: **-очц-, -инк-, -оньк-**.
- 4 Назви орфограму до виділеного слова.

- 1 Від поданих слів утвори нові слова за допомогою суфіксів. Змінюй, де треба, голосні й приголосні звуки.

-ик

ніж — но́жик

кінь — ...

брат — ...

-очок

став — ставо́чок

сад — ...

віз — ...

- 2 Запиши утворені слова. Постав наголоси.

- 1 Розглянь малюнки. Скажи, що на них зображено.



- 2 Назви й запиши ці слова-назви в пестливій формі. Використовуй суфікси **-еньк-, -ельк-**.
- 3 Познач у словах корінь, суфікс і закінчення.

1 Прочитай речення.

1. У **сіре́нької го́рлички** туркотлі́ве **го́рлечко**.
2. Я несú **мандрівочку** у буди́нки,
сію-вію **жі́течко** із **торби́нки**.

2 Випиши виділені слова. Поряд допиши слова, від яких вони утворені.

3 Які слова відповідають поданій схемі будови слова?



1 Добери протилежні за значенням слова.

чисте́нькі (ру́чки) — брудне́нькі (ру́чки)

кво́леньке (**пташеня́тко**) — ...

товсте́ньке (стеблó) — ...

солоде́ньке (я́блучко) — ...

2 Склади речення зі словосполученням *кволеньке пташенятко*.

3 У виділеному слові назви орфограму.

Префікс

1 Прочитай. Поділи речення на слова.

Применібуврюкзак. Привабливиймалюкгравсяупіску.

2 Запиши перше слово кожного речення. Постав питання.



**Префікс — це частина слова,
що стоїть перед коренем.**

Префікс позначається так:

прекрасний, принести, почепити, розтерти.



пре́ф'ікс пе́ред ко́ренем ча́стина сло́ва

122

- 1 Прочитай слова.

несé — піднесé
пливé — при́пливе
ведé — підведé

ведé — рóзведе
рі́же — відрі́же
берé — наберé

- 2 Назви́ у словах корінь і закінчення. Яка частина слова стоїть перед коренем? Зачитай.

123

- 1 Прочитай словосполучення.

прочита́ти
дочита́ти
пе́речитати

кні́жку

- 2 Назви́ корінь, а потім — префікси в перших словах словосполучень.

124

- 1 До слова *будувати* додай префікси **пере-, ви-, з-, від-, за-, при-, по-, роз-**.
- 2 Запиши утворені слова. Познач префікс і корінь.
- 3 Поясни значення кожного утвореного слова.



розбудува́ти розкла́сти рóзклад роздиві́тис'я

125

Намалюй схему до слів, які мають:

- а) префікс, корінь, суфікс, закінчення;
б) префікс, корінь, закінчення.

126

- 1 Утвори нові слова від слова *бра́ти* за допомогою префіксів **до-, ви-, на-, за-**.
- 2 Запиши слова. Познач префікси.
- 3 Склади речення зі словом *добрати*.

- 1 Розглянь малюнки. Прочитай і доповни за змістом речення.



Між скібками хліба є шматок ковбаси чи сиру — це ... бутерброд.

На одній скібці хліба є шматок ковбаси чи сиру — це ... бутерброд.

Довідка: відкритий, закритий.

- 2 Які бутерброди подобаються тобі?
- 3 Випиши словосполучення зі словами, що мають префікси. Познач префікси.

Від поданих слів утвори нові слова за допомогою частини слова, що стоїть перед коренем: **роз-**, **до-**, **на-**.

Зразок. Розвішаю, ...

Вішаю, малюю, клію, друкую.

- 1 Прочитай слова. Назви корінь слова.
Прибіг, забіг, добіг, перебіг, пробіг, побіг, збіг.
- 2 Випиши зі слів префікси.

- 1 Прочитай слова.
Наказує, переказує, показує, відказує, підказує, доказує.
- 2 Випиши зі слів префікси.
- 3 Придумай речення зі словом, яке відповідає малюнку.



- 1 Розглянь малюнки. Прочитай пари словосполучень. Замість крапок додай пропущене слово.



- | | |
|--------------------------|--------------------------|
| 1. Підкотівся ... стола | 3. Прилетів ... вікна |
| Відкотівся ... стола | Відлетів ... вікна |
| 2. Підскочив ... іграшки | 4. Приплив ... до берега |
| Відскочив ... іграшки | Відплив ... берега |

Довідка: до, від.

- 2 У спільнокоренових словах познач корінь, закінчення і основу.
- 3 Склади речення з парою словосполучень.

- 1 Добери слова, протилежні за значенням.

принéсти	—	віднéсти
прибі́гти	—	...
привéзти	—	...
приї́хати	—	...
прикі́дати	—	...

- 2 Запиши пари слів. Познач у перших словах кожної пари корінь і префікс.

- 1 Прочитай речення і спиши парами. Замість крапок додай потрібні за змістом слова.

- Маршру́тка ... до зупі́нки. Маршру́тка ... від зупі́нки.
- Депута́т ... до сце́ни. Депута́т ... зі сце́ни.
- Чо́вен ... до бе́рега. Чо́вен ... від бе́рега.

Довідка: прийшо́в — пішо́в, доплі́в — відплі́в, від'ї́хала — під'ї́хала.

2 Спиши речення. Познач у словах префікси.



депута́т чо́вен маршру́тка

134

1 Подані слова згрупуй у два стовпчики:

- а) слова, у яких основа складається з кореня;
- б) слова, у яких основа складається з кореня і префікса.

Дід, пра́дід, ба́ба, пра́баба.

2 Познач частини слова.

135

1 До поданих слів добери й запиши спільнокореневі слова з префіксом **без-**.

Ра́дісний, во́дний, хма́рний, кра́йній, шу́мний, зву́чний, зо́рятий.

2 Познач у словах основу, корінь і префікс.



звучний — дуже голосний.

3 Поясни, якого значення словам надає префікс **без-**.

136

1 Утвори нові слова за допомогою префіксів. Запиши їх. Познач префікси.

З (робі́в, бив, варі́в, малюва́в, ніс).

С (ході́в, писа́в, каза́в, кіну́в, прямува́в).

2 З трьома словами (на вибір) склади й запиши речення.

137

1 Прочитай і спиши речення. Встав замість крапок потрібні за змістом слова або частини слів.

Васи́лько ... кіну́вся ду́же ра́но. Катру́ся ... чита́ла ка́зку ... Коти́ка і Пі́вника. Восе́ні ла́стівки ... літа́ють у те́плі кра́ї. Оле́г отримав повідо́млення ... ма́ми.

2 Підкресли слова з префіксами.

Прочитай і заміни кожне словосполучення одним словом.

Зразок. Здобув перемогу — переміг.

Здобув перемо́гу. Став старі́м. Став молоді́м. Зробі́вся блі́дїм. Вні́с плáту. Почáв раді́ти. Почáв співа́ти. Почáв сумува́ти.

Довідка: перемі́г, заспіва́в, засумува́в, зраді́в, постарі́в, помолоді́в, запла́тив, зблі́д.

1 Прочитай текст. Доповни речення потрібними словами.

Ми ... на прогу́лянку. Спочáтку ... че́рез місто́чок і ... в невели́кий гайо́к. Коли́ ... з гайка́, побáчили вдалині́ ліс. Незабáром ми ... до лісу. Як там га́рно!



Довідка: перейшли́, пішли́, зайшли́, прийшли́, вийшли́.

2 Запиши спільнокореневі слова. Познач у них префікси.

Працюємо разом!

1 Прочитайте текст. Доберіть точний префікс.

У субо́ту у́чні на́шого клáсу (*при, на*)не́сли лопáти. Пóтім ко́жен (*під, ви*)копав ямку. Хло́пці ста́рших клáсів (*на, с*)копали в розса́днику са́джанців. Са́джанці (*при, з*)везли маши́ною до шко́ли. Школя́рі (*по, від*)сади́ли біля шко́ли фрукто́вий сад.

2 Придумайте заголовок до тексту.

3 Зачитайте й випишіть спільнокореневі слова. Позначте корінь і префікс.

1 Розглянь малюнки.



2 Прочитай речення. Добери потрібне слово з дужок.

1. (Відлетіли, прилетіли) леліки — (принесли, занесли, віднесли) весну здалека.

2. Вони (посідали, підсидали) край хати, щоб гніздó (збудувати, перебудувати, набудувати).

3. Без сокири, без лопати (поробили, зробили, наробили) собі хати.

4. Діти (переробили, зробили) шпаківні й розвісили їх на деревах.

5. Лелічина сім'я за літо (підгодовує, вигодовує) кілька пташенят.

3 Знайди й випиши речення, яке не відповідає малюнкам. Поясни, чому.

1 Прочитай. Додай у речення пропущені слова.

1. Кошеня **заховалося** ... відрó.

2. Цуценя **заховало** кісточку ... дерево.

3. Горобець **злетів** ... подвір'я.

4. **Запахло** ... їдальні грибним супом.

5. Тато й мама **повернулися** ... екскурсії.

Довідка: куди? під що? з чого? звідки?

2 Визнач корінь, префікс у виділених словах.



злетіти зл'їт заховалос'я заховало

- 1 Прочитай слова.

Переліт (літака́), перелітний (пта́х), зліта́ють (метé-лики), налі́т (бру́ду).

- 2 Поділи слова на частини. Запиши до таблиці.

Префікс	Корінь	Суфікс	Закінчення
пере-	літ	...	...
...	...	...	...

- 1 Прочитай вірш.



Дéрево мо́гутнє,
ла́гідна кві́тка
обов'язко́во ко́рінь ма́ють.
Якщо́ ко́рінь віди́рвати,
не бу́де де́рево сто́яти,
не змо́же кві́тка жи́ти.
Ко́рінь є в рослі́ни,
ко́рінь є у сло́ві...
Че́рез сло́ва, че́рез ві́кі
несé він зна́чення сво́є.
Ба́тько, ба́тьків, Ба́тьківщи́на.
Ді́ти, ді́точки, дити́на.
Ростé, зрості́, зрості́в...
Веселі́вся, звеселі́в...

Сергій Сторожев

- 2 Про що мовиться у вірші?
- 3 Назви групи спільнокоренових слів.
- 4 Випиши спільнокореневі слова. Визнач закінчення і частини основи.



Бат'ків[шч]і́на бат'ко бат'ків

ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

Однозначні і багатозначні слова

145

- 1 Розглянь малюнок. Дітей попросили намалювати лінію. Хто намалював правильно? Чому ти так думаєш?



- 2 Склади речення про те, що намалювали дівчатка і що намалював хлопчик.



Слово може мати **одне значення**
або **кілька значень**.

Слово *дівчинка* має **одне значення (однозначне)**.

Слово *лінія* має **багато значень (багатозначне)**.

1. Лінія — пряма риска.
2. Лінія — хвиляста риска.
3. Лінія — межа поверхні.
4. Лінія — межа (горизонт).



одне значе[н'а] слова однознáчне слóво

- 1 Прочитай слова. Подумай, чи всі вони мають одне значення.
Пáрта, ча́шка, стіле́ць, коса́, ві́ник.
- 2 Перевір свою думку за малюнками.



- 1 Розглянь малюнки. Назви, що зображено.



- 2 Скільки значень має слово? Як називається слово?

- 1 Прочитай. Зі слів кожної групи склади речення.
1. ключ, Марі́йка, від замка́, загубі́ла. 2. полеті́в, ключ,
у ві́рій, Журавлі́ний. 3. Наді́йка, ма́мине, на, плече́, го-
лі́вку, схилі́ла. 4. Рома́шка, голі́вку, землі́, до, схилі́ла.
- 2 Які слова у двох реченнях повторюються? Випиши їх. Поясни,
що вони означають у кожному реченні.



журавлі́ний ключ га́йковий ключ

- 1 Прочитай вірш.

Є такі слова́ на світі,
схожі, як близня́та-ді́ти.
Сло́во чу́єш, а не зна́єш,
що це сло́во означа́є.
Якщо́ хо́чеш зміст узнáти,
тре́ба ре́чення скла́дати.

Дмитро Білоус



- 2 Хто такі діти-близнята?
3 Що таке слова-близнята?



слова́-близня́та — слова, які мають два або більше значень.

- 1 Розглянь малюнки.



- 2 Розкажи, що зображено на малюнках.

1. Вéрхня кінці́вка дитя́чого ті́ла. 2. Части́на предме́та, який беру́ть руко́ю. 3. При́ладдя для писáння.

- 3 Склади речення зі словами-близнятами. Як вони називаються?



бага́то зна́чен' багатозна́чн'і слова́

- 1 Прочитай речення.

1. У ме́не си́ня **ру́чка**. 2. Та́то взяв си́на за **ру́чку**.
3. У вікні́ **ру́чка** зламáлася.

- 2 Поміркуй, про яку *ручку* йдеться у кожному реченні.
3 Поясни зміст виділених слів. Як називаються ці слова?

- 1 Розглянь ребус. Доповни речення.



За **ручку** я беру ...



- 2 Назви значення багатозначного слова.
3 Придумай і запиши два речення. Підкресли багатозначне слово. Познач корінь.

- 1 Прочитай сміховинку.

— Ірінко, я назбирав півний кошик лисичок! — похвалився Олég.

— Ці лисички не повтікали з кошика? — здивувалася Ірінка.

— Та ні.

— Значить, вони не вміють бігати.



- 2 Чому, на твою думку, сталося непорозуміння між Олегом та Іринкою?
3 Яке слово є багатозначним?

1 Прочитай пари речень.

1. **Сон** зморів дитину. Весною у лісі цвіте **сон**. 2. **Голова** села відкрив збори. У хлопчика болить **голова**. 3. **Збір** третьокласників розпочнеться о 10-й годині. Весною і влітку відбувається **збір** лікарських рослин.

2 Випиши виділені слова. Що вони означають? Чи однакові за значенням ці слова? Поясни їхній зміст у реченнях.

1 Розглянь малюнки. Прочитай.



пара ніг



пара чобіт



пара шкарпеток



пара штанів



пара молодят

весе́ло — **су́мно**

пара слів



пара — два.

2 Назви виділене слово. Як воно називається? Поясни, чому.

Розглянь малюнки. Прочитай.

1. У людини — ... ніг. У павука — шість ніг. 2. Восени — ... чобіт. Улітку — ... босоніжок. 3. Старі ... шкарпеток. Нові ... шкарпеток. 4. Чоловіча ... штанів. Жіноча ... штанів. 5. Весе́ло — су́мно — ... слів протилежного значення. 6. На фото ... молодят.

157

- 1 Розглянь малюнки й прочитай загадку. Чи можна здогадатися, хто так говорить про себе? Запиши це слово.



Я на дереві гойдаюсь, я в конверті посилаюсь.

Алла Свашенко

- 2 Постав питання до записаних слів. Чи однакові за значенням записані слова?
- 3 Склади речення зі словом-відгадкою у різних значеннях.



осінній лист пошто́вий лист лавро́вий лист

158

Розглянь таблицю. Пригадай слова й запиши у два стовпчики.

Я знаю	
однозначні слова	багатозначні слова
...	...

Пряме і переносне значення слова

159

Розглянь малюнки. Запиши пари словосполучень.



Кашта́нове
лі́стя



Кашта́нове
воло́сся



Золоті́й
пе́рстень



Золоті́
ру́ки

- 1 Прочитай речення у лівому і правому стовпчиках.

Дідусь **усміхається** до
внука.

На плиті **кипить** борщ.
Птах поранив **крило**.

Сонечко **усміхається** до
дерев.

На полі **кипить** робота сіячів.
Літак нахилився на **крило**.

- 2 Поясни, що означають виділені слова в реченнях лівого й правого стовпчиків.
- 3 Якими словами можна замінити виділені слова в реченнях правого стовпчика?

Довідка: світить, швидко і вправно робиться, бік.



У реченнях лівого стовпчика виділені слова
вжито в **прямому значенні**.

У реченнях правого стовпчика виділені слова
вжито в **переносному значенні**.



прямé знáче[н':а]
перенóсне знáче[н':а]

- 1 Прочитай пари словосполучень.

весела дитина — веселе літо

золоті прикраси — золоті руки

танцюють артисти — танцюють сніжинки

- 2 Розподіли словосполучення у два стовпчики.

Прямé знáчення	Переносне знáчення
весела дитина	веселе літо
...	...
...	...

Працюємо разом!

- 1 Розгляньте малюнки.



- 2 Доберіть із вправи речення до кожного малюнка.

1. На столі стояла кришталéва вáза. Кришталéві крáплі водí блищáли на павутíнні.

2. Човен пливе за течією. Хмарка пливе в блакитному небі.

3. Кінь б'є ко́пітом по до́розі. Со́нце б'є яскра́вим промі́нням.

- 3 Знайдіть однаково написані слова.

- 1 Прочитай. Зверни увагу на виділені слова.

1. **Пішо́в** хлопчик — ру́хається хлопчик. 2. **Пішо́в** сніг — почáвся сніг. 3. **Важка́** зада́ча — складна́ для розв'язáння. 4. **Важкий** ха́ра́ктер — пога́ний ха́ра́ктер. 5. Пряма́ **лі́нія** — вузе́нька смужка на пове́рхні. 6. Ста́ти в одну́ **лі́нію** — ста́ти в оди́н ряд. 7. Передова́ **лі́нія** — місце бойови́х дій.

- 2 Назви словосполучення, у яких виділені слова вжито: у прямому значенні; у переносному значенні.

- 1 Прочитай речення. Знайди слова, ужиті в переносному значенні. Поясни, як ти їх розумієш.

О́сінь ко́жному знайде́ робо́ту. Ве́ресень до шко́ли ді́ток склика́є. Жо́вте́нь прикраша́є у садка́х дерёва. Листопа́д відчиня́є зимі воро́та.

- 2 Випиши з кожного речення головні члени.

Працюємо разом!

- 1 Прочитайте пари словосполучень. Знайдіть слова, ужиті в переносному значенні.

го́стрий ніж — го́стре сло́во
срі́бна видёлка — срі́бне воло́сся
ма́ма клі́че — сте́жка клі́че
бабу́ся дрімáє — ліс дрімáє
шепо́че лі́стя — шепóче дити́на

- 2 Складіть речення з парою словосполучень.

- 1 Розглянь малюнок. Прочитай вірш.

Під парка́ном ба́чать **ді́ти**
цуценя́тко ледь живе́.
Що робі́ти, де нам **ді́ти**?
Ка́же Гриць:
— Хай в нас живе́.
Я йому́ збуду́ю **бу́ду**,
доглядáти його́ **бу́ду**!



- 2 Які слова у вірші виділено? Чому? Як вони називаються?
3 Заміни виділене слово на слово, подібне за значенням.

Зразок. Під парканом бачать **ді́ти** —
під парканом бачать **маля́та**.

- 4 Яким рядкам вірша відповідає малюнок?

- 1 Прочитай речення. Замість крапок встав слова з довідки. У якому значенні — прямому чи переносному — ужито вставлені слова?

У вікóнце ... зима́. Пові́яв ... ві́тер. ... пéрші сні́жинки. Земля́ під сні́гом

Довідка: посту́кала, серді́тий, затанцюва́ли, задріма́ла.

- 2 Запиши слова, ужиті в переносному значенні. Якими словами їх можна замінити?

Синоніми

- 1 Розглянь малюнок. Прочитай загадку.



У зелéний ліс прийшо́в художник і дере́ва **перефарбува́в** у золотісто-жóвтий ко́лір.

- 2 Чи справді художник перефарбував пензликом ліс?
 3 Чому листочки на деревах золотисто-жовтого кольору?
 4 У якому значенні вжито виділене слово?
 5 Добери п'ять ознак осені (*рання, пізня, золота, холодна, тепла, плаксива, дощова, щедра, багата*).
 6 Склади й запиши речення про осінь.



поді́бне значе́ння сло́ва — близьке значення слова.



Синоніми — це слова, близькі за значенням:
веселий, радісний, бадьорий, ...

- 1 Прочитай речення. Замість крапок добери потрібні слова з дужок.

1. Після уроків ... (школярі, діти) йдуть додому.
2. Ластівки ... (злетіли, знялися) зі стовпа на дерево.
3. Маруся ... (повідомила, розповіла) всім нам новини.
4. Бабуся ... (човгала, ішла) на другий поверх.

- 2 Які це слова?
- 3 Запиши речення і підкресли головні члени.

- 1 Прочитай слова. Знайди зайве слово в кожному рядку.

- а) багáття, вогóнь, вáтра, нéбо;
- б) красá, врóда, íній;
- в) дитíна, ма́ма, малéя, дитя́;
- г) лелéка, бýсол, ча́йка, чорногúз.

- 2 Яких слів ти не знав? Склади з ними речення і запиши.

- 1 Розглянь фото «Сміливі захисники України». З поданих слів випиши синоніми до слова *сміливі*.



Весéлі, відва́жні, че́сні, хорóбрі, кмітлі́ві, працьові́ті, щі́рі, безстра́шні, му́жні.

- 2 Про кого можна сказати, використовуючи вписані слова? Поясни й запиши свою відповідь.
- 3 Згадай, коли відзначають Свято захисника Вітчизни.
- 4 Речення-відповідь запиши.

172

Добери до слів синоніми. З одним із них склади речення.

Говоріти, ... , ... ,

Вбїн, ... , ... ,

Батьківщина, ... ,

173

Прочитай. Доповни речення словами з довідки.

1. Хлопчики про новий телефон щось швидко

2. — Мамо, ... казку, — попросила Світланка.

3. — До нас снігурі прилетіли, — ... Василько.

4. — Нема чогó ... , — додала Марія Федорівна.

Довідка: сказав, говорили, мовити, повідомив, розповідати, розкажі, розмовляти.

174

1 Розглянь малюнок. Прочитай вірш-загадку.



Хто дід?

Зібралися дочки у гості до діда:
Завірюха санчатами їде,
 за нею **Метелиця** слідом мете,
Хурделиця Хугу з собою веде.
 Холодний вітер у полі завіє,
 то стануть на ліжжі **Хуртеча** й **Завія**.
 Разом з **Заметіллю** приїхала
 найменша улюблена донечка **Віхола**.

Алла Сващенко

2 Випиши виділені слова. Як вони називаються? Що ми можемо сказати про їхнє значення?

Усі ці слова означають одне — **сильний вітер зі снігом**.



зав'ір'уха метелиц'а хурделиц'а
 хуга хуртеча завіяа замет'іл' в'іхола



Синоніми збагачують наше мовлення.

- 1 Прочитай слова. Допоможи синонімам знайти одне одного.

шлях
підру́чник
заба́ва
колекти́в
уче́нця
оповіда́ння

дорóга
ро́зповідь
гра
стежі́на
гурт
школя́рка
клас
кні́жка

Зразок. Шлях, дорога, стежина.

- 2 Склади речення з синонімами *колектив, клас, гурт*.

- 1 Прочитай вислови. Заміни вислів одним синонімом.

1. Ба́йдики біти. 2. Набра́ти води́ в рот. 3. Ві́кинути з голови́. 4. Верті́тися під нога́ми. 5. Пекти́ ра́ків.

Довідка: забу́ти, заважа́ти, лінува́тися, замóвкнути, почервоні́ти.

Зразок. Байдики бити — лінуватися.

- 2 Вислови запиши за зразком.

- 1 Розглянь малюнок. Що це за птахи? Чим вони тобі подобаються?



- 2 Придумай речення, використовуй синоніми: *рухливі, меткі, вертляві, жваві, моторні, швидкі*.
- 3 Запиши речення з синонімами. Підкресли другорядні члени речення.

- 1 До кожного словосполучення добери синонім. Запиши.

Зразок. *Покласти зуби на полицю — голодувати.*

Пустіти червоного півня. Точіти теревені. Клювати носом. Зарубати на носі. Замілювати очі. За розум узя-
тися. Тримати язик за зубами.

- 2 Які з цих висловів ти не знав?

Антоніми

- 1 Прочитай і закінчи кожне речення. Чому так названо текст?



Старанний і ледачий

Спочатку повчусь, а потім по-
гуляю, — говорить

Спочатку погуляю, а потім по-
вчусь, — говорить

- 2 Чи можна замінити слово *старанний* на слово *працьовитий*?
3 Подумай, ти старанний чи ледачий. Чому?
4 Хто зображений на малюнку? Чому?



Антоніми — це пари слів, протилежних за значенням:

тут — там, гіркий — солодкий, тітка — дядько.

- 1 Прочитай слова, утвори пари.

Вгору, **ліворуч**, верхня, вниз, **права**, ліва, праворуч,
ніжня.

куди? куди?

Зразок. *Вгору — вниз.*

- 2 Як називаються такі пари слів? Чи можна утворити пару з ви-
ділених слів? Чому?

- 1 Розглянь малюнок. Скажи одним реченням, у якому напрямі потрібно повертати голову. Які антоніми ти дібрав?



- 2 Речення запиши. Виконай цю вправу.

- 1 Розглянь малюнок. Розкажи, використовуй антоніми.
 2 Яку руку зображено ліворуч?
 3 Яку руку зображено праворуч?



- 1 Розглянь малюнки.



- 2 Розкажи, що ти бачиш, за запитаннями.
- Чиї́ очі? Які́ очі? — Очі́ людини відкриті. Очі́ людини закриті.
 - Чия́ рука́? Рука́ спрямована куди́? Що означає цей жест?
 - Стрілка́ яка́? Стрілка́ спрямована куди́?
 - Хло́пчик що зробі́в? Що? Куди́?
- 3 Речення-відповіді запиши. Підкресли антоніми.

- 1 Запиши словосполучення з антонімами.

допоможу́ сьогодні
вчі́ться старáнно
 чита́є швидко
 зроблю́ за́раз

вчі́ться недба́ло
 чита́є пові́льно
 зроблю́ по́тім
 допоможу́ за́втра

Зразок. Летить високо — летить низько.

- 2 Прочитай виділені словосполучення, побудуй із ними речення.

- 1 Прочитай прислів'я та приказки, добери антоніми.

1. Листопа́д о́сінь кінча́є, а гру́день зі́му
2. Хто вчі́ться молоді́м, не зна́є го́лоду
3. Ко́лос по́вний гне́ться вниз, а пу́стий ... стирчи́ть.
4. Добро́ не пропада́є, а ... умира́є.
5. Зимóю день корóткий, а весно́ю
6. Со́нце на лі́то, а ... на морóз.
7. З малóї хма́ри ... дощ бува́є.
8. Сумні́й гру́день і в свя́то, і в

Довідка: почина́є, старі́м, вго́ру, зло, вели́кий, зимá, до́вгий, бу́день.

- 2 Знайди в кожному реченні антоніми.
- 3 Випиши антоніми парами. Постав питання.

що робить?

Зразок. Кінчає — починає, ...

- 1 Прочитай групи слів. Побудуй із них речення.

1. те́мно, Уде́нь, вночі́, а, сві́тло.
2. со́нечко, грі́є, не грі́є, та, сві́тить, а, взі́мку, Улі́тку.
3. Морóзиво, чай, гаря́чий, а, холо́дне.
4. Жа́йворонок, сорóка, а, ні́зько, ви́соко, літа́є.

- 2 Запиши третє й четверте речення.

- 1 Додай префікси й утвори слова.

літ	від-, при-	кріти	від-, за-
йти	за-, ви-	в'язати	за-, роз-
чинити	від-, за-	лазити	з-, за-

- 2 Утвори антоніми за зразком.

Зразок. *Відліт — приліт.*

- 3 Поясни значення кожного слова.

- 1 Прочитай.

день — ніч	далекий — близький
стіна — стеля	злий — добрий
небо — земля	широкий — низький
життя — смерть	свій — рідний
йти — стояти	
прокидатися — засинати	
миритися — битися	
мовчати — рубати	

- 2 Знайди пари слів, які не є антонімами. Чому ти так думаєш?

- 3 Випиши пари антонімів, що відповідають на питання *який?*



св'ій рідний широкий низ'кий

Працюємо разом!

- 1 Прочитайте пари слів. Згадайте характерну ознаку кожного слова.

апельсін — лимон	річка — струмок
сосна — калина	вата — поліно

- 2 Складіть речення з поданими парами слів, додайте антоніми.

Зразок. *Апельсин солодкий, а лимон кислий.*

Довідка: широка, висока, вузький, низька, м'яка, тверде.

Пригадай, який шкільний предмет для тебе легкий, а який — складний. Заповни в зошиті таблицю.

Легкий предмет	Складний предмет
...	...
...	...

1 Прочитай.

Свіжий хліб. Свіже повітря. Свіже півиво. Свіжа риба.
Свіжа новина.

2 До поданих словосполучень добери антоніми.

3 Запиши за зразком.

Зразок. Свіжий хліб — черствий хліб.

1 Розглянь малюнок. Прочитай вірш.



Зрозуміло!

В дитсадок іде Вадим.
Зирк — сьогодні білий дим
з димаря виходить.
Мить подумавши, малий
каже: — Зрозуміло!
Вчора чорний хліб пекли,
а сьогодні — білий.

Василь Мелешенко

2 Що побачив Вадим, коли йшов у дитсадок?

3 Що сказав хлопчик?

4 Знайди в тексті антоніми. Запиши їх парами.

5 Чи є в тексті синоніми?



зирк — побачив.



Антоніми змінюють зміст словосполучень, речень або зміст тексту.

193

- 1 Прочитай словосполучення.

Корóткий день, **га́рний** почáток, **воло́га** земля, **низь-ка́** стéля, **рідна** ма́ти.

- 2 До виділених слів добери й запиши антоніми. Поясни їхнє значення.

194

- 1 Запиши антоніми парами.

Активний, добрий, черствий, веселий, ранній, сумний, пізній, чуйний, злий, пасивний.

- 2 З однією парою (на вибір) склади й запиши речення.

195

- 1 Прочитай.

Узїмку на вулиці ... , а влітку Спускáтися ... лéгко, а підіймáтися ... вáжко.

- 2 Чи є в реченнях антоніми?

- 3 Додай пари антонімів за змістом. Речення запиши.

Довідка: тéпло, хóлодно, вниз, вгóру.

- 4 Скільки пар антонімів у кожному реченні?

196

- 1 Прочитай текст. Про яку пору року в ньому йдеться?

Прийшла золотá óсiнь. Дні стали корóтшими, а нóчі — дов́шими. Сóнечко спусти́лося нiжче до землі. Па́горби вкри́лися сухо́ю траво́ю і лі́стям. Пташкі відліта́ють у тéплі кра́ї. Ста́ло холо́дніше.

- 2 За допомогою антонімів перероби текст так, щоб у ньому йшлося про весну, і запиши. Добери заголовок.

- 3 Що сталося з текстом? Яка роль антонімів у реченнях?

ЧАСТИНИ МОВИ

Уявлення про частини мови

197

1 Прочитай текст.

Нáша українська мóва ма́є ба́гато різних слів.

Шкóла, ліка́рня, бібліоте́ка, басéйн. Ці слова́ відпові-
да́ють на пита́ння *що?*

Дирéктор, бабу́ся, перука́р, брат. Ці слова́ відповіда́-
ють на пита́ння *хто?*

Вéсело, со́ромно, яскра́во, оха́йно. Ста́вимо пита́ння
як?

Обня́ти, ста́ти, везті́, нести́. Ста́вимо пита́ння *що ро-
бі́ти?*

А ще є слова́, які відповіда́ють на пита́ння *який? скі́льки?*

Є та́кож слова́, які не відповіда́ють на пита́ння. Це *на,
під, за, і, та*.

Усі́ слова́ в на́шій мóві важли́ві й потрі́бні. Вони́ зба-
га́чують на́ше мóвлення.

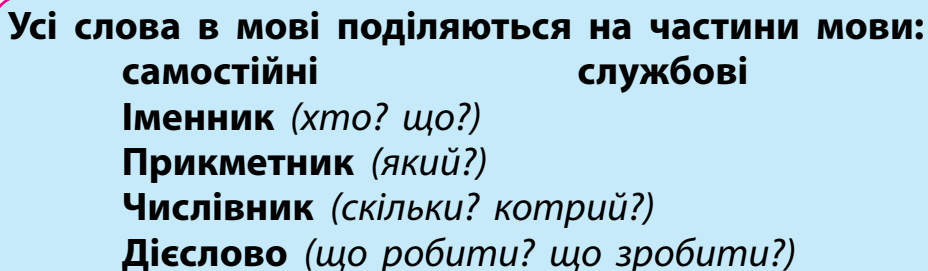
2 Які слова є в українській мові?

3 На які питання відповідають слова в українській мові?

4 Назви слова, які відповідають на питання *що робити?*

5 Чи є слова, до яких питання поставити не можна? Назви ці слова.

6 Для чого українській мові такі різні слова?



1 Прочитай групи слів.

Перука́р, перука́рня, воло́сся, за́чіска, мо́дна, до́вге.
Сві́жий, соло́дке, пека́рня, пе́кар, ті́стечко, коро́вай,
шокола́дне, сма́чний.

2 Намалюй в зошиті таблицю і розмісти слова за питаннями.

<i>Хто?</i>	<i>Що?</i>	<i>Який?</i>	<i>Яка?</i>	<i>Яке?</i>
...	...	...	...	...

3 Чи належать такі слова до самостійних частин мови? Чому?

1 Прочитай і знайди зайві слова в кожному рядку.

1. **Скі́льки?** П'ять, три, перша, один, десять.
2. **Ко́тра?** Дру́га, дев'я́та, четве́рта, три, одина́дцята.
3. **Яка́?** Черво́на, жо́вта, до́вга, тре́тя, ши́рока.

2 Поясни свою думку.

3 Випиши слова, які відповідають на питання *контра?*

1 Прочитай словосочленения.

Ба́чу шко́лу, тре́тій клас, де́сять кла́сів, поча́ткова шко́ла.

2 Постав до кожного слова питання.

3 Запиши за зразком.

що роблю? що?

Зразок. Бачу школу.

201

- 1 Прочитай словосполучення.

Війшов зі шко́ли, зайшо́в у клас, сто́їть на підвіко́нні, сиджу́ на сті́льці.

- 2 Знайди слова, які не відповідають на питання.
- 3 Як називаються ці слова?
- 4 Спиши словосполучення і підкресли службові слова.

202

- 1 Прочитай слова. Поєднай їх за допомогою службових слів *із(з), на*.

Залі́з ... чере́шню, лежу́ ... лі́жку, стою́ ... мосту́, взяв ... ру́ки.

Війшов ... клáсу, зліз ... де́рева, списáв ... підрúч-ника.

- 2 Запиши утворені словосполучення. Підкресли службові слова.

203

- 1 Прочитай речення.

Зо́шит з украї́нської мо́ви лежи́ть на па́рті в ко́жного уч́ня.

- 2 Назви спочатку слова, що відповідають на питання, а потім — службові слова.
- 3 Запиши слова у два стовпчики.

204

Прочитай і розмісти слова за змістовими ознаками у відповідні стовпчики.

Леле́ки, зозу́лі, сині́ці, горобці́; ке́ди, кросі́вки, та́почки, череви́ки; яблуне́вий, черешне́вий, абрикóсовий, мали́новий; черво́ний, жо́втий, зеле́ний, сі́рий.

Птахи

хто?

...

Кольори

який?

...

Соки

який?

...

Взуття

що?

...

- 1 Прочитай текст. Яка його основна думка?

Черémхa і черéшня

Ростуть у на́шому краї́ різні дере́ва. Є тут черémхa і черéшня.

Черémхa — це декоратівне дере́во. Цвіт черémхи полюбляють бджóли.

Черéшня — це плодóве дере́во. Ягоди черéшні дуже люблять діти.

Оберіга́ймо ці дере́ва в на́шому краї́!

- 2 Назви́ службові слова. Які слова вони поєднують?
- 3 Випиши з тексту слова у три рядки за питаннями: *що? що роблять? яке?*

- 1 Прочитай спільнокореневі слова. Яка частина слова виділена?

Подя́ка, вдя́чний, подя́кувати (*який? що? що зробити?*)

- 2 Добери питання з дужок і запиши парами.

Зразок. Подяка — *що?*

- 3 Назви́ слово з орфограмою:

Чергування **к—ч** у коренях слів.

- 1 Прочитай групи слів.

Дуб, дубóві, задубі́ти.

Сміх, смішні́, усміха́тися.

Сóром, сором'язли́ві, сорóмитися.



задубі́ти — стати твердим, жорстким.

- 2 Як називаються слова зі спільним коренем? Назви́ корінь у словах кожної групи.
- 3 Запиши слова до таблиці.

Що?	Які?	Що робити?
...	...	...

Поняття про іменник

208

1 Прочитай. Заміни малюнки словами.



живе́ у



. На її подві́р'ї є сві́йські тва-

рі́ни і птахи́. Вони́ живу́ть дру́жно. Ко́жен ро́бить свою́
спра́ву.



ло́вить



стереже́



і



даю́ть



да́є



. Із



в'я́же



Зра́нку



зустріча́є



несе́



Усі дру́жно живу́ть у



на подві́р'ї.

2 Про що цей текст? Де живе твоя бабуся?

3 Випиши слова, які відповідають на питання *хто?* *що?*



**Слова, які відповідають на питання *що?* або *хто?*,
називають предмети або істот.**

Це — іменники.

Хто? — жінка, комаха, тракторист.

Що? — машина, коліно, стілець.

- 1 Розглянь малюнки. Дай короткі відповіді на запитання.



- Хто зображений на малюнку?
- Що зображено на малюнку?

- 2 Відповіді запиши за зразком.

Зразок. Хто? папуга, ... Що? дзеркало, ...

- 3 Як називаються такі слова?

- 1 Прочитай питальні речення.

- Куди заглядає **папуга**?
- На чому лежить **лапа псика**?
- На чому сидить **бджілка**?
- Під чим заховався **кіт**?

- 2 Дай відповіді на запитання. Почни з виділених слів.

- 3 Назви іменники.

- 1 Прочитай загадку.

Стоїть Олена,
в неї хустка зелена,
тоненький стан,
білий сарафан.



- 2 Назви й випиши іменники. Постав наголоси.

- 3 Назви в першому рядку підмет.



іме́нник на́зва предме́т

- 1 Розглянь малюнки.



- 2 Пригадай, із чого роблять: • омлет; • вінегрет?
- 3 Склади речення. Почни так:
Омлет роблять із ... ,
- 4 Речення запиши. Познач головні члени речення. Назви другорядні члени речення.

- 1 Прочитай групи слів.
- Ліс, стіл, ліки, книга, телефон, ферма.
 - Лісник, фермер, столяр, лікар, вчитель, телефоніст.
- 2 Подумай, за якою ознакою об'єднано ці слова.
- 3 Яка група слів відповідає на питання *що?*, а яка — на питання *хто?*



Іменники — **назви істот** відповідають на питання **хто?**:

тато, брат, жінка, лисиця.

Іменники — **назви неістот** відповідають на питання **що?**:

стіна, верба, вокзал, кишень.

- 1 Прочитай слова.

Нога́, люди́на, рука́, твари́на, колі́но, птах, ніс, кома́ха, лі́коть, ро́бот, па́лець.

- 2 У перший рядок запиши слова, які відповідають на питання *хто?* а в другий — які відповідають на питання *що?*
- 3 З якою групою слів можна скласти розповідь? Про що?
- 4 Назви іменники — назви істот. На яке питання вони відповідають?



істо́та неісто́та хто [шч]о

215

- 1 Прочитай і доповни речення пропущеними іменниками.
 Чісте блакітне Стоїть ясний Над квітами лі-
 тають збирає квіти, а ... ловить метеликів.

Довідка: день, небо, дівчинка, бджоли, хлопчик.

- 2 Речення спиши. Над іменниками надпиши питання.

216

- 1 До кожного іменника, який відповідає на питання *хто?*, до-
 бери іменник, який відповідає на питання *що?*

Хто?		Що?		Хто?		Що?
шахта́р	—	шахта		моря́к	—	...
школя́р	—	...		футбо́ліст	—	...
кві́тникáр	—	...		се́лянíн	—	...
сади́вник	—	...		фе́рмер	—	...

- 2 Що означають слова лівого стовпчика?
- 3 З парою слів склади речення. Підкресли головні члени речення.

217

- 1 Прочитай словосполучення. Назви іменники — назви неістот.

Пра́ва рука́, черво́ний ніс, смуга́стий жук, вві́чливий
 чоло́вік, працьові́тий дире́ктор, зеле́ний папу́га, пуза́та
 жа́ба, вдя́чний президе́нт, сві́йська твари́на, агре́сивна
 люди́на, важка́ впра́ва.

- 2 Запиши словосполучення у два стовпчики.

Хто?	Що?
смуга́стий жук	пра́ва рука́
...	...

- 1 Прочитай. Постав питання до іменників.

Дівчинка Зо́я, дядько Миро́н, сім'я́ Косто́нко, діду́сь Фе́дір, кішка Му́рка, пе́сик Гав.

- 2 Подумай, чому іменники — на́зви істот пишуться по-різному.



Іменники — власні назви
пишуться з **великої букви**:

Костик, Марія Петрівна, Шевченко.

Іменники — загальні назви
пишуться з **малої букви**:

хлопчик, вчителька, поет.

- 1 Прочитай слова. Назви загальні й власні на́зви.

малю́к — Степа́нко
 — І́гор
 — Миха́сь

ліка́р — Степа́н Микола́йович
 — Ві́ктор Миха́йлович
 — Васи́ль Гна́тович

- 2 Випиши власні на́зви. Поясни орфограму:

Написання великої букви.

- 1 Прочитай групи слів.

Слова-ознаки

Яка?

зеле́на

сі́ня

блакі́тна

Іменники

Що?

зе́лень

синь

блакі́ть

- 2 Випиши парами спільнокореневі слова.

- 3 Підкресли загальні іменники.

Зразок. Зеле́на (яка?) — зе́лень (що?)

Розглянь малюнок-схему.



- 1 Запиши по три іменники, що означають:
 - а) жіночі імена;
 - б) прізвища українських поетів;
 - в) прізвища твоїх товаришів.
- 2 Випиши іменники, які починаються з букви, що позначає голосний звук.

- 1 Прочитай вірш. Розглянь малюнок.

Де стоїть наш Київ,
там була вели́ка го́ра.
Жив там пер́ший
Кий з Хорі́вом, Щек
і Лі́бідь, їх сестра́.

Олександр Олесь



- 2 Випиши іменники, які пишемо з великої букви.
- 3 Що ти знаєш про героїв, імена яких виписав?

- 1 Прочитай і доповни речення іменником — власною назвою.
1. Я зустрів сусіда
 2. По батькові мене звати
 3. Моє місто ... дуже гарне.
 4. Бабуся живе в селі
 5. Я живу на вулиці

- 2 Два речення запиши. Познач головні члени речення.

- 1 Прочитай речення.

У (С, с)тепа́нка і (О, о)ле́нки
 ні́жні (О, о)чі голубе́нькі.
 У (М, м)аксі́ма і (Т, т)ама́ри
 (О, о)ченя́та ка́рі.



ка́рі — темно-коричневі (колір).

- 2 Спиши. Поясни написання великої і малої букви в іменниках.

Рід іменника

- 1 Прочитай речення.

1. Дени́с пи́ше смс бабу́сі. 2. Він дуже́ лю́бить свою́ бабу́сю.

3. Ната́лка праці́ює на комп'ю́тері. 4. Вона́ тро́хи сто-мі́лася.

5. Горе́беня́тко стриба́є по подві́р'ю. 6. Воно́ клю́є зерно́.

- 2 Відповідай:

- Хто любить свою бабусю?
- Хто стомився?
- Хто клює зерно?

- 3 Які іменники замінено словами *він, вона, воно* в другому, четвертому й шостому реченнях? Спиши речення.



Іменники мають рід.

Рід іменника визначається додаванням слів:
він, мій — чоловічий рід — сад, лоб;
вона, моя — жіночий рід — дорога, рука;
воно, моє — середній рід — поле, відерце.

227

- 1 Прочитай іменники.

Сад, доро́га, по́ле, лоб, се́рце, рука́.

- 2 До кожного іменника додай відповідне слово (він, вона, воно).

Зразок. Сад — він (чол. рід), ...

228

Прочитай і доповни ряди іменників. Запиши, познач закінчення.

Жіночий рід (хто?) — школя́рк[а], ...

Жіночий рід (що?) — кра́їн[а], ...

Чоловічий рід (хто?) — лісні́к[], ...

Чоловічий рід (що?) — ліс[], ...

Середній рід (хто?) — маля́тк[о], ...

Середній рід (що?) — ма́сл[о], ...

229

- 1 Прочитай і визнач рід іменників.

Сті́л, де́рево, черепа́ха, ра́дість, весна́, ко́шик, со́нях, джмі́ль, вокза́л, цуце́ня, ри́ба, ста́рість, телефо́н, **моні-то́р**, **клавіа́тура**, **га́джет**.

- 2 Випиши у три рядки іменники чоловічого, жіночого й середнього роду.

Зразок. Сті́л (він, мій) — чол. рід.

- 3 З виділеними словами склади й запиши речення.

230

Усно визнач рід іменників, добирай слова *він, вона, воно*.

Ведме́диця, ведмі́дь, ведмежа́; за́єць, зайчи́ха, зайче-ня́; голу́бка, го́луб, голу́беня́; лиси́ця, лисе́ня, лис; коби́ла, кінь, лоша́.

- 1 Прочитай пари речень. Встав у речення замість крапок слова з довідки.

1. Молодий ... віріс поблизу школи. Він весною гáрно розквітнув. 2. Вузька ... проходила між сéлами. Вона губілася у ранковому тумані. 3. Пшени́чне ... ма́є малу плóщу. Воно́ мину́лого ро́ку було́ ячмі́нним. 4. Твій ... спітні́в. Він уже зóвсім мо́кий. 5. ... б'ётся ритмі́чно. Воно́ не зупиня́ється ні на хви́ліну. 6. Пра́ва ... опусти́лася дони́зу. Вона́ була́ зóвсім знеси́лена.

Довідка: стéжка, сад, по́ле, лоб, рука́, се́рце.

- 2 Поясни, якого роду іменники.

Змінювання іменників

- 1 Прочитай вірш.



Сонце гріє,
вітер віє.
Наше поле зеленіє,
бо на полі дощ іде.
Там працюють двигуні,
гонять воду на лані.
Вода́ че́рез лі́йкі
йде дощём на буря́кі.

Платон Воронько

- 2 У якому значенні вжито слово *дощ*?
- 3 Випиши спочатку іменники, що означають один предмет, а потім — іменники, що означають кілька предметів.



Іменники мають **однину** (один) і **множину** (багато):

клен□ — клени;
парта — парти;
поле — поля.

- 1 Прочитай і утвори нову форму іменника за зразком. Запиши.

Що?	Хто?
голов[á] — го́лов[и]	ба́тьк[о] — батьк[и]
ча́стіна — ...	бра́т — ...
ска́тертіна — ...	си́н — ...
ко́рóbка — ...	інже́не́р — ...

- 2 Виділи в кожному слові закінчення, постав наголос.
3 Як утворюються іменники в множині?

- 1 Іменники запиши за зразком «Множина — одиниця».

Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід
трактор[и] — тра́ктор[]	хма́р[и] — хма́р[а]	се́л[а] — сел[о́]
літа́кі — ...	рі́чкі — ...	пе́ра — ...
бере́гі — ...	секу́нди — ...	коле́са — ...
вокза́ли — ...	хви́ліни — ...	дива́ — ...
аква́ріуми — ...	адре́си — ...	літа́ — ...

- 2 Виділи у словах основу й закінчення.
3 На яке питання відповідають іменники?

- 1 Прочитай вірш.

Добре татові — у нього
є соки́ра й пи́лка є,
молоткі́, гвинті́, гві́здочки,
та мені́ він не да́є.

Катерина Перелісна

- 2 Назви іменники в однині.
3 Випиши іменники в множині.
4 Познач основу й закінчення.

- 1 Розглянь малюнок. Прочитай текст. Розкрий дужки і постав іменники у правильній формі.



Побі́гли весня́ні (водá). Задзюр-
ча́ли швидкі́ (струмо́к). Со́нна зем-
ля проки́нулася зно́ву. З-під сні́гу
з'яві́лася (трава́). Пові́яли (ві́тер)
і понéсли на своїх (крило́) весня́-
ні па́хощі. Просну́лися і літа́ють у
весня́ному пові́трі (му́ха, бджола́,
джмі́ль). Набубня́вили на дере́вах
(бру́нька). Лю́бо диві́тися на зеле́-
ні (гай, дібро́ва).

За Михайлом Коцюбинським



любо — приємно.

- 2 Випиши іменники в множині.

Довідка: во́ди, струмкі́, вітри́, кри́лах, джмелі́, бджо́ли,
му́хи, брунькі́, га́й, дібро́ви.

- 1 Прочитай запитання.

1. Кого́ злові́в риба́лка? (щу́ка, аку́ла, ка́мбала.)
2. Кого́ запита́ла вчи́телька? (На́та, Мари́на, Ні́на.)
3. Що чита́є однокла́сник? (газе́та, кни́га, замі́тка.)
4. Я хóчу поклі́кати (сусі́дка, вчи́телька.)

- 2 Відповідай. Використовуй слова з дужок.

- 3 Запиши відповіді. Виділи закінчення іменників. Підкресли го-
ловні члени речення.

Зразок. Рибалка зловив (кого?) щуку.



**Іменники змінюються за відмінками.
В українській мові 7 відмінків.**

1 Розглянь таблицю «Змінювання іменників жіночого роду».

	Назва відмінка	Питання	Жіночий рід		
1	Називний відмінок (Н. в.)	<i>хто? що?</i>	бабу́с[я]	па́рт[а]	ніч[]
2	Родовий відмінок (Р. в.)	<i>кого? чого?</i>	бабу́с[і]	па́рт[и]	но́ч[і]
3	Давальний відмінок (Д. в.)	<i>кому? чому?</i>	бабу́с[і]	па́рт[і]	но́ч[і]
4	Знахідний відмінок (Зн. в.)	<i>кого? що?</i>	бабу́с[ю]	па́рт[у]	ніч[]
5	Орудний відмінок (Ор. в.)	<i>ким? чим?</i>	бабу́с[ею]	па́рт[ою]	ні́чч[ю]
6	Місцевий відмінок (М. в.)	<i>у (на) кому? у (на) чому?</i>	на бабу́с[і]	на па́рт[і]	у но́ч[і], на но́ч[і]
7	Кличний відмінок (Кл. в.)	—	бабу́с[ю]	па́рт[о]	ноч[е]

2 Скільки відмінків є в українській мові?

3 Як вони називаються?

4 Чи однакові питання у кожному відмінку?

- 1 Прочитай іменники. Назви рід іменників.

Кишén[я], крині́ц[я], пшені́ц[я].

- 2 Зміни форму слова за питаннями відмінків.

	Назва відмінка	Питання	Жіночий рід		
1	Називний відмінок (Н. в.)	що?	кишén[я]	крині́ц[я]	пшені́ц[я]
2	Родовий відмінок (Р. в.)	чого?	кишén[і]	...	...
3	Давальний відмінок (Д. в.)	чому?	кишén[і]	...	...
4	Знахідний відмінок (Зн. в.)	що?	кишén[ю]	...	...
5	Орудний відмінок (Ор. в.)	чим?	кишén[ею]	...	...
6	Місцевий відмінок (М. в.)	у (на) чому?	у кишén[і]	...	...
7	Кличний відмінок (Кл. в.)	—	кишén[е]	...	...

- 3 Як змінюється форма слова?

- 4 Запиши слова, познач закінчення.



При змінюванні іменників
за відмінками **змінюється форма слова:**

Н. в.	Мирос[я]
Р. в.	Мирос[і]
Д. в.	Мирос[і]
Зн. в.	Мирос[ю]
Ор. в.	Мирос[ею]
М. в.	у (на) Мирос[і]
Кл. в.	Мирос[ю]

240

Зміни імена й назви закінчення. Користуйся таблицею відмінків із вправи 238.

1. Катру́ся, Ганну́ся, О́ля.
2. На́та, Ма́рта, Га́ліна, По́ліна.

241

- 1 Зміни іменники за зразком.

Зразок. (Хто?) чайк[а], (що?) кул[я].

Ба́чу (кого?) ча́йк[у], (що?) ку́л[ю].

1. Хма́ра, хуртові́на, зі́рка, доли́на, пта́шка.
2. Учени́ця, суні́ця, полуні́ця, гу́сениця, землі́я.

- 2 Запиши. Познач закінчення.

242

- 1 Прочитай речення. Додай потрібні закінчення.

Змайструва́в я шпакі́вніц..

та й пові́сив на вербі́ц.. .



шпакі́вніця — шпакі́вня.

вербі́ця — верба́.

- 2 Речення запиши.
- 3 Познач питання і відмінок іменників.



- 1 Прочитай і запиши речення. Що означає слово *Вітчизна*?

Я люблю свою (що?) Вітчизн.. . Я пишаюся своєю (чим?) Вітчизн.. . Людина без (чого?) Вітчизн.., як соловей без пісн.. . Моя (що?) Вітчизн.. — пісн.. колискова.

- 2 Зверни увагу на питання до іменників. Додай закінчення потрібних відмінків.



В'ітчизна Бат'к'ів[шч]іна р'ідний край

- 1 Прочитай речення. Встав замість крапок іменники в знахідному відмінку. Зверни увагу на питання.

1. Пташка співає (що?) ... дзвінку. 2. Миколка змайстрував біля вікна (що?) ... для пташок. 3. Тато порадив мені прочитати (що?) ... про пригоди Незнайка.

Довідка: пісня, годівниця, книжка.

- 2 Запиши два речення. Познач закінчення іменників.

Розглянь таблицю «Змінювання іменників чоловічого роду».

Питання	Чоловічий рід		
хто? що?	дід□	стілець□	тат□
кого? чого?	дід[а]	стілець[я]	тат[а]
кому? чому?	дід[ові] дід[у]	стілець[еві] стілець[ю]	тат[ові] тат[у]
кого? що?	дід[а]	стілець□	тат[а]
ким? чим?	дід[ом]	стілець[ем]	тат[ом]
у (на) кому? у (на) чому?	на дід[ові]	на стілець[і]	на тат[ові]

- 1 Прочитай словосполучення. Постав до іменників питання родового відмінка й додай закінчення.

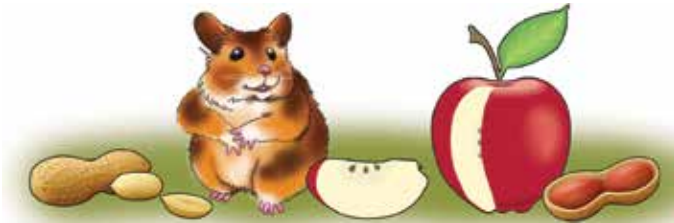
Ба́чив (...?) това́риш.. . Лови́в (...?) метéлик.. . Схо́-
ванка (...?) їжа́к.. . Намалюва́в (...?) пі́вник.. .

Гніздó (...?) горобц.. . Загострі́ти (...?) олі́вц.. .

- 2 З двома словосполученнями склади речення.
3 Які труднощі ти відчував?

- 1 Прочитай вірш. Додай закінчення родового відмінка.

Ці́лий рік проси́в я та́т..
хом'я́к.. подарува́ти.
Він та́кий смішні́й.
Він та́кий пухкі́й.



- 2 Вірш запиши. У іменниках чоловічого роду познач закінчення.
3 Поясни свою думку.

- 1 Прочитай пари речень. Знайди однакові іменники. Назви рід іменників.

Н. в. (що?)

Зн. в. (що?)

1. Ко́мпас ука́зує на́прямок. Миха́йло купи́в ко́мпас.

2. По́тяг прибу́в на вокза́л. Лю́ди на перо́ні поба́чили по́тяг.

- 2 Поясни, чим різняться однакові іменники в реченнях першої пари.
3 Визнач головні члени речення в реченнях другої пари.

- 1 Розглянь таблицю «Змінювання іменників середнього роду».

Назва відмінка	Питання	Середній рід		
Н. в.	що? хто?	молок[о́]	се́рце[е]	зайчен[я́]
Р. в.	чого? кого?	молок[а́]	се́рця[я]	зайчен[я́ти]
Д. в.	чому? кому?	молок[у́]	се́рцю[ю]	зайчен[я́ті]
Зн. в.	що? кого?	молок[о́]	се́рце[е]	зайчен[я́]
Ор. в.	чим? ким?	молок[о́м]	се́рце[ем]	зайчен[я́м]
М. в.	у (на) чому? у (на) кому?	у молоц[і́]	у се́рці[і́], на се́рці[і́]	на зайчен[я́ті]

- 1 Прочитай речення. Дотримуйся відповідної інтонації і пауз. Визнач головні члени речення.

1. Брат зробив **весло́**.

Весло́ лежить у човні.

2. Тури́сти запали́ли **во́гнище**.

Во́гнище горить яскра́во.

- 2 До виділених іменників постав питання. Запиши.

- 3 Якими членами речення є виділені іменники?

- 1 Пригадай, які слова називаються синонімами.

Заметі́ль, хурде́лиця, завірю́ха.

Вітчизна, Батьківщи́на, рідна сторо́на.

- 2 Прочитай речення. Добери найточніший синонім.

Бабу́ся привезла́ смачний гості́нець (*малю́ку, ону́ку, хлопчи́ку*). Бабу́ся привезла́ смачний (*подару́нок, гості́-нець, цукерку*) ону́ку. Смачний гості́нець ону́ку привезла́ (*жі́нка, бабу́ся*).

- 3 Речення запиши.

252

- 1 Прочитай іменники-синоніми.

Доро́га — тра́са, шосе́, шлях, сте́жка.

- 2 Додай у речення влучний іменник-синонім.

На вели́кій шви́дкості по ... мчав автомобі́ль.

Ця ... веде́ до шко́ли.

Че́рез горóди тягну́лася вузе́нька

Ва́жко пере́йти ... , ко́ли нема́є сві́тлофо́ра.

253

- 1 Прочитай вірш. Чому вірш так називається?

Чому́ весели́ками звуться журавлі́?

Чому́ весели́ками
звуться журавлі́,
що приліта́ють
до весело́ї землі́,
що те́плий день
прино́сять на крилі́
і залиша́ють
в на́шому селі́?

Лиш навесні́
весели́ки вони́,
а журавля́ми
звуться восе́ні,
бо жу́ряться,
у ві́рій летючі́,
бо не замі́ниш
рі́дний край ні́чим.

Григорі́й Палама́рчук

- 2 Назви́ синоні́м до слова *журавлі́*.
3 Випиши останнє речення.
4 Підкресли синоніми.
5 Як ужито іменники (в однині чи множині)?

- 1 Прочитай речення. Додай потрібні за змістом антоніми до виділених слів.

Весна́ багата на квіткі, а ... на сніпкі.
Пра́ця ма́є гіркий **ко́рінь**, та соло́дкий

Довідка: плід, óсінь.

- 2 Визнач рід іменників-антонімів.

- 1 Прочитай іменники.

Го́ре, смі́х, ща́стя, ра́дість, сльо́би, зли́дні, достáток.

- 2 Утвори й запиши пари антонімів.

- 1 Прочитай казку.

День і Ніч

Одно́го ра́зу зустрі́лися Ніч і День. День ка́же:
— Ось тебе́ звать Ніч. А мене́ звать по-рі́зному. Сьо-го́дні я Ві́второк, учо́ра — Поне́ділок. За́втра я бу́ду Се-редá. А пі́сляза́втра — Четве́р. А ще мене́ звать П'я́тниця, Субо́та, Неді́ля.

— Не хвали́сь, День. Бо без ме́не і тебе́ не бу́де.
Замі́слився День і нічо́го не сказа́в.

За Миколою Малишевським



- 2 Про що ця казка? Чого вчить?
3 Назви іменники-антоніми.

Прикметник

Поняття про прикметник

257

- 1 Прочитай і впізнай предмет за ознаками.
 1. Жовтий, кислий, ароматний, вітамінний.
 2. Смачне, солодке, холодне, вершкове, шоколадне.
 3. Маленька, кругленька, червоненька, запашна.
 4. Довгаста, сіня, солодка.

Довідка: морозиво, лимон, слива, суніця.

- 2 Склади й запиши речення з іменниками. Підкресли назви ознак. Усно постав до них питання.



Слова, що називають ознаки предметів, відповідають на питання який? яка? яке? які?, — це прикметники:

дерев'яний, дерев'яна, дерев'яне, дерев'яні.



озна́ка предме́та прикме́тник

258

- 1 Розглянь малюнки. Назви соки, які можна приготувати із зображених плодів.



Зразок. Сік з абрикоси — абрикосовий сік.

- 2 Добери усно ознаки до кожного виду соку за кольором, смаком, запахом. Запиши словосполучення.

- 1 Розглянь малюнок. Прочитай уривок з оповідання.



Після дощу рослини вирішили поділитися з небом своїми кольорами. Мак подарував небу червоний колір, лілії — оранжевий, соняшник — жовтий, трава і лістя — зелений, незабудки — блакитний, волоськи — синій, айстри — фіолетовий.

І засяяла семибарвна веселка.

Скупані дощем і зігріті сонцем різні квіти випромінювали радість.

За Богданою Бойко

- 2 Розкажи, який колір подарувала небу кожна квітка.
3 Випиши прикметники. Постав до них питання.

- 1 Прочитай словосполучення.

Нова сукня. Пізня осінь. Старі хустки.

Сухі лістя. Порожнє відро.

Півний вокзал. Приємний запах.

- 2 Постав питання від іменника до прикметника. Використовуй питання *яка? яке? який?* Підкресли прикметники хвилястою лінією.

Зразок. Нова ^{яка?} сукня.



Поставити питання від іменника до прикметника — встановити граматичний зв'язок.

яке?
Зайве колесо.

261

- 1 Прочитай словосполучення.

Молода картопля. Свіжий огірок. Минувлий рік. Тепле літо. Приязний товариш. Старі друзі. Мобільний телефон. Секундна стрілка. Хворе серце.

- 2 Встанови граматичний зв'язок. Користуйся питаннями до прикметника. Від якого слова ставимо питання?

Змінювання прикметників

262

- 1 Прочитай словосполучення.

1. Приязна, весела, радісна подруга. 2. Приязний, веселий, радісний друг. 3. Приязне, веселе, радісне дитя. 4. Приязні, веселі, радісні товариші.

- 2 Як змінюється закінчення прикметників у кожному рядку?
3 Назви закінчення прикметників з іменниками в кожному рядку.



Прикметники в однині змінюються за родами.

Рід прикметника залежить від іменника, з яким він пов'язаний.

- **Прикметники чоловічого роду** відповідають на питання *який?* і мають закінчення **-ий(-ій)**:
гай зелений, мужний учинок.
- **Прикметники жіночого роду** відповідають на питання *яка?* і мають закінчення **-а(-я)**:
трава суха, нова сукня.
- **Прикметники середнього роду** відповідають на питання *яке?* і мають закінчення **-е(-є)**:
мило пахуче, синє морє.

- 1 Прочитай. Поміркуй, про яких тварин ідеться.

Висо́кий, прудкі́й, ма́є га́рну грі́ву — це

Мале́нька, сіре́нька, швидка́, хво́стик, як ши́ло, —
це

Сі́ре, косе́, вуха́те, боязке́ — це

Руда́, хі́тра, хвоста́та, оченя́та, як намісти́нки, —
це

- 2 Спиши, доповни іменниками. За допомогою закінчень визнач рід прикметників. Підкресли прикметники хвилястою лінією.

чол. рід чол. рід

чол. рід

Зразок. Високий, прудкий, має гарну гриву — це кінь.

- 1 До назв предметів добери на́зви ознак.

помідо́р слі́ва я́блуко	кру́гла, кру́глий, кру́гле
годи́нник коса́ воло́сся	зото́та, зото́те, зото́тій
кі́льце маши́на ро́бот	метале́вий, метале́ва, метале́ве

- 2 Відповіді запиши за зразком. Познач закінчення прикметників.

Зразок. Помідо́р (який?) круглий — чол. рід.

Прочитай словосполучення. Заміни виділені слова прикметником, що називає ознаку предмета за матеріалом. Визнач рід прикметника.

Предме́т, зро́блений із папе́ру. Ва́за, зро́блена зі скла.
Кі́льце, зро́блене з гу́ми. Іграшка, зро́блена з де́рева.

Вікно́, зро́блене з пластма́си. Стовп, зро́блений із залі́за.
Скля́нка, зро́блена з кришта́лю. Го́рщик, зро́блений
із глі́ни.

чол. рід чол. рід

Зразок. Предмет, зроблений із паперу, — паперовий предмет.

266

Працюємо разом!

1 Прочитайте і відгадайте загадки.

**Гладеньке, запашненьке,
міє чисто, з рук вислизáє.
Що це? Хто знає?**



* * *



**Волохатий, пухна́тий,
м'який, смуга́стий.
Я беру́ його́ у ванну кімна́ту,
колі́ ру́ки ми́ю.**

2 Відповідайте на запитання, відповіді запишіть.

- Яке мило за кольором?
- Яке мило за формою?
- Чим мило пахне?
- Чому мило потрібне всім людям?
- Який рушник за кольором?
- Який рушник на дотик?

3 Виділені слова запишіть. Поставте до них питання.

267

Замість крапок встав потрібне питання і прикметник протилежного значення. Визнач рід прикметника.

1. Цу́кор солóдкий, а цибу́ля
2. За́єць малéнький, а слон
3. Зал ширóкий, а коридóр
4. Ніч тéмна, а день
5. Нога́ брудна́, а рука́
6. Хло́пчик весéлий, а дівчинка

1 Прочитай словосполучення. Знайди зайвий прикметник.

1. Дуб (який?) старій, висóкий, білокóрий, гілля́стий.
2. Кні́жка (яка?) нова́, ціка́ва, низька́, улюблена, пор-вана.
3. Сві́тло (яке?) яскра́ве, сві́тле, со́нячне, зеле́не, ко-льорóве.
4. Ви́шні (які?) черво́ні, міцні́, дості́гли, сма́чні, гнилі́.
5. Сад (який?) ви́шнёвий, черешне́вий, яблуне́вий, ялинко́вий, абрикóсовий.

2 Запиши. Визнач рід прикметників.

1 Запиши словосполучення за зразком.

Однина (один, одна, одне) як[ий]? як[а]? як[е]?	Множина як[і]?
вдячн[ий] учень	вдячн[і] учні
дру́жн[ий] колекти́в	...
при́язн[а] по́друга	...
пла́стиков[е] вікно́	...
носов[а] хусті́нка	...
милосе́рдн[а] жі́нка	...

2 Усно склади речення з двома словосполученнями.

1 Прочитай словосполучення. Усно визнач рід прикметників.

Пóвний ко́лос, хво́ра диті́на, суха́ земля́, мале́нька спра́ва, га́рний учи́нок, чи́сте пові́тря, за́йва рі́ч.

2 До прикметника кожного словосполучення добери й запиши прикметник-антонім.

Зразок. Повн[ий] колос — порожн[ий] колос.

3 З одним словосполученням (на вибір) склади речення.

271

- 1 Прочитай словосполучення.

Гарна дівчинка, вірний друг, світла кімната, хоробрі бійці, приємне почуття.

Зразок. Гарн[а] дівчинк[а] — красив[а], славн[а], вродлив[а], миловидн[а].

- 2 До прикметників кожного словосполучення добери й запиши прикметник-синонім.

272

- 1 Прочитай. Яким предметам належать такі ознаки?

1. Червоний, довгий, заструганий, круглий —
2. Жовтий, кислий, соковитий, круглий, ароматний —
3. Висока, густа, зелена, молодá, запашна —
4. Велика, довгаста, жовта, солódка, стíгла —
5. Круглий, важкий, солódкий, смугастий —

- 2 Зміни закінчення прикметників так, щоб вони були у множині.

Зразок. Червон[ий] — червон[і], ...

273

- 1 Прочитай прикметники.

Красівий, премудра, приморський, лісовé.

- 2 Запиши прикметники, утворені за допомогою префікса. Намалюй схему будови слова.

274

- 1 Прочитай вірш-загадку. Хто така *птаха біла*?

Налетіла птаха біла,	білі житла, білі люди,
розпустила білі крила.	біле плéтиво доріг...
Біло, біло стало всюди,	Віпав білий, білий сніг.

Василь Войтович

- 2 Прослідкуй, як змінюється форма прикметника. Випиши словосполучення. Назви прикметники в однині й множині.



біле біло білий біла

- 1 Прочитай виразно вірш.

Лісова криніченька

На зелénій галявіні,
де **рясна трава́,**
дзюркотіть **криніченька,**
чіста, лісова́.

До води́ схиляються
квіти запа́шні.

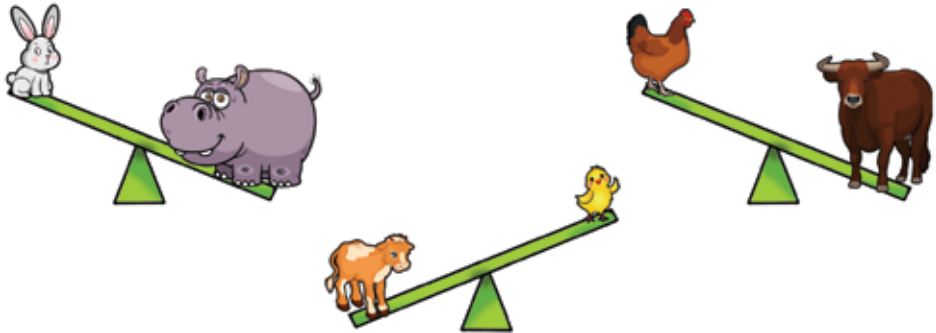
Камінці побли́скують
в те́мній глиби́ні.

Ми збира́ли я́годи,
забрелі сюди́,
відпочіти в за́тишку
сіли край води́.
Ходять в лісі шéлести,
дзюркотіть вода́...
Це казкі криніченька
нам розпо́віда́.

Наталя Забіла

- 2 Випиши виділені словосполучення.
3 Визнач рід прикметників, однину і множину.

- 1 Розглянь малюнки. Розкажи за планом.



План

1. Хто важчий? Хто легший?
Бегемот ва́жчий за кро́лика.
Кро́лик ле́гший від бегемота.
2. Хто важча? Хто легша?
3. Хто важче? Хто легше?

- 2 Відповіді запиши. Підкресли прикметники. Визнач рід прикметників.

- 1 Прочитай загадки. Відгадай, про що мовиться у загадках-описах.



Вдень вона **сліпа**,
вночі вона **зряча**,
ловить мишей, а не кіт.

* * *

Зимом вона **біла**,
весною вона **чорна**,
літом вона **зелена**,
восени вона **гола**.



- 2 Намалюй відгадки.
3 Розкажи, що ти дізнався про сову, поле.
4 Визнач рід прикметників. Які слова допомогли тобі визначити рід?



сл'іпа зр'яча

- 1 Склади словосполучення з поданих слів. Визнач рід.

Духмяний, ду́шний (за́пах, ваго́н).
Зубний, зуба́стий (щу́ка, лі́кар).
Довга, довгоча́сна (по́дорож, істо́рія).
Старий, старови́нний (буді́нок, пала́ц).
Дру́жний, дру́жній (клас, приві́т).
Пустий, пусті́нний (кабіне́т, бе́рег).
Сонячна, соняшникова (олі́я, кімна́та).

- 2 З двома словосполученнями склади речення.

- 1 Прочитай. Поясни значення прикметників у словосполученнях.

гові́ркий хлопець
багатолю́дна плóща
морóзний день
холóдний по́гляд

близька́ дорóга
серйóзна розмо́ва
шкі́дліві звички
холóдний напі́й

- 2 Склади розповідні речення з двома словосполученнями.

- 1 Прочитай. Знайди рядок, у якому всі слова — прикметники.
 1. Зéлень, зелені́є, зеленéнький, зазелені́ли.
 2. Прозóрий, пухна́стий, складне́, важли́ва.
 3. Го́стрий, глибо́кий, гладéнька, гілля́.
 4. Снігова́, підсні́жник, засні́жений, сніжінка.
- 2 Запиши прикметники. З двома прикметниками склади речення.

- 1 Прочитай текст і розглянь малюнок.



Рудá красу́ня

У лисічки зу́бки го́стрі, мо́р-
дочка тонéнька. Ву́шка в неї на
ма́ківці, хво́стик до́вгий, ко́жушок
теплéнький. До́бре рудá лисічка
при́брана: ху́тро пухна́сте, золо-
ти́сте. На гру́дях у неї жилéт, а
на ши́ї — білéнький коміре́ць.

- 2 Випиши прикметники з іменниками.
- 3 Надпиши над прикметниками рід.

- 1 Розглянь малюнок. Прочитай.



Ті́хо в зимóвому лісі. Замелó
сні́гом лісові галя́вини.

У морóзні зимóві дні трива́є
в лісі житт́я. Ось хру́снула і зло-
ми́лась ме́рзла гілка — це про-
бі́г під дере́вами вели́кий сі́рий
звір...

- 2 Хто пробіг під деревами? Чому ти так думаєш?
- 3 Який це звір?
- 4 Випиши з тексту словосполучення, яке описує звіра. Підкресли прикметники.

- 1 Розглянь малюнок із вправи 282.
- 2 Назви ознаки вовка, які є в тексті.
- 3 Подумай, які ознаки для опису звіра можна додати:
 - а) за зовнішнім виглядом;
 - б) за характером;
 - в) за твоїм ставленням.

- 1 Прочитай, чітко вимовляй твердий [л].

солóдкий	сумні́й
холóдний	сухі́й
лі́вий	мілкі́й
весéлий	кі́слий
бі́лий	ста́рий
молоді́й	до́брий
волóгий	чо́рний
сті́глий	га́рячий
глибо́кий	зеле́ний
злий	пра́вий

- 2 До слів лівого стовпчика добери антоніми з правого стовпчика. Запиши парами.



л'і́вий м'і́лкі́й

- 1 Прочитай. До поданих прикметників добери прикметники-антоніми.

Сві́жа нові́на — ... нові́на. Сві́жий бато́н — ... бато́н.

Сві́же молоко́ — ... молоко́. Сві́жа соро́чка — ... со-
ро́чка.

Сві́жі кві́ти — ... кві́ти. Сві́жий суп — ... суп.

Довідка: старá, вчора́шній, зі́в'ялі, кі́сле, черстві́й, брудна́.

- 2 Назви прикметники в однині.

- 1 Розглянь малюнок. Прочитай казку про двох сніговиків.



На Новій рік зіпiли гнiми Розумник i Пустун двох снiговикiв.

Розумник лiпiв великого, товстого снiговика. А Пустун — малого, стрункого снiговика. Один — товстий, другий — стрункий. Перший — усмiхався, другий — хмурився. Перший — iз бiлими кiльками замисть рук, другий — iз чiрними гiлками.

Один радував усiх навколо, а другий лишi засмучував.

Ось таких рiзних снiговикiв зiпiли гнiми Розумник i Пустун.

- 2 Подумай, якого снiговика зiпив Розумник. Якого снiговика зiпив Пустун? Чому ти так думаєш?
- 3 Які ознаки можуть бути притаманні i веселому, i сумному снiговику? Чому?
- 4 Випиши з тексту пари прикметників-антонiмiв. Яку роль вiдiграють антонiми в тексті?
- 5 Подумай, що можна зробити, щоб розвеселити другого снiговика.

- 1 Розглянь малюнок.



- 2 Відповідай за зразком.

1. Як а́ рука́ лівóруч? — Лівóруч ліва́ рука́.
2. Як а́ рука́ правóруч? ...
3. Як о́ю руко́ю ти пі́шеш? ...
4. Як о́ю руко́ю ти не пі́шеш? ...
5. У які́й руці́ ти тримáєш рúчку? ...
6. У які́й руці́ ти не тримáєш рúчку? ...
7. Як у́ рúку́ ти пода́єш для приві́тання? ...

- 3 Чи змінюється закінчення прикметника, якщо змінюється питання?
- 4 Запиши пару речень із питанням *яку?* Підкресли питання і прикметник хвилястою лінією.

- 1 Розглянь малюнок. Якого кольору кожен фломастер?



- 2 Розкажи, що ти намалюєш кожним фломастером.

Зразок. Червоним фломастером я намалюю мак, помідор.

- 3 Речення запиши.

- 1 Прочитай. Добери за змістом точний прикметник, що відповідає на питання *якого?*

Хлопчик діста́в (*стару́, старо́го, старі́й*) велосипед.
Я ба́чу (*живу́, живі́й, живо́го*) джме́лика. О́ля хо́че (*шоко-
ла́дний, шокола́дного, шокола́дні*) моро́зива. — Пётрику,
зайди́ до (*ново́го, нову́, нові́й*) дире́ктора.

- 2 Два речення запиши. Постав питання від іменника до прикметника.

- 1 Утвори зі словосполучень питальні речення.
2 Відповідь пошир прикметниками.

Зразок. Яке дупло білки? —

Дупло білки тепле, маленьке, затишне.

Верхів'я берези. Обкла́динка кні́жки. Альбо́м сестри́.
Ноутбу́к ма́ми. Кві́тка троя́нди. Пра́ця люди́ни. По́гляд
ко́тика.

- 3 Речення-відповіді запиши. Підкресли прикметники.



верх'ів[йа] тро[йа́]нда

- 1 Прочитай вірш.

Красі́ва о́сінь вишива́є клéни
черво́ним, жо́втим, срі́бним, золоті́м!
А лі́стя про́сить: — Ві́ший нас зеле́ним!
Ми ще побу́де́м, ще не облеті́м.

Лі́на Косте́нко



ві́ший — прохання від *вишивати*.

- 2 Назви́ прикметники. Постав питання.
3 Випиши прикметники, які відповідають на питання *яким?*

Прочитай. Пошир речення прикметниками.

Скрізь лежить сніг. Уся вулиця в ...
замéтах. берізки в цьóму царстві
стоять, náче ... сад. Пóряд ростуть
ялі́нки, náче прибра́лися до ... свята.



Довідка: зелéні, малéнькі, новорі́чного, пухна́стий, бі́лий, снігові́х, білокóрі, тонéнькі, бі́лому, зимóвому, кві́тучий.

1 Прочитай текст.

Насі́пало в лісі багáто пухкóго бі́лого сні́гу.

Лісові тварі́ни не боя́ться сні́гу і морóзу. Зві́рі одя́гли
тéпле ху́тро, пташкі́ ма́ють гу́стий пух. Усі́ вони́ гуля́ють
і шука́ють собі́ їжу.

За Олександром Копиленком

2 Знайди в тексті словосполучення з прикметниками.

3 Постав питання до прикметників.

1 Прочитай текст.

Був прозóрий сві́жий ра́нок.

Уночі́ пройшо́в рясні́й дощ. У сі́ньому не́бі та́нули
остáнні хмаркі́. Над кві́тучою землéю безшúмно вставá-
ло ласка́ве со́нце.

За Лукою Ляшенком

2 Випиши прикметники разом з іменниками. Заповни в зошиті таблицю.

як <u>ий</u> ? що?	як <u>ому</u> ? чому?	як <u>і</u> ? що?	як <u>ою</u> ? чим?	як <u>е</u> ? що?
сві́ж <u>ий</u> ра́нок	...	...	...	...

Дієслово

Поняття про дієслово

295

- 1 Розглянь малюнок. Назви слова, які відповідають на питання що роблять?



Дієслово —
слово діє:
хóдить
рóбить
но́сить
сіє.

- 2 Слова-дії запиши.



Слова, які відповідають на питання що робить? що роблять? що робив? що зробив? що робитиме?, означають дію предметів.

Це — дієслова.

*майструє, майструють, майстрував,
змайстрував, майструватиме*



дія предмета дієслово

296

- 1 Розглянь малюнок.



- 2 Склади речення за малюнком і питанням що робить? Використовуй дієслова: нюхає, грається.

Змінювання дієслів

297

- 1 Прочитай.

Від зими́ до зими́

Січень **січе́**, лютий **люту́є**, березень **пла́че**, квітень **квіту́є**. Травень під но́ги **сте́ле** траві́цю. Червень **скла́дає** сі́но в копи́ці. Липень медо́вий бджі́лок **чару́є**. Серпень чудо́вий бу́лки **дару́є**. Вересень **тру́сить** гру́ші в садо́чку. Жовтень **ши́є** кле́ну соро́чку. Листопа́д **застеля́є** лі́стям килими́. Гру́день **надхо́дить** — поча́ток зими́.

- 2 Поясни виділені слова. Чому так називається текст?
3 Спиши виділені дієслова й постав до них питання.

Зразок. Січень (що робить?) січе.

- 4 Подумай, який це член речення.



Дієслова змінюються за часами.

Дієслова теперішнього часу відповідають на питання:
що робить? що роблять?
ви́рiзає, ви́рiзають,
сте́лить, сте́лять.

298

Розглянь малюнки. Які дії виконують: одна дитина; двоє дітей?



Довідка: веде́, ве́дуть; чита́є, чита́ють; працю́є, працю́ють.

- 1 Розглянь таблицю.

Я	Ти	Ми	Він (вона́, воно́)	Вони́
хоч <u>у</u>	хоч <u>еш</u>	хоч <u>емо</u>	хоч <u>е</u>	хоч <u>уть</u>

- 2 Встав пропущені дієслова в речення.

Я ... вершко́вого моро́зива. Ти ... абрикóсового мо-
ро́зива. Ми ... моро́зива. Він ... шматóк пирога́. Вона́ ...
тістечко. Вони́ ... солóдошів.

- 1 Прочитай вірш-загадку.



Вірно лю́дям я служу́,
їм дере́ва стережу́,
дзьоб міцний і го́стрий маю́,
шкідників ним добува́ю.

- 2 Знайди дієслова. Постав питання. Укажи час дієслів.
3 Випиши дієслова й познач закінчення.



Дієслова **минулого часу** відповідають на питання:
що робив? що зробив? що робили? що зробили?

писав

списав

писали

списали

- 1 Прочитай. Утвори дієслова минулого часу.

Теп. час

Мин. час

Теп. час

Мин. час

зачиняю

— зачиняв

колядую

— колядував

відчиняю

— ...

сумую

— ...

питаю

— ...

купую

— ...

- 2 Запиши. Познач закінчення.
3 Які закінчення мають дієслова минулого часу?

- 1 Прочитай словосполучення. У якому часі вжито дієслова?

Зачиняю двéрі.
Відчиняю вікно́.
Пита́ю дирéктора.
Склада́ю рюкза́к.

- 2 Заміни дієслова теперішнього часу на дієслова минулого часу. Словосполучення запиши.

що роблю?

що робив?

Зразок. Зачиняю двері — зачиняв двері.



зачин'а[йу] зачин'ав відчин'а[йу] відчин'ав

- 1 Прочитай вірш.

Йоржики

Йоржик з йоржиком дружив —
йому ласти він купів.
Йоржики сміялися,
йоржики раділи.
Йоржики ті ласти
й разу не наділи.



Ганна Чубач



ласти — пристосування для плавання.

- 2 Назви дієслова минулого часу. На які питання вони відповідають?

- 1 Прочитай. Утвори дієслова за зразком.

Що роблю?

рост[у]

нош[у]

вста[ю]

Що зроблю?

вірост[у]

вінош..

вста́н..

Що робитиму?

виростат[иму]

носіт..

встават..

- 2 Назви закінчення. Запиши дієслова.

- 1 Прочитай вірш. Про кого розповідається у вірші?

Ві́ростемо, ві́ростемо,
сил своїх приба́вимо,
пра́цею і пі́снею
рі́дний край просла́вимо.

Павло Тичина

- 2 Випиши в рядок дієслова, які відповідають на питання *що зробимо?*



пра́це[йу] пі́сне[йу]

- 1 Прочитай. Випиши в один стовпчик, що ти вмієш робити, у другий стовпчик — що ти хочеш навчитися робити.

Взува́ти бра́тика, одяга́ти сестри́чку, літа́ти на гелікоп-
те́рі, в'яза́ти ша́почку, писа́ти га́рно, писа́ти вірші, писа́-
ти карти́ни, купува́ти продúкти, води́ти маші́ну, вишива́-
ти узо́р, користува́тися комп'ю́тером, ми́ти чи́сто по́суд.

- 2 Прочитай речення. Як ти його розумієш?

Не кажи́ — не вмі́ю, а ка́жи — навчу́сь!

- 3 Якими частинами мови є слова в цьому реченні?



Не з дієсловами завжди пишеться окремо.

Я буду вчитися, не буду я лінитися!

- 1 Прочитай правила поведінки.

Поступа́йся місцем лю́дям похі́лого ві́ку. Не поспіша́й
пе́ршим сі́сти за сті́л. Не перебива́й то́го, хто гово́рить.
Не забу́дь ви́бачитися, ко́лі ко́гось штовхну́в. Не забу-
ва́й привіта́тися, ко́лі захо́диш у шко́лу.

- 2 Знайди речення, у яких є дієслова з *не*.

- 3 Випиши дієслова з *не*. Як їх пишемо?

Вислов настрій за допомогою дієслів. Поясни, чому.

Що роблю? — хвилююся, тривожуся, радію, очікую.

Зразок. *Я сьогодні*

Придумай речення зі словом-звертанням і словами *не можна*.



Зразок. *Іринко, не можна розкидати свої речі.*

1 Прочитай розповідь.

Я намагаюся робити все вчасно.
Я не ... складати рюкзак з вечора.
Ніколи не ... на уроки. Усі завдання
... охайно, щоб не ... вдруге.
Пояснення вчителя ... уважно. Не
... багато часу на домашні завдання.
У мене завжди є час для спорту
й відпочинку.



Довідка: забуваю, запізнююсь, виконую, переписувати, слухаю, витрачаю.

- 2 Замість крапок встав дієслова. Поясни правопис *не* з дієсловами.
- 3 Подумай, хто автор розповіді. Як можна назвати такого хлопчика? Чи є такі учні у твоєму класі? Якому реченню відповідає малюнок?

311

- 1 Прочитай речення.

Я (сидіти) рівно. Я (писати) гáрно. Я (слухати) ува́жно.
Я (відповідати) то́чно.

- 2 Зміни дієслова за питаннями: *що роблю? що робив? що буду робити?*

Зразок. Я сиджу, сидів, буду сидіти рівно.

312

- 1 Утвори слова за зразком і запиши парами.

Зразок. Знати — знання.

Уміти, малювати, смітити, шити, лікувати, терпіти, читати, жити, навчати.

- 2 Склади й запиши речення з двома словами (на вибір).

313

Утвори від поданих іменників дієслова. На яке питання вони відповідають?

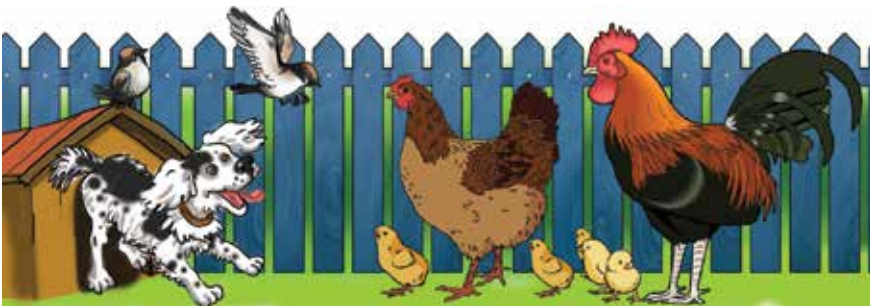
що? що робити?

Зразок. Зустріч — зустрічати.

- а) зустріч, засма́га, спі́в, гра́;
- б) раху́нок, дру́к, лі́ки, зимá, відга́дка.

314

- 1 Розглянь малюнок. Назви мешканців подвір'я.



- 2 Склади речення. Використовуй іменники, прикметники і дієслова.

Зразок. Маленькі пташки сидять на паркані і спостерігають за півником.

3 Речення запиши. Підкресли підмет і присудок.



паркан — огорожа.

315

Добери спільнокореневі дієслова до іменників.

що? що робити?

Зразок. Мрія — мріяти.

Мрія, хвалько, малюнок, будинок, квітка, фантазер, ходя, грим, обід, сніданок, вечора, гра.

316

1 Доповни речення словами, що означають дії.

Жито сіють, а помідори

Хліб випікають, а вареники

Молоко п'ють, а голубці

Пісню співають, а вірш

Ручкою пишуть, а маркером

2 Запиши два речення, підкресли дієслова.



п'ють випікають їдять розповідають

317

Прочитай. Який член речення відсутній? Встав дієслово за змістом.

1. Леліки ... восні. _____

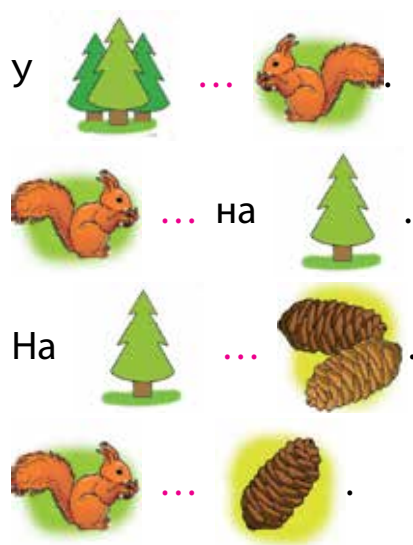
2. Весілики ... весною. _____

3. Горобці восні. _____

4. Вони ... у нашому краї. _____

Довідка: прилітають, відлітають, не відлітають, зимують.

- 1 Розглянь малюнки-схеми. Добери дієслово і придумай речення. Постав іменники — назви малюнків у потрібному відмінку.



- 2 Речення запиши.

- 1 Розглянь малюнок «Після школи».



- 2 Склади речення з дієсловами, які відповідають на питання *що робитиму?*
- 3 Запиши речення і підкресли дієслова.

1 Прочитай.

купува́ти
при́їхати
розмовля́ти
іти́
приліта́ти
веселі́тися

від'ї́хати
мовча́ти
продава́ти
сумува́ти
сто́яти
відліта́ти

2 До дієслів лівого стовпчика добери антоніми з правого стовпчика.

3 Запиши слова парами.

Зразок. Веселитися — сумувати.

4 З однією парою дієслів склади речення.

1 Доповни словосполучення дієсловами так, щоб вони не повторювалися.

Корісно

що робити?

Шкідливо

... зарядку

... зуби

... нігті

... чистим повітрям

... ко́ка-ко́лу

не ... дорóслих

не ... ру́ки, но́ги

... міві́ну

2 Словосполучення запиши і допиши свої поради.

3 Підкресли орфограму:

Написання *не* з дієсловами.



грі́зти куса́ти обріза́ти

1 Знайди й випиши правильно записане дієслово з *не*.

а) небáчу; б) не-ба́чу; в) не ба́чу.

2 Склади з цим дієсловом речення.

- 1 Розглянь малюнок. Придумай назву малюнка.



- 2 Склади розповідь від свого імені за опорними словами.

Опорні слова: спортівна зála, (не)стрибаю, (не)бігаю, (не)пóвзаю, (не)лїзу, (не)змагаюся, мені (не)подóбається, у мене гáрний (погáний) на́стрій.

- 3 Розповідь запиши. Дієслова підкресли.

- 1 Дай повні відповіді на запитання. Відповіді запиши.

- Куді прийшли діти?
- Що діти роблять у кафе?
- Як потрібно поводитися в кафе?
- Який настрій у дітей?
- Коли ти був у кафе?



- 2 Постав питання до дієслова в кожному реченні.

- 1 Прочитай прислів'я і приказки.

1. Лédар їсть — нагрíється, працює — змёрзне.
 2. Удáр забувáється, а слóво — пам'ятáється. 3. Лáстівка день починає, а соловéй — закінчує. 4. Згóда дiм будує, а незгóда — руйнує.

- 2 Випиши дієслова з протилежним значенням парами. Як називаються такі дієслова?

- 3 Назви частини мови в третьому реченні.



нагрí[йец':а] забувá[йец':а] називá[йец':а]

Прочитай текст. Замість крапок встав пропущені дієслова.

Край селá ... невеличка хатíнка. У ній ... старéнька бабúся. До неї ча́сто ... школя́рі. Вони́ ... бабúсі. Дiвча́та ... у хаті. Хлоп'я́та ... кро́ликів і ... во́ду.

Ра́дісно бабúсі. Вона́ ... гáрних помічникiв.

Довідка: живе́, прихóдять, допомага́ють, прибира́ють, но́сять, году́ють, стоiть, ма́є.

- 1 Прочитай і відгадай загадки.

Сидiть ба́ба на грядка́х,
заку́талася у хустка́х.

* * *

В нашо́ї бабúсі сидiть він у кожúсі,
 на печi **грiється**, без води **умiється**.

* * *

Над кві́тами **лiтає**, солóдкий сiк **збирає**,
 зимóю спить, лiтом бринiть.

- 2 Випиши з речень виділені дієслова. Постав питання. Зроби замальовки до загадок.

РЕЧЕННЯ

Речення за метою висловлювання

328

Прочитай і подумай.

Щоб розповісти, про щось попросити, ти користуєшся реченням. Пригадай, що таке речення. Що воно виражає? Вибери відповідь.

Речення — це слово або кілька слів.

Речення виражає закінчену думку.

Речення — це слово чи кілька пов'язаних між собою слів, які виражають закінчену думку.

329

1 Прочитай. Назви речення. Доведи, що не помиляєшся.

Мишко і Дмитрик.

Іти до школи.

Поїхати з Києва. Тьотя Зоя.

Мишко і Дмитрик

ідуть до школи.

Тьотя Зоя поїхала з Києва.

2 Порівняй групи слів. У якому стовпчику записано речення? Запиши речення.



Речення виражає закінчену думку.

330

1 Прочитай. Випиши тільки речення.

Восені ми

Хто виконав вправу правильно?

Як називається текст?

Доглядай його, годуй

2 Який розділовий знак стоїть у кінці речень?

1 Прочитай речення.

1. Учителька оголосила про початок канікул.

2. Хто читав казку про Гаррі Поттера?

3. Ходімо швидко, запізнимось!

2 Скільки слів у кожному реченні?

3 Про що мовиться у кожному реченні?

4 Яку закінчену думку виражає кожне речення?

5 Чому в кінці кожного речення стоять різні знаки?

6 Що зображено на малюнку?



В українській мові **речення за метою висловлювання** бувають: розповідне, питальне, спонукальне.

Я люблю свою матусю, тата, брата і бабусю.

Хто любить свою сім'ю?

Любіть свою сім'ю!

1 Прочитай вірш. Чому вірш називається «Абрикоси»?

Абрикоси

Коло білої хатинки
кру́глі со́нечка висять —
як малесенькі жаринки,
тіхо в лістячку бринять.

**Це достігли абрикоси
здивілися на світ.**

А над ними жовті оси
витанцьовують політ.



Леся Пронь

2 Скільки речень у вірші? Які вони за метою висловлювання?

3 До виділеного речення намалюй схему.



Речення, у якому про щось розповідається, називається **розповідним**. У кінці розповідного речення ставиться крапка (.).

Розповідне речення читається (вимовляється) так: голос на початку речення підвищується ↑, потім робиться невелика пауза (зупинка) |, у кінці речення голос знижується ↓.
Весною ↑ все зеленіє, восени — жовтіє ↓.

Позначки: пауза — |, підвищений тон — ↑, знижений тон — ↓.



розповідне рече[н:'а] розповідá[йец:'а] кра́пка

333

1 Прочитай.

Мину́логоро́ку мивчи́лисяудру́гомукла́сі.

Ма́муОксáнкизвутьО́льгаПа́влівна.

Післяуро́ків мийдемо́обідати.

Науро́ціфізкульту́ри дівча́та вчи́лисястриба́ти.

2 Із кожного рядка букв склади речення. Запиши.

3 Полічи, скільки слів у кожному реченні.

4 Прочитай речення з відповідною інтонацією.

334

1 Прочитай. Визнач початок, кінець речень, паузи в середині кожного речення.

Украї́нський наро́д завжди́ боро́вся за свою́ свобóду і незале́жність у цій боротьбі́ герої́зм проявля́ли справжні патріóти по́двиги герої́в зали́шаться в на́шій па́м'яті сла́ва Украї́ні геро́ям сла́ва.

2 Які це речення за метою висловлювання?

3 Спиши одне розповідне речення. Починай речення з великої букви, у кінці речення постав розділовий знак.

- 1 Прочитай слова. З кожної групи слів склади речення.
 1. Восені́, ході́ли, в, ді́ти, дібро́ва.
 2. стоя́ли, Дубі́, в осі́нньому, красі́вому, лі́сті.
 3. гладéнькі, збирáли, Ді́ти, жо́луді.
 4. Навесні́, бі́ля, сво́єї, поса́дили, шко́ли, ми, жо́луді.
 5. них, ві́ростуть, З, дубкі́.
- 2 Скільки слів у кожному реченні?
- 3 Скільки звуків і скільки букв у слові *жолудь*?

- 1 Прочитай вірш.

Ой який чудовий ра́нок!
 Війду з ма́мою на га́нок.
 У струмо́чку бі́ля ха́ти
 бу́ду чо́вники пуска́ти.

Олена Роговенко

- 2 Скільки речень є у вірші?
- 3 Прочитай розповідні речення. Який знак ставиться в кінці речення?
- 4 Який знак стоїть у кінці першого речення? Як воно називається?



ра́нок га́нок

- 1 Розглянь малюнок і прочитай текст. Поділи текст на речення. Визнач початок і кінець кожного речення.

Га́рно вра́нці в лісі Пові́тря чі́с-
 те, прозо́ре Хто був у лісі вра́нці
 Піді́ть і подиві́ться на лісову́ красу́



- 2 Що потрібно поставити в кінці кожного речення? Обґрунтуй свою думку.
- 3 Прочитай речення з відповідною інтонацією.

- 1 Знайди й прочитай спочатку розповідні речення, а потім — спонукальні речення.

Заходьте, друзі, раді вас бачити! Де захована цукерка? Як чісто в класі! Тиждень має сім днів. Що означає знак оклику?

- 2 Спиши одне питальне речення.
- 3 Знайди речення, яке відповідає схемі:

_____ ?

- 1 Прочитай текст уголос.

Хто найважливіший

На столі лежав списаний аркуш паперу. Коли стало зовсім темно, зібралися всі розділові знаки вниз аркуша і засперечалися, хто найважливіший.

— Я, — сказала Крапка. — Мені завжди ставлять у кінці речення, у якому про щось розповідається. Ставлять і тоді, коли просять про щось, бажають чогось.

— Ні, найважливіший я, — вигукнув Знак оклику. Я суворо наказую, забороняю, захоплююся, піднесено радію.

— Друзі, ви забули про мене, — образився Знак питання. — Хіба можна щось спитати і записати це без мене? Ніхто нічого не зрозуміє...

- 2 Назви головних героїв тексту.
- 3 Про що сперечалися головні герої?
- 4 Хто найважливіший?

- 1 Прочитай словосполучення. Поясни значення виділених слів.

списаний аркуш паперу

чістий аркуш паперу

здрукований аркуш паперу

- 2 Склади питальні речення і запиши.

- 1 Прочитай текст уголос.

Ма́ма Оле́нки — ветери́на́р одно́го
ра́зу вона́ принесла́ додо́му мале́ньке
кошеня́ у кошеня́ти була́ ушко́джена за́-
дня ла́пка



- 2 Визнач початок і кінець кожного речення. Запиши речення.
Як пишеться перше слово в реченні? Який розділовий знак
слід поставити в кінці кожного речення?
- 3 Придумай кінцівку тексту, використовуй слова з довідки.

Довідка: накла́ли ши́ну, змасти́ли йо́дом, накла́ли
пов'я́зку, годува́ли, догляда́ли.

- 1 Прочитай речення. Зверни увагу на слова в дужках. Чи пра-
вильно їх написано?

1. Макси́м посади́в (калі́на). 2. Кали́на квітúє білим
(цвіт). 3. Пі́сля цвітіння кві́ти осипа́ються на (земля́).
4. Наза́р поверну́вся зі (шко́ла). 5. Чо́вен проплі́в по
(вода́). 6. На́стя захова́лася за (буди́нок).

- 2 Зміни закінчення у словах, що в дужках. Запиши речення пра-
вильно.
- 3 Які це речення за метою висловлювання?



цв'і́т цв'і́том цв'і́т'і́[н:а]

- 1 Прочитай діалог. Хто бере участь у діалозі?

— Де це ти порва́в штані́?

Ла́зив знов по кавуни́?

— Кавуни́ не ві́нні,

ла́зив я по ді́ні.

Грицько Бойко

- 2 Прочитай речення-запитання.
- 3 Знайди речення-відповідь. Як називається речення-відповідь?

Працюємо разом!

- 1 Розглянь малюнок. Склади речення за малюнком.



Довідка: вудка, зловів, консервна банка, порваний черевік, риба.

- 2 Запиши речення. З якої букви ти напишеш перше слово в реченні? Що поставиш у кінці речення?
- 3 Добери речення до схеми:

└ — — — — .



Речення, у якому щось **запитується**, називається **питальним**. У кінці питального речення ставиться **знак питання (?)**.

Питальні речення здебільшого починаються словами *хто, що, чи, як, який, яка, яке, коли, куди, де, скільки*.

Хто вчора чергував?

У питальному реченні найбільшою силою голосу виділяється те слово, яке вказує, про кого або про що запитується.

Хто вчора чергував? — **Петрик** вчора чергував.

Хто **вчора** чергував? — **Вчора** чергував Петрик.

Хто вчора **чергував**? — **Чергував** учора Петрик.



речення-питання питальне речення питальне слово

345

- 1 Розглянь малюнок.



- 2 Доповни речення питальними словами.

... ловить рибу в озері?
... рибін зловів хлопчик?
... перекинув відрó?
... поцупив одну рибку?

Довідка: хто, скільки.

- 3 Речення запиши.

- 4 Як називаються речення з питальним словом?

346

- 1 Прочитай речення.

Сі́ра хма́ра пливла́ по ве́чірньому не́бу.

- 2 Прочитай запитання до слів у реченні. Відповідай спочатку реченням, а потім одним словом.

- Що пливло́ по ве́чірньому не́бу?
- Що робі́ла хма́ра?
- Яка́ хма́ра пливла́ по не́бу?
- По яко́му не́бу пливла́ сі́ра хма́ра?

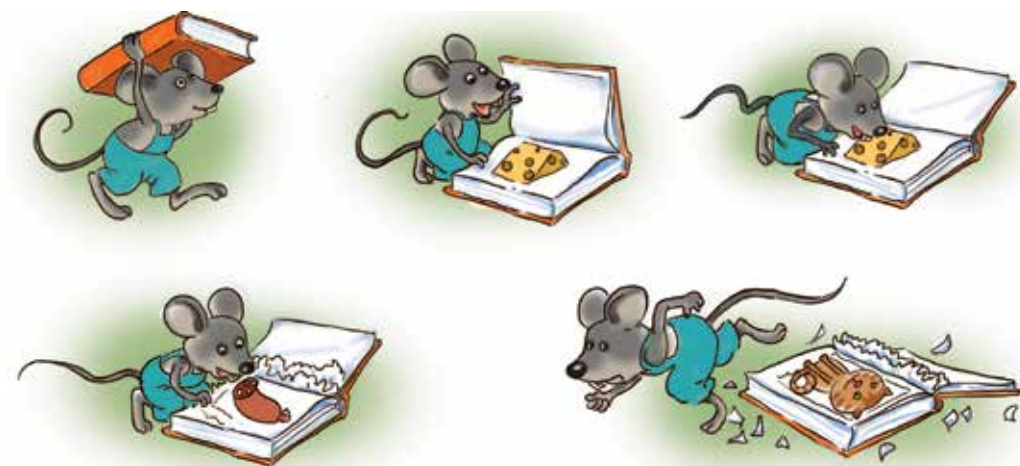
Зразок. По ве́чірньому небу пливла хмара.

- 1 Розглянь малюнок. Склади питальні речення, що починаються словами: *де, хто, що, як*.



- 2 Прочитай питальні речення, підвищуй голос на виділених словах.
3 Одне речення запиши.

Склади розповідні речення за малюнками й запитаннями.



1. Хто? Що зробила? Що? Яку? Де?
2. Хто? Що зробила? Що? Яку?
3. Хто? Що зробила? Що? Як було?
4. Хто? Що зробила? Що? Як було?
5. Хто? Що зробила? Що? Як було? Чому?

- 1 Склади й запиши розповідне речення із поданих слів.
Бабу́ся, пиріжкі́, напекла́, вну́ку, смачні́.



- 2 Постав питання до кожного слова в реченні за зразком із попередньої вправи. Дай на них відповідь одним словом.

- 1 Прочитай речення чотири рази так, щоб воно було відповіддю на поставлені запитання. Виділяй голосом потрібні слова.

Діти вівчили вірш напам'ять.

- **Хто** вівчив вірш напам'ять?
- **Що** зробили діти?
- **Що** вівчили діти напам'ять?
- **Як** діти вівчили вірш?

- 2 Дай імена дітям. Запиши речення-відповіді.

- 1 Прочитай речення з потрібною інтонацією.

Хто любить читати казки
Чим цікаві казки
Які казки подобаються

Казки люблять усі
Там є різні чудеса
Подобаються казки про тварин

- 2 Запиши речення з питальними словами. У кінці кожного речення постав потрібний розділовий знак.

- 1 Склади оповідання за малюнком і питальними реченнями.



Підготовка до дня народження мами

- У кого день народження?
 - Як допомагає донька мамі?
 - Хто готує смачні страви?
 - Які страви готують мама й донька?
 - Який настрій у мами?
 - Який настрій у доньки?
- 2 Пригадай, коли у твоєї мами день народження.
- 3 Як ти допомагаєш мамі готуватися до дня народження?

- 1 Прочитай уривок із байки. Чим схожі між собою м'яч і гарбуз?



Похваливсь гарбу́з м'ячу́:
— Як захóчу — полечу́!
Я літа́ти ще навчу́сь,
за́раз прóсто покочу́сь! —
Весь наду́вся він і — трісь! —
на шматóчки розлеті́всь.

- 2 Скільки речень у байці? Які розділові знаки стоять у кінці речень?
- 3 Зачитай речення, у яких стоїть знак оклику (!). Читай його з підвищенням голосу.



похвали́вс' тр'іс' тр'існути навчу́с'



Якщо речення виражає **сильне почуття** або **заклик**, то в кінці його ставиться **знак оклику (!)**.

354

- 1 Прочитай текст уголос, чітко виділяй кожне речення.

Як чудово в лісі! Дятел бадьоро стукотить по дереву. Він не вміє співати. Замість пісні птах вистукує дзьобом.



- 2 Скільки розповідних речень у тексті?
3 Які розділові знаки стоять у кінці речень?
4 Яке речення треба читати з особливим почуттям і захопленням?

355

- 1 Прочитай текст. Скільки в ньому речень?

Був чудовий зимовий день. На деревах лежав пухкий білий сніг. Він яскраво блищав на сонці.

Ми тепло вдяглися і поїхали в сосновий ліс.

Яка гарна природа взимку!



- 2 Про що йдеться у тексті?
3 Якому реченню відповідає малюнок?
4 Як ти прочитаєш останнє речення?

356

- 1 Перебудуй розповідні речення на спонукальні. Запиши.

Не можна гратися на дорозі. Не можна ховатися від дощу під одним деревом. Не можна купатися під час грози.

Зразок. *Не можна гратися на дорозі. —
Не грайся на дорозі!*

- 2 Речення запиши.

- 1 Прочитай виразно вірш в особах із правильною інтонацією.

Пастушóк

— Пастушóк, **куді** ходів ти?
 — В лісову́ **долину**.
 — **Що** приніс?
 — **Ліщину**.
 Пастушóк **гукну́в** весéлий:
 — Гляньте, **гілки**.
 — Навіщо тобі **гілки**?
 — Для **сопілки**,
 щоб над сéлами **співала**,
 над ліса́ми,
 і **дзвеніла** моя радість
 голосáми.

- 2 З яких речень складається вірш?
 3 Назви речення за метою висловлювання.
 4 Прочитай розповідні речення.
 5 Випиши питальні речення.

- 1 Перебудуй спонукальні речення у розповідні й запиши.



За столóм за́вжди сиди́ спокі́йно. Не витира́й ру́ки об скатерти́ну. Не чита́й під час обі́ду! Не забу́дь подякувати за обі́д!

Зразок. *За столом завжди сиди спокійно. —
 За столом завжди треба сидіти спокійно.*

- 2 Прочитай речення з відповідною інтонацією.
 3 Розглянь малюнок. Розкажи, як треба поводитися за столом.

1 Прочитай речення.

Із баштану на машині вóзить літо спілі дїні.

Літо (що робить?) ... ;

вóзить (що?) ... ;

дїні (які?) ... ;

вóзить (звідки?) ... ;

вóзить (на чому?)



2 Установи зв'язок між членами речення за допомогою питань. Додай потрібні слова.

3 Запиши відповіді на питання.

Прочитай і доповни речення.

1. У реченні про щось розповідається, повідомляється. Речення називається У кінці речення ставиться

2. У реченні про щось запитується. Речення називається У кінці речення ставиться

3. У реченні виражено спонукання до дії. Речення називається У кінці речення ставиться

1 Прочитай.

Юра й Ів́анко товаришув́али з

Купі́в та́то там

Приті́х ліс

Світла́нко, іди́ сюди́

Чому́ цу́кор ма́йже

2 Поміркуй, які рядки слів не можна вважати реченнями.

3 Випиши тільки речення. Не забувай ставити в кінці потрібний розділовий знак.

4 Усно заверш незакінчені речення. Які вони за метою висловлювання?

- 1 Прочитай вірш.



Підсніжник

Пробрався з-під снігу
 підсніжник маленький.
 В зелених листочках
 такий чепурненький!
Голівоньку клонить,
 вітає мене...
 Коли вже ця довга
 зима проминє?!

Леся Пронь

- 2 Назви речення за метою висловлювання.
 3 Намалюй схему останнього речення.
 4 Виділене слово розбери за будовою.

- 1 Прочитай речення. Спиши.

У бабусі Вали є внучка Вітуся, півник Когутик, курочка Рябушечка, пес Бровко, кіт Мурко.

- 2 Скільки онуків у бабусі?
 3 Яке це речення за метою висловлювання? Чому?

- 1 Прочитай загадку.



Хто вгадає:
звір, що вісім ніг **має**?
Плетє з ниток тонкі сітки,
 щоб комарі і мухи не втекли.

- 2 Про кого загадка? Що ти знаєш про нього?
 3 Прочитай уголос питальне та розповідне речення. Вимовляй із більшою силою голосу виділені слова.
 4 Намалюй відгадку.



плетє с'іткі (багато) плетє с'ітку (одну)

- 1 Прочитай питальне речення так, щоб отримати різні відповіді.



1. Сьогодні учні плели маскувальну сітку?
(Плели. Так, учні. Сьогодні. Так, маскувальну сітку.)
2. Маскувальною сіткою накривають танк?
(Так, накривають. Так, танк. Так, маскувальною.)

- 2 Запиши одне питальне й одне розповідне речення.

Звертання.

Розділові знаки при звертаннях

- 1 Прочитай виразно речення з окличною інтонацією.

1. Якé це дíво — весна́!
2. Ласка́во про́симо в на́шу шко́лу!
3. Сла́ва Украї́ні, — Геро́ям сла́ва!
4. Додо́му, дру́зі, поспіша́йте!

- 2 Що спільне й що відмінне в реченнях?
- 3 Випиши речення, яке відповідає схемі:

____ , ____ , ____ !



Звертання — це слово чи кілька слів, які називають того, до кого звертаються. Звертання у реченні виділяється комою (комами).

***Миколко**, не запізнюйся на урок!*

*Ти вивчив, **Миколко**, вірш?*

*Чи все розповів нам, **Миколко**?*

Якщо звертання стоїть:

- на початку речення, кома ставиться після нього;
- у середині речення — коми ставляться з обох боків;
- у кінці речення — кома ставиться перед ним.



до після з обох боків

367

- 1 Прочитай уривок із вірша. Хто до кого звертається?



Дóнечко, дóброго рáнку!
Глянь у вікно́, малéнька.
Ко́тик на на́шому га́нку
з чо́рного став біле́ньким.

- 2 Спиши вірш. Назви́ речення зі звертаннями. Поясни вживання коми в цих реченнях.



зверта́[н':а] зверта́[йуц':а]

368

- 1 Прочитай уривок із казки. Знайди слова-звертання.



Опусти́в вовк хвіст в ополóнку й прика́зує:

— Лові́ся, рі́бко, вели́ка та вели́ка.
Лові́ся, рі́бко, вели́ка та вели́ка.

Лиси́ця хóдить навко́ло во́вка й прика́зує:

— Ме́рзни, ме́рзни, во́вчий хві́ст.

- 2 Запиши речення зі звертанням, яке промовляє лисиця.

1 Попроси.

- тата, щоб навчив тебе грати в шахи;
- товариша, щоб разом пограти у футбол;
- директора, щоб повідомив про батьківські збори;
- маму, щоб повелала до парку;
- дідуся, щоб показав старий альбом.

2 Склади й запиши речення за зразком.

Зразок. Тату, навчи мене, будь ласка, грати в шахи.

1 Прочитай пари речень. Чим вони різняться?

1. Кóстику, мерщій до хати!

До хати швидко прибіг Кóстик.

2. Я переробив завдання, Олено Петрівно, і додав нові приклади.

Я переробив завдання на вимогу Олени Петрівни.

2 Випиши речення-звертання. Поясни розділові знаки в кінці речень. Які це речення за метою висловлювання?

1 Розглянь малюнок. Прочитай текст. Які речення за метою висловлювання?

Бабуся запросила дітей до хати:

— Заходьте, діти, в хату. Гостями будете.

У хаті бабуся турбувалася:

— Чим вас, дорогенькі мої, пригощати?

Діти були **вдячні** бабусі за пиріжки.



були вдячні — подякували.

2 Спиши речення-звертання.

3 Склади речення про те, чим бабуся пригощала дітей. Намалюй схему речення.

1 Прочитай вірш.

- **Вітре, чому розходівся, хазяйнуєш у саду?**
- Це я в листі заблудівся і дороги не знайду.
- Навіщо трюсиш сливи у зелену траву?
- Бо я не лінійий, без роботи не живу!
- **Вітре-вітре, робиш шкоду! Зупинись!**
- Краще я піду з городу! В чистому полі буду жить!

Тамара Коломієць



розходівся — робить безлад.

2 Зверни увагу на виділені рядки вірша. Про що просить людина вітра? Відповідай рядками вірша.

1 Прочитай поради. Розглянь малюнок.

- Юро, за столом сиди рівно.
- Тримай виделку в лівій руці, а ніж — у правій.
- Не облизуй пальці.
- Не забудь **подякувати** кухарю за смачний сніданок.



2 До кого звернені поради? Чого вони вчать?

3 Випиши речення-звертання.

4 Що означає виділене слово?

- 1 Спиши текст, вставляй пропущені слова.

Завжди́ перехо́дь ву́лицю на (який?) ... сигна́л сві́тло-фо́ра. Забороня́є перехі́д ву́лиці (яке?) ... сві́тло. (Яке?) ... сві́тло попереджа́є.

Довідка: жо́вте, зеле́ний, черво́не.

- 2 Яке речення висловлює пораду (радить)?

- 1 Прочитай речення спочатку в лівому стовпчику, а потім — у правому.

Проха́ння

- Діти, роздяга́йтеся шви́дше, будь ла́ска.
- Ната́лю, про́шу, зачини́ двє́рі.

Нака́з

- Діти, роздяга́йтеся шви́дше!
- Ната́лю, зачини́ двє́рі.

- 2 Чим відрізняються речення лівого й правого стовпчиків?



Речення, у яких висловлюється побажання, запрошення, звертання, порада, наказ, — це спонукальні речення.

- 1 Прочитай вірш.

Джерельце

Уночі́ над сте́пом
прошумі́ла злі́ва.
Гомі́нкé дже́рельце
в ба́лці заму́лила.
Ми взя́ли лопа́ту,
шлях йо́му звільни́ли,

ще й ма́лу вербі́чку
по́руч поса́дили.
Вироста́й, вербі́чко,
бу́йною, рясно́ю.
Задзвени́, дже́рельце,
бі́строю ріко́ю.

Анатолій Качан

- 2 Знайди й випиши спонукальні речення. Які це речення?

Працюємо разом!

- 1 Розгляньте малюнок. Прочитайте речення — звертання Півника до Котика.



— Кóтику-братику, порятуй мене! Несé мене лиси́ця по кам'яно́му мóсту, на золотóму хвості...

- 2 Чому Півник звертається до Котика?
- 3 Пригадай, скільки разів Півник не слухався Котика.
- 4 Випиши спонукальне речення.

Працюємо разом!

- 1 Прочитайте розмову-діалог.



— Приві́т, Ро́мчику!
 — Ро́мчику, ти диві́в-ся мультфі́льм про Микі́ту Кожу́м'я́ку?
 — Ко́ли бу́де по телеба́ченню?
 — Вдя́чна тобі́, Ро́мчику. До побáчення!



— До́брый день, О́лю!
 — Так. Учóра в на́шому кінотеáтрі. Ду́же сподóбалося.
 — Не зна́ю.
 — На все до́бре, О́лю!

- 2 Між ким відбувся діалог? Про що запитувала Оля Ромчика? Що відповів Ромчик?
- 3 Проаналізуйте, з яких речень складається текст. Прочитайте питальні й спонукальні речення.
- 4 Випишіть слова, що відповідають на питання *коли*?

379

- 1 Розглянь малюнок. Прочитай розмову. Додай у словах закінчення.



Лисічк.. кліче Журавля до себе в гості.

— Приходь, Журавлик..! Приходь, любчик..! Чим хата багата, тим і вгощуй.

Прийшов журавель на прошений обід, а Лисічк.. наваріла кашки з молочком, розмазала тонесенько по тарілці і припрошує:

— Призволься, лебедик.., не погордуй.

Журавель стук, стук дзьобом — нічого не спіймав. А Лисічк.. тим часом кашку всю і з'їла:

— Вибачай, кумочк.., більше не маю чим угощати.

— **Спасібі** й за те, Лисічк.., — піснім голосом мовить Журавель.

За Іваном Франком

- 2 Випиши речення-звертання.
- 3 Що означає виділене слово? Назви синоніми.



спасібі д'якую вд'ячний под'якувати

Склади й запиши речення-запрошення з поданими словами.
Тату, мамо, бабусю, прошу, багату, дуже прошу.

Зразок. Костику, багату, приди, відчини двері,
зламався замок.

1 Прочитай речення-поради. Дотримуйся відповідної інтонації та пауз. Які це речення?

- Не грайся сірниками!
- Не розпалюй вогнища!
- Не ховайся від дощу під одиноким деревом!
- Не купайся під час грози!



одиноким деревом — деревом, що росте одне.

2 Зміни речення так, щоб вони стали розповідними.

Зразок. Я не граюся сірниками.

Головні і другорядні члени речення

1 Прочитай речення.

1. Сонечко усміхається. 2. Замерзла вода.

2 Постав питання за зразком.

Зразок. Сонечко (що робить?) усміхається.
Усміхається (що?) сонечко.

3 Запиши речення. Намалюй схему.



Головні члени речення — підмет і присудок.

Підмет відповідає на питання *хто?* або *що?*

Присудок відповідає на питання *що робить?*

Підмет завжди пов'язаний із присудком.

383

- 1 Прочитай речення. Постав питання. Визнач підмет і присудок.
1. Літа́к леті́ть. 2. Кві́ти цвіту́ть.
3. Тече́ річка. 4. Засну́ла ма́ма.
- 2 На якому місці стоїть підмет у першому й другому реченнях?
- 3 На якому місці стоїть підмет у третьому й четвертому реченнях?
- 4 Запиши. Підкресли підмет і присудок за зразком.

Зразок. Літак летить.

384

- 1 Прочитай речення. Визнач підмет і присудок.
Діти сиді́ли. Сві́тить со́нце. Хто захворі́в? Автомобі́ль зупині́вся!
- 2 Речення запиши. Підкресли підмет і присудок.

385

Склади речення зі словами-підметами.

Буди́нок, кінь, ти, я, роді́на.

Зразок. Будинок стоїть біля парку.

386

- 1 Прочитай виразно.
Почина́ється день. Що почина́ється?
Я розмовля́в по телефо́ну. Хто розмовля́в по телефо́ну?
Дире́ктор спіші́ть до шко́ли. Хто спіші́ть до шко́ли?
- 2 Знайди в реченнях головні члени. Назви́ їх.
- 3 Запиши питальні речення. Підкресли головні члени.

387

- 1 Прочитай пари речень.
Хто сьогодні́ чергу́є? Сьогодні́ чергу́є Світла́нка.
Що прибу́ло на вокза́л? По́тяг прибу́в на вокза́л.
Що зробі́в дире́ктор? Дире́ктор оголосі́в про ба́тьківські збо́ри.
- 2 Назви́ головні члени кожного речення.
- 3 Одну пару речень запиши, підкресли підмет і присудок.

- 1 Прочитай. У реченнях обох стовпчиків назви головні члени. Яка різниця між реченнями лівого й правого стовпчиків?

Дівча́та пла́вають.
Телеві́зор пока́зує.
Поверну́вся ба́тько.
Портре́т висі́ть.

Дівча́та пла́вають у басе́йні.
Телеві́зор пока́зує фі́льм.
Поверну́вся ба́тько до́дому.
Портре́т висі́ть на стіні́.

- 2 Випиши речення правого стовпчика. Підкресли головні члени речення.



У реченні можуть бути і **другорядні члени речення**.

Вдячні діти їли смачний пиріг.

- 1 Прочитай речення.

Вода́ кипіть у ча́йнику. У ча́йник ми набра́ли води́.
Дива́н стоїть у кімна́ті. На дива́ні сиді́ть кошеня.

- 2 Назви другорядні члени речення.

Працюємо разом!

- 1 Розгляньте малюнки.



- 2 Складіть речення за малюнками та запитаннями.

(Яке?) (хто?) (що робить?).

(Який?) (хто?) відпочиває (де?).

Яка? (хто?) (що робить?).

- 3 Назви у реченнях другорядні члени.

391

1 Прочитай, доповни речення другорядними членами.

Я дивлюся (на що?) ... Я дивлюся (скільки?) ...

Я дивлюся (на кого?) ... Я дивлюся (коли?) (куди?) ...

2 Речення запиши. Назви головні й другорядні члени речення.

392

1 Прочитай речення.

Закінчився урбок української мови. Почалася велика перерва. Усі учні вийшли на шкільне подвір'я. Тільки Дмитрик і Мар'янка залишилися у класі. Діти провітрили класну кімнату. Вони полили квіти.

2 Знайди другорядні члени речення і постав до них питання.

Зразок. Закінчився урок (який?) **української мови.**

Узгодження слів у реченні

393

1 Прочитай і доповни речення словами за змістом і питаннями в дужках.

Учні добре вчаться (де?) Учні добре (що роблять?) ... у школі. У школі добре вчаться (хто?) Учні у школі (як?) ... вчаться.

2 Речення запиши. Назви другорядні члени речення.

394

1 Прочитай речення. Установи зв'язок між членами речення за допомогою питань. Додай потрібні слова.

Із саду на візiku візить осінь спілі сливи.

Осінь (що робить?) ... ;

візить (що?) ... ;

сливи (які?) ... ;

візить (звідки?) ... ;

візить (на чому?)



2 Назви головні й другорядні члени речення.

-

- _____.

Летя́ть (хто?) Летя́ть (куди?)

- Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України <http://mon.gov.ua/> та Інститут модернізації змісту освіти <https://imzo.gov.ua>

- 1 Прочитай речення тексту. Спиши, додай замість крапок потрібні слова.

Одно́го ра́нку ді́ти пішли́ в ліс по
День був Ді́ти ... чимáло сирóїжок,
маслю́ків.

Ра́птом ... ві́тер. На ... з'я́вилися
хма́ри, ... дощ. Ді́ти захова́лися під
Вони́ дуже ... і



- 2 Підкресли слова, що відповідають на питання:

Що? Який? Що зробив? Що зробили? Де? Чим?



чимáло — бага́то.

- 1 Розглянь малюнки. Прочитай речення. Слова, що в дужках, назви в потрібній формі.



1. На (клу́мба) ві́росли сі́ні дзвóники. Шкі́льний дзвó-
ник луна́є ко́жної (годи́на). 2. Ді́вчинка запліта́є (коса́).
Траву́ ко́сить хло́пець (коса́). 3. На (бере́за) сиді́ть шпак.
На (бе́рег) рі́чки гра́ються ді́ти.

- 2 Запиши пару речень. Підкресли головні члени речення.

- 1 Прочитай і пошир речення. Добирай потрібні слова за змістом.

1. На долóні лежа́в
2. Со́нечко ... з не́ба.
3. Пішли́ дру́зі подиві́тися на
4. Ді́вчинка вдягла́ ... блу́зку.

Довідка: сві́тлу, сві́тлячо́к, сві́тіло, сві́т.

- 2 Спиши. Підкресли підмет і присудок у реченнях.

- 1 Розглянь малюнок і придумай речення.



Фермер ...

- 2 Хто зображений на малюнку? Як ти про це дізнався?

Довідка: фермер, ферма, господарює, дбає, завозить, роздає, лікує, пасе, тварини, корми.

Працюємо разом!

- 1 Розгляньте малюнок.



- 2 Складіть розповідь за питаннями й довідкою.

Хто? Що? Які? Де? Як?

Довідка: фермерське господарство, утримує, тварини, доглядает, лікує.

- 3 Уживайте розповідні, питальні та спонукальні речення.

- 1 Розглянь малюнок і прочитай текст.

У мене є качка Біла шійка. **Вона** така **красуня**! Різні кольори має її пір'я. **Сам**а руденька, кінчик хвоста білий, голова — зелена, лапки — жовті, а очі — чорні намистинки.

Усім подобається наша Біла шійка.



- 2 Якими словами можна замінити виділені слова?
- 3 Чи є в тебе свійські птахи? Назви їх. Хто тобі подобається найбільше?
- 4 Опиши. Які очі, які лапки, яка спинка, який хвіст?

- 1 Розглянь малюнок.

- 2 Опиши їжачка за запитаннями.

- Який їжак?
- Як в їжачка шубка?
- Які лапки?
- Які вушка?
- Які очі?
- Великий чи невеликий їжак?
- Де живе їжак?
- Що їжак їсть?
- Де бере собі їжу?



Прочитай і пошир речення. Замість крапок додай слова з довідки.

1. Брат ... прибирає спальню.
2. На уроці малювання Інна ... спостерігала.
3. Бабуся ... зібралася і пішла в магазин.
4. Толья ... має підлогу, а підмітати не ...

Довідка: охайно, уважно, довго, старанно, добре, швидко, хоче.

406

Прочитай. Добери потрібні слова з дужок. Запиши.

1. (Тéпло і ніжно, тéпла і ніжна) в мату́сі рука́. 2. (Ва́ж-ко, важкі́) кра́плі дощу́ залопоті́ли об дах. 3. Ку́е зозу́ля на (високо́, висо́кій) березі́.

407

Прочитай речення. Доповни їх потрібними словами. Запиши.

1. Ге́на не встиг прибра́ти в класі́, тому́ що
2. Ка́тя пла́кала, тому́ що 3. Леле́ки прилеті́ли до нас, тому́ що 4. Ле́беді́ подоба́ються усі́м, тому́ що

408

Працюємо разом!

1 Розгляньте малюнок. Складіть план.



2 Розкажіть казочку за малюнком і планом.

Довідка: знесла́ яє́чко, зляка́лася, золо́те яє́чко, бив, не розбі́в, хвостиком махну́ла, розбі́ла.

409

1 Прочитай речення.

Соне́чко усміха́ється.

Ясне́ со́нечко усміха́ється.

Ясне́ со́нечко усміха́ється дере́вам.

2 Чим різняться ці речення?

3 Запиши найкоротше речення і найдовше речення.

Однорідні члени речення

410

- 1 Прочитай вірш.

Кухар **борщ, суп,**
голубці готує.
Він **дорослих і малят**
смачно нагодує.

- 2 Знайди й підкресли головні члени речення.

Кухар готує що?
Нагодує когось?

- 3 Прочитай речення із перелічувальною інтонацією.



Однорідні члени речення

відносяться до одного слова,
відповідають на одне питання,
є **однаковими членами речення**.
(Хто?) **Я, ти, він, вона** навчаємося
в третьому класі.

Зайчик на зиму зробив запаси (чого?)
моркви, капусти, буряка.

Сестричка вдягла (що?) **спідничку,**
вишиванку, віночок.

Велика родина — це (хто?) **мама і тато,**
дідусь і бабуся, братик і сестричка.



однорідні члени рече[н'а]

411

- 1 Прочитай.

Кожна професія (яка?) цікава, потрібна, захоплююча.
Місяць оглядає (що?) небо, зорі, землю, море.

- 2 Які слова є однорідними членами речення?

- 3 Речення запиши.

- 1 Прочитай речення із перелічувальною інтонацією.
Оле́г, Мики́та, Ї́гор запі́знили́ся на фу́тбо́л.
З топо́лі, бере́зи, кашта́на вже опа́ло лі́стя.
Я люблю́ цуке́рки, ті́стечка, моро́зиво.
- 2 Запиши речення. Підкресли однорідні члени речення.



Однорідні члени речення
вимовляються **з перелічувальною інтонацією,**
однаковим тоном.

На письмі однорідні члени речення
виділяються комами:

*Сніг ук^рив зем^лю, дахи буди^нків, дере^ва.
Ми вчи^мося бачи^ти, мисли^ти,
відкрива^ти, дивува^тися.*

- 1 Додай однорідні члени й закінчи речення.
Діти в шко́лі (що роблять?) пі́шуть, ... ,
Восе́ні лі́стя (що робить?) жо^вті́є, ... ,
Я вико^ристóвую комп'ю́тер для Ї́гор, для ... ,
У са^ду́ росту́ть яблу^ні, ... і
На клу́мбі розцвілі́ ромáшки, ... , ... ,
- 2 Запиши. Підкресли в реченнях головні члени.

- 1 Виконай завдання за зразком. Постав розділові знаки.

Зразок. *Фе́рмер пра́цює на^весні, влі́тку,
восе́ні та взі́мку.*

Фе́рмер пра́цює (коли?) ... , ... , ... та
Розмо́ва (яка?) ... ,
Я не зна́ю (чого?) ... ,
Говори́в това́риш (як?) ... ,

- 2 Прочитай речення з перелічувальною інтонацією.

1 Перебудуй групи речень на речення з однорідними членами.

1. Папу́га літа́в ці́лий день. Він ба́чив ба́гато дере́в.

2. У лісі росту́ть бері́зки. Тут є ще клéни. Мо́жна зу-
стрі́ти й осі́ки.

3. Восе́ні лі́стя на дере́вах жовті́є. Воно́ со́хне. Зго́-
дом лі́стя опада́є, встеля́ючи зе́млю різноко́льоро́вим
кі́лимом.

4. Узі́мку ді́ти гра́ють у сні́жки. Вони́ та́кож ката́ються
на са́нках, ковза́на́х і ли́жах.

5. Мико́ла лю́бить істо́рію. Він її́ вивча́є.

6. Улі́тку я ї́здив із батька́ми до Карпа́т. Улі́тку я від-
почива́в у та́борі.

2 Два речення з однорідними членами запиши.

3 Підкресли однорідні члени речення.



Узагальнювальні слова: усе, усі, усякі, скрізь.

Якщо узагальнювальне слово стоїть
перед однорідними членами речення,
то після нього ставиться **двокрапка**:

Весну люблять **усі**: люди, пташки, дерева, комахи.

Погода змінилася **скрізь**: у Житомирі, у Києві,
у Чернігові.

1 Прочитай речення з однорідними членами. З'ясуй, чи є уза-
гальнювальні слова.

1. Уся́кі дере́ва бу́ли в са́ду: молоді́ й старі́, знайо́мі й
незнайо́мі, висо́кі й низькі́.

2. Скри́зь: у ха́ті, на подві́р'ї, у ко́морті був поря́док.

3. Ми зна́ємо ба́гато людськи́х чесно́т: добро́, любо́в,
самопоже́ртва зара́ди іншого́.

2 Визнач, на яке питання відповідає узагальнювальне слово.

Розглянь малюнок. За малюнком і поданим планом опиши вербу.



План

1. Яка кора на вербі?
2. Яке на вербі листя?
3. Якої пори року верба буває: срібно-пухнастою; кучерявою; золотою?
4. Що ви читали, які пісні чули про вербу?
5. Чому вербу називають символом України?

- 1 Розглянь малюнок.



- 2 Прочитай речення з інтонацією перелічування. Які розділові знаки треба поставити в реченнях?

1. Ми побува́ли скрізь у Дніпрі́ у Жито́мирі у Терно́полі у Вінниці́. 2. На ширóких ланáх віросли пшени́ця жито́ ячмінь. 3. Подя́ка вам за все за дові́ру за любóв. 4. Я люблю́ я́годи мали́ну суні́цю а́грус полу́ницю.

- 3 Запиши речення, якому відповідає малюнок. Підкресли головні члени речення.
- 4 Випиши одне речення, яке відповідає орфограмі:

Написання великої букви у власних назвах.

1 Прочитай.

Черво́ні, роже́ві, білі жоржі́ни; скро́мний, вві́чливий хло́пчик; іти́ пові́льно, із зупі́нками; відпові́дати смі́ливо, з гідні́стю.

2 Із поданими словосполученнями склади речення. Запиши. Назви́ однорі́дні члени речення.

3 У першому реченні підкресли підмет і присудок.

1 Спиши. Підкресли однорідні члени речення.

1. Лю́бить хло́пчик хма́ри сі́ні і бере́зи білокóрі.
2. У лі́сі росту́ть дере́ва: дубі́, клéни, ясе́ні, бере́зи.
3. Лю́бить вона́ зеле́ну м'я́ту, ні́жну конва́лію.
4. Ла́стівки, шпакі́, солов'ї́ відлі́тали в те́плі кра́ї.

2 Підкресли підмет і присудок у реченнях.

1 Доповни речення однорідними членами.

1. Старшокла́сники вивча́ють предме́ти: ... , ... ,
2. Восе́ні збира́ють óвочі: ... , ... ,
3. ... , ... , ... прода́ють у магази́ні.
4. Борщ ва́рять із ... , ... , ... ,
5. Кані́кули бува́ють: ... , ... , ... ,

2 Запиши речення з узагальнювальними словами.

1 Дай повні відповіді на запитання.

- Які́ суча́сні профе́сії ти зна́єш?
- Які́ ти зна́єш ча́стини комп'ю́тера?
- Ко́му ти відпра́вляєш по телефо́ну смс?
- Як зва́ти твої́х однокла́сників?

2 Запиши речення-відповіді.

- 1 Склади речення про мешканців лісу за поданими малюнками.



- 2 На яке питання відповідають однорідні члени речення?
 3 До якого слова відносяться однорідні члени речення?
 4 Запиши речення. Намалюй його схему.

- 1 Прочитай текст.

Білка запасáється на з́иму

Настáла для білочки відповідáльна порá: трéба свою хáтку до зимі **готувáти, утеплáти**. З рáнку до вéчора білочка **клопóчється**: сухú травú, мох **збирáє**, всі щіліни в дуплі **затуляє**. Їжу запасáє на з́иму. Знайдé білка на кущí горíшок, зíрве й заховáє у дуплі дéрева. Дуплó — це ціла комíрка захóваних **горíхів, жóлудів, ягíд**.



Білка й грибі на з́иму припасáє: стрибне́ на зéмлю, знайдé гриб, схóпить його́ зубáми, тягне на стóвбур і вішає на гілку. Гриб вісохне, ко́лі настане зимá — білочка знайдé його́ і з'їсть.

За Георгієм Скребицьким, Вірою Чапліною

- 2 Знайди в тексті речення з однорідними членами.
 3 Проаналізуй виділені слова. На які питання вони відповідають.
 4 Як називаються такі слова?
 5 Намалюй схеми першого та останнього речень.

ТЕКСТ

Ознаки тексту

425

- 1 Пригадай, що таке текст. Прочитай.

Текст — це зв'язна розповідь
про усе на світі:
про погоду, школу, клас,
про природу і про нас.

- 2 Чим різняться слово, словосполучення, речення і текст?

426

- 1 Прочитай і порівняй.

бабуся	Допомагаю своїй бабусі.
дорогенька бабуся	Моя бабуся живе недалеко від мене, тому я можу часто її відвідувати. Разом ходимо до магазину за про- дуктами. Старанно виконую будь-які ба- бусині прохання. Можу вітерти пил, по- мити посуд, замести підлогу. Чим можу, завжди з радістю допома- гаю своїй дорогенькій бабусі.

- 2 Назви слово, словосполучення, речення, текст.

- 3 Із чого складається текст?



Пов'язані за змістом речення утворюють текст.
До тексту можна дібрати **назву** — **заголовок**.

- 1 Прочитай.



Сéред но́чі два кроті
наляка́лись темноті.
Тож втекли́ мерщій із двóру
у свою́ глибо́ку но́ру.

- 2 Скільки речень у тексті?
3 Який заголовок можна дати тексту?

- 1 Прочитай речення. Чи є ці речення текстом? Чому?

У Миколáєві і Миколáївській о́бласті сьогóдні висóка
хмáрність, невели́кий дощ. Ві́тер слабкий. Температу́ра
вдень 15—17 гра́дусів.

- 2 Який заголовок можна дати тексту?



хмáрність — скупчення хмар.

висóка хмáрність — велике скупчення хмар.

- 1 Розглянь малюнок. Прочитай.



Свято лісу

па́рту і зо́шит, (4)
кни́жку, ліні́йку, (6)
Кри́ла, щоб в не́бо (2)
Що ми саджа́єм, саджа́ючи ліс? (1)
газе́ту, журна́л. (7)
лі́так нас поні́с; (3)
і ру́чку, й пенáл, (5)

- 2 Утвори речення і розмісти послідовно. Виразно прочитай.
3 Про що йдеться у тексті?
4 Чому текст має назву «Свято лісу»?
5 Як пов'язуються між собою речення?



ма́є на́зву назива́[йец':а] за́головок



Речення у тексті пов'язані за змістом, утворюють зв'язне висловлювання.

430

Перестав рядки так, щоб утворився вірш. Запиши його. Придумай назву вірша.

Змайструва́в собі драбінку
Дми́трик любить голубі́в.
і пові́сив їм хати́нку.
Сам хати́нку їм зробі́в.

Олена Журлива

431

- 1 Прочитай. Про що йдеться?

Діти пішли до (чого?)
Над кущами кружляла (хто?)
У кущах вони знайшли (кого?)
У (чому?) ... тривожно кричала (хто?)
У гнізді цвірінькали (хто?)
Діти відійшли від (чого?)
Це був гарний (що?)

- 2 Доповни речення тексту за питаннями. Визнач тему тексту.
Запиши зв'язний текст.

432

- 1 Прочитай текст. Хто розповідає про свого дідуся?

Мій дідусь зранку вийшов із
Він пішов на
Там дідусь працює
Він робить
Його шанують ... і
Увечері дідусь приходить
Бабуся його ... і
Після вечері ми
Я люблю свого

- 2 Доповни речення за змістом і прочитай. Які труднощі ти відчував?

- 1 Розглянь малюнок і прочитай текст.



Ра́но, ра́но со́нце вста́ло,
Украї́ну **привіта́л..** ,
побажа́ло їй добра́,
усміхну́лось до **Дніпр..** ,
до Дністра́ і до Дуна́ю,
до Шевче́нкового **кра́..** .

Олесь Луній

- 2 Про що йдеться у вірші? Додай до виділених слів правильні закінчення.
- 3 Скільки речень має текст?
- 4 Придумай назву вірша.
- 5 Як ти розумієш вираз *до Шевченкового краю?*

- 1 Прочитай текст і розглянь малюнки.



Хліб

Дід Харитон попросив Михайлика принести з магазину хліб. Хлопчик швиденько повернувся додому й каже:

— Дідусю, я вам купив хліба, а собі — халві. Я дуже люблю халву, а без хліба можна обійтись.

День їв Михайлик халву, другий день їв халву, а на третій день — не витримав і каже:

— Дідусю Харитоне, хочете, я віддам вам свою халву, а ви мені — шматочок хліба дасте!..

— Ти, внучку, казав, що без хліба можна обійтись?

— Можна... — зітхнув винувато Михайлик, але не довше двох днів.

Ігор Січовик

2 Знайди правильну відповідь:

- Дідуся́ зва́ли:
а) Миха́йло; б) Харито́н.
- Діду́сь був із:
а) вну́чкою; б) вну́ком.
- Діду́сь попроси́в принести́ з магази́ну:
а) халву́; б) хліб; в) бато́н.
- Хло́пчик купи́в:
а) хліб; б) халву́.
- Хло́пчик їв халву́:
а) оди́н день; б) два дні; в) три дні.
- Чи зміг Миха́йлик оби́тися без хлі́ба?
а) так; б) ні.

3 Чому текст названо «Хліб»?

4 Знайди малюнок, де зображено шматок хліба.

5 Знайди й випиши з тексту речення про шматок хліба.

Будова тексту

435

1 Прочитай, що написано в лівому й правому стовпчиках.

Дівча́та дивля́ться у вікно́. Мі́шка живе́ в норі́. У бібліоте́ці бага́то книг. Хло́пці ми́ють ру́ки.

Прийшла́ зима́.

Вона́ вкри́ла м'які́м білим сні́гом зе́млю. Одя́гла в те́плі ша́пки дере́ва, ку́щі, буди́нки.

Ста́ло га́рно, як у ка́зці.

2 Знайди текст. Поясни свою думку.

3 Скільки частин має текст? Як вони розміщені?

Текст має три частини:

зачин, основна частина, кінцівка.

Кожна частина починається з абзацу — з нового рядка з відступом праворуч.

436

- 1 Прочитай текст.

Хто там сидить на дроті? Це — ластівки.

Вони прилетіли до нас на літо. Оселяються ластівки під стріхами будинків. У теплу пору року ластівки висиджують ластів'ят. Батькі постійно годують їх комахами.

Ластівки — гарні птахи!

- 2 Зі скількох речень складається текст?
- 3 Знайди основну частину тексту. Зачитай. Про що мовиться в основній частині? Скільки абзаців має текст?
- 4 Добери до тексту заголовок: **Чорно-білі птахи. Ластівки.**

437

- 1 Розглянь малюнок. Прочитай вірш.



Дубові дроба дід рубає
в дворі під деревом старім.
Дітвора допомагає
носити дроба з двору в дім.

Наталя Забіла



дітвора — діти.

дроба — розпиляні й розрубані на поліна дерева.

- 2 Про що мовиться у вірші? Що робить дід? Де рубає дроба?
- 3 Як ти розумієш словосполучення *дубові дроба*? Які ще можуть бути дроба?
- 4 Чи відповідає малюнок змісту вірша? Чому? Як можна назвати хлопчика, зображеного на малюнку?
- 5 З яких частин складається вірш? Запиши зачин вірша.

- 1 Прочитай вірш.

...

По дорóзі йшов цапо́к,
опира́вся на ціпо́к.
Він гілля́чки із лози́
ніс для бі́дної кози́,
а для сі́рих козеня́т —
пів мішка́ гарбузеня́т.
Бородо́ю тряс цапо́к,
опира́вся на ціпо́к.

Варвара Гринько



цапо́к ціпо́к н'іс (дія) н'іс (орган)

- 2 Знайди зачин, основну частину й кінцівку вірша.
3 Добери до вірша назву: **Цапо́к. Сім'я цапка́. Йшов цапо́к.**
4 Розглянь малюнок. Чи відповідає він змісту вірша? Чому?

- 1 Розглянь малюнок. Прочитай жартівливий вірш.

В комп'ю́тера-та́та,
в комп'ю́тера-ма́ми
є діти — мале́нькі комп'ю́тереня́та.
Дорóслі комп'ю́тери — та́то і ма́ма —
розв'язу́ють дуже серйо́зні програ́ми.
Мале́ням ще тре́ба ро́сти-підроста́ти —
вони́ полюбля́ють із ді́тками гра́тись.

Світлана Цушко



програ́ма — точний план дії.

- 2 Чи можна назвати цей вірш текстом? Обґрунтуй свою думку.
3 Який заголовок можна дати тексту?
4 Випиши основну частину тексту.

- 1 Роздивись малюнок.



- 2 Створи текст за поданим зачином та опорними словами з малюнка.

У мене є комп'ютер. Це подарунок мені від батьків.
По комп'ютеру можна ...

Працюємо разом!

- 1 Прочитайте текст. Що це за текст?

Біля твоєї хати цвітуть айстри, чорнобрівці, гвоздики.
Вузенька стежинка біжить на лужок. Над криницею росте калина. Червоні кетяги ягід горять, як жар.

З поля долітає гуркіт комбайна. Там працює твій батько.
Звідси починається твоя Батьківщина.

За Іваном Цюпою



горять, як жар — дуже яскраві.

- 2 Поясни, чому в тексті три абзаци.
3 Придумайте й запишіть заголовок до кожної частини.

1 Прочитай.

Палаючий вогонь упав на килим. Рóма зляка́вся, а Дружо́к поча́в гавкати. Сусі́ди почу́ли й ви́кликали поже́жну маши́ну.

Рóма запам'ята́в назавжди́, що сірника́ми гра́тися не мо́жна.

Ра́птом Рóма взяв сірники́. Вийняв оди́н сірні́к і чиркнув по коро́бочці. Сірні́к загорі́вся.

Рóма і Дружо́к гра́лися з м'яче́м.



палаючий — той, що загорівся.

2 Знайди початок, основну частину й кінцівку тексту. Розмісти їх логічно, послідовно.

3 Про що мовиться у тексті? Чи правильно вчинив хлопчик? Чому?

4 Склади план тексту.

1 Розглянь малюнок. Прочитай текст.

О́ля побачила на схóдах вели́кого чо́рного ко́та Мурка́. Він був не про́сто чо́рний, а з біле́ньким комі́рцем під шийко́ю. Він жив на пе́ршому по́версі.

Кі́т за́вжди́ сиді́в на схóдах і при́вітно погляда́в на перехо́жих.



2 Скажи одним реченням, про що цей текст.

3 Вибери заголовок:

а) Кіт Мурко; б) Привітний сусід; в) твій варіант.

4 Знайди правильні відповіді.

1. О́ля жила́: а) у місті; б) у селі.

2. Кі́т був: а) чо́рний; б) рудий.

3. Кі́т сиді́в: а) на схóдах; б) на де́реві.

4. У те́ксті є: а) два абза́ци; б) три абза́ци.

Працюємо разом!

- 1 Прочитайте текст.

Легенда про Осінь

За народним переказом, Осінь — старша дочка Сонця. Вона останньою залишила батьківський дім і стала на Землі четвертою порою року.

Посилаючи Осінь на Землю, Сонце сказало їй:

— Забирай усе своє багатство. Я віддаю тобі і все своє золото. Будь щедрою, і люди полюблять тебе.

Осінь виконує наказ Сонця і щороку дарує нам щедрі дарунки полів і садів, чарує нас своїм осіннім золотом.

З народного переказу



- 2 Як ви розумієте слова: *Будь щедрою, і люди полюблять тебе?*
- 3 Про що розповідається у тексті? Назвіть логічні частини тексту.
- 4 Яка основна думка зачину? Запишіть.
- 5 Про що мовиться в основній частині? Запишіть коротко.
- 6 Яку думку закладено в кінцівці тексту? Запишіть.

План

1. Осінь — дочка Сонця.
2. Поради Сонця.
3. Щедрі дарунки осені.

- 1 Роздивись малюнок. Прочитай уривок із вірша спочатку тихо, а потім уголос.

Хто це там гуде?
 Може, в квіти сів літак?
 — Ні, це я учусь літати, —
 каже джмелик волохатий.
 І тому жу-жу, жу-жу
 всім на світі я кажу!



- 2 Як у вірші названо джмелика? Як його можна ще назвати?
 3 Зачитай план вірша.

План

1. Що запитали в джмелика?
 2. Чому звуки джмелика нагадують звуки літака?
 3. Що джмелик робить у квітах?
- 4 Розкажи зміст вірша за планом.



План коротко й послідовно відображає найголовніше в тексті.

- 1 Прочитай.

Над ставком росте плакуча верба.
 Вона схилила зелені віти й дивиться у воду, ніби плаче.
 Тому її назвали плакучою.
 На вербі весною з'являються маленькі гніздечка.

- 2 Розглянь таблицю. Скажи, у якому стовпчику записано план тексту, а в якому — його будову.

1. Зачин.

2. Основна частина.

3. Кінцівка.

1. Де росте верба?

2. Чому її назвали плакучою?

3. Що з'являється на вербі весною?

- 3 Придумай заголовок до тексту.

- 1 Прочитай частини оповідання.

Кульба́бки

Увесь день услід за сонцем кульба́бки повертають свої голівки. Сонце сховалося. Кульба́бки згорнули свої пелюстки.

Сім'я кульба́бки зібране в легку пухнасту кульку. Дмухнеш на кульку — і попливе, полетить у повітрі легке сім'я.

Усю ніч міцно стиснуті золоті кошики кульба́бок. Сходить сонце. Квіти розкриваються. У літній сонячний день золотою здається лісова галявина.

На зелених луках раннього літа цвітуть кульба́бки. Кожна з них схожа на маленьке сонечко із золотими промінчиками.

За Іваном Соколовим-Микитовим



сім'я — насіння рослини.

- 2 Розмісти частини так, щоб вийшло оповідання. Користуйся планом.

План

1. Де ростуть кульба́бки?
2. Коли кульба́бки розкриваються, а коли — згортають свої пелюстки?
3. У чому лежить сім'я кульба́бки?
4. Коли цвітуть кульба́бки?

- 3 Коли розкриваються кошики кульба́бок?

- 1 Розглянь фото. Прочитай текст.

Мій брат

У мене є старший брат. Звати його Василь.

Він високий, стрункий парубок. Обличчя у нього гарне й привітне. Волосся чорне, густе, блискуче. На лоб звисає чуб. Ніс у Василя прямий і тонкий. Очі великі, темні, розумні і добрі. У брата дуже міцні руки.

Я дуже люблю свого брата. Хочу в усьому бути схожим на нього.



- 2 Про кого мовиться у тексті?
 3 Скільки частин має текст? Про що розповідається у кожній?
 4 Склади й запиши план тексту.



ус'ому н'ому

Розглянь малюнок. Уяви, що це твоя сестра (брат). Опиши свою сестру (брата) на зразок попередньої вправи.



Почни так.

У мене є Щоранку я веду в дитсадок свою

Довідка: моя, молодша, гарна; волосся м'яке, шовковисте; великі ясні оченята, добрі, допитливі, розумні; личко кругле, рум'яне; руки маленькі, ніжні.

1 Прочитай.

Ната́ля жи́ла в мі́сті. Вона́ ходи́ла до шко́ли. І ніко́ли ніку́ди не їздила. Яко́сь по телеві́зору дівчинка побачи́ла вели́ку рі́чку. Ната́ля покли́кала батьків і розпо́віла про свою мрі́ю...

2 Яка мрія була в дівчинки, що ніколи нікуди не їздила й не бачила великої річки? Придумай і розкажи про це.

3 Розглянь малюнки. Добери до кожного з них такий підпис, аби можна було розповісти, що трапилося з дівчинкою Наталею.



1 Прочитай.



Ті́хо па́дає сні́г
 Чі́стить сте́жку Гриць
 бі́лий і лапа́тий.
 від ворі́т до ха́ти.

Ганна Зубкова

- 2 Перестав рядки так, щоб утворився вірш. Користуйся малюнком і планом.

План

1. Як падає сніг?
2. Який падає сніг?
3. Що робить Гриць?
4. Де Гриць чистить сніг?

- 3 Запиши утворений вірш.

452

- 1 Розглянь малюнок. Хто зображений на малюнку? Що зображено на малюнку?



- 2 Скористайся підписами до малюнку й склади текст-інструкцію «Правила сидіння за комп'ютером».

1 Прочитай текст.

У дівчинки **Наді́йки** сьогодні день народження.

Тато **Генна́дій** і ма́ма **Іри́на** зробили їй подарунок. Вони купили квитки до цирку. Увечері вся сім'я пішла на виставу.

У фое́ цирку тато, ма́ма, донька здали пальта, шапки в гардероб і сіли на зручні стільці. Заграв оркестр, на арену вийшли клоуни і песик **Дружо́к**. Виступали тигри і чорна, як вугілля, панте́ра.

Дівчинка була вдячна татові й мамі за свято.



2 Чому виділені слова написано з великої букви?

3 Поділи текст на три частини. До кожної частини постав питання.

1 Прочитай текст.

Хло́пці пішли гуляти в парк. Вони там побачили пта́ха з яскра́вим пір'ям.

Це дя́тел. Він бі́гає по де́реву, ніби по драбінці, і шука́є їжу. За день птах з'їда́є ба́гато жучків і хробачків.

Дя́тел ду́же корисний птах.

2 Вибери й запиши план, який відповідає тексту.

План	План	План
1. Прогулянка дітей.	1. У парку.	1. Прогулянка хлопців.
2. Птах на дереві.	2. Враження від побаченого.	2. Гарний птах.
3. Корисний свійський птах.	3. Корисний птах.	3. Корисний птах.

1 Прочитай два тексти й розглянь малюнок. Про що розповідається у кожному тексті?

1. Комп'ютер — річ, необхідна в кожному домі.

Він складається з чотирьох частин. Перша частина — системний блок. Друга частина — монітор. Третя частина — клавіатура. Четверта частина — мишка.

Усі частини комп'ютера є важливими.



2. Комп'ютер — це сучасна машина-помічник.

Комп'ютер допомагає людині знаходити інформацію, лічити, малювати, дивитися мультіки, гратися, читати, слухати музику, спілкуватися.

Що ти вмієш робити на комп'ютері?

Що ти хочеш навчитися робити?

2 Що це за тексти?

3 Якому тексту відповідає малюнок? Чому?



Тексти бувають:

текст-опис, текст-розповідь, текст-міркування.

Текст, у якому **описується зовнішній вигляд**, —
це **текст-опис**.

Текст, у якому **розповідається про щось**, —
це **текст-розповідь**.

Текст, у якому **про щось міркують**, —
це **текст-міркування**.

- 1 Прочитай текст. Про яку квітку мовиться у тексті?

Літо. Серпне́ва спе́ка. Стоїть хати́нка на па́горбі. А бі́ля тієї хати́ни росте́ вели́ка кві́тка. Со́нце сходи́ть, і кві́тка підніма́є го́лову до ньо́го, на́че віта́ється. Со́нце заходи́ть, і яскра́ва жовтога́р'яча кві́тка стуля́є свої́ пелю́стки й опу́скає го́лову. Як назива́ється ця кві́тка?

Цю росли́ну дуже́ ча́сто мо́жна побачи́ти на горо́дах і в сте́пах на́шої Украї́ни. По́ети майсте́рно змалю́вують цю кві́тку у свої́х твора́х.

- 2 Визнач, це текст-опис чи текст-розповідь.

- 1 Прочитай текст-загадку.



На со́нечко я схо́жий
і со́нце я люблю́,
до со́нця поверта́ю
голі́воньку свою́.
Стою́ стрункі́й, висо́кий,
в зеле́них шта́нях я.
І зо́лотом убра́на
голі́вонька моя́.



голі́воньку — голову.

- 2 Що це за текст? Поясни свою думку.
3 Чим цей текст пов'язаний із текстом із попередньої вправи?
4 Запиши речення — зачин тексту.



со́нц'а штан'а́х со́н'ашник

- 1 Прочитай текст.

Календа́р — це зручна́ систе́ма відлі́ку ча́су, де врахо́вується оберта́ння Землі́ навколо́ Со́нця.

Уяві́ть, що календа́ря не існу́є. Зві́дки ви дізна́єтеся,

коли день народження? Коли почнётся навчальний рік? Коли закінчатся канікули? Коли в гості прийде святий Миколай із подарунками?

Календар — це зв'язок між минулим, сучасним і майбутнім часом.

- 2 Покажи, де у вашому класі висить календар.
- 3 Що можна дізнатися, коли дивитися на календар?
- 4 Який це текст? Поясни, чому. Запиши відповідь на останнє запитання.



зак'інча[ц':а] врахóву[йец':а]

459

- 1 Прочитай текст. Поміркуй, кого лікували діти.

Учні влаштували в класі лікарню. Вони вдягли халати й лікували хворих.

Хворі не плакали. Вони тихо стояли й чекали.

Нові горщики, ножиці, ґрунт, засіб для підживлення рослин, ганчірки, вода були в школярів, які лікували хворих.



засіб для підживлення рослин — спеціальна вода з вітамінами.

- 2 Визнач тип тексту. Поясни свою думку.
- 3 Добери з дужок заголовок до тексту (**Лікування рослин. Лікарня для вазонів. Справжні господарі**).
- 4 У якому значенні вжито слово *лікували*?

- 1 Прочитай текст-міркування. Про що в ньому йдеться?



На мою думку, старім лю́дям трéба допомагáти.

По-перше, допомогті́ старій лю́дині пе-рейті́ ву́лицю, поступи́тися місцем у тра́н-спорті, показáти доро́гу. Так прості́ вчи́нки вчать бу́ти до́бріми, чу́йними, неба́йдужи-ми. **По-друге**, до́брі спра́ви ро́блять нас кращи́ми, прикраша́ють ко́жного з нас. **По-трéте**, бабу́ся та́кож ра́дить ста́витися із пова́гою до старі́х люде́й.

- 2 Хто розповідає про допомогу людям похилого віку?
3 Випиши виділені слова.

Працюємо разом!

- 1 Прочитайте уважно текст. Від кого ведеться розповідь? Яка інтонація речень. Чому?



Що хóчете з на́ми робіть: збира́йте, вди-ха́йте за́пах, сушіть, залива́йте окро́пом, насто́юйте, варіть варéння! **Чéмно про́си-мо, тільки не лама́йте гіло́к, не калі́чте де́рева, не зни́щуйте на́шого лі́стя!** Якщо́ не послуха́єтеся, то ми перестáнемо духмя́но цвісти́! Зали́штесь ви тоді́ без цілю́щих: ліпового ме́ду, ліпового ча́ю, а та́кож лі́ків, кре́мів, ми́ла, шампу́ней!

- 2 Який заголовок відповідає темі, меті тексту? (**Прохання липи. Попередження липи. Заборона липи.**) Обґрунтуйте свою відповідь.
3 Випишіть виділене речення, поясніть написання **не** з дієсловами.



проха́[н':а] попередже[н':а] заборóна

1 Прочитайте уважно три тексти.

1. Біля нашої школи росте кучерява ліпа. Учителька розповідала нам, що вона ровесниця школи. Молодую ліпу посадили тоді, коли школу збудували, перші учні переступили її поріг. Минуло багато років. Ліпа бачила усіх учнів, які навчалися в школі. Вона кожного ранку зустрічає школярів, бажає їм успішного дня.

Наша ліпа — свідок шкільних традицій і подій.

2. Ліпа біля школи палахкотіла сонячними барвами. Це осінь одягла її в золоте вбрання. Яких тільки відтінків не було на ній! Блідо-жовтий, насичений золотистий, між якими де-не-де ще ховався зелений колір літа. Час від часу з гілок, ніби іскри, відривалися сухі листочки й падали додолу. Вітер постійно зривав їх і клав на траву.



3. Я проходила біля квітучої ліпи. Раптом переді мною закружляли бджілки. Вони сідали на цвіт ліпи і збирали нектар. Я зірвала пахучі квіточки, насолоджувалася запахом і подумала: напевно, це дерево зробило мені подарунок. За що? Можливо, щоб підняти мій настрій. А може, хотіло нагадати про чарівне літо. Чи захотілося ліпи, щоб я звернула увагу на її красу, духмяний запах? Хай там як, я дуже рада такому маленькому запашному подарунку!

2 Про що йдеться у кожному тексті? Чи є у трьох текстах спільне?

3 Що ви дізналися про шкільне дерево з першого тексту? Який це тип тексту?

4 Що довідалися з другого тексту? Який це тип тексту?

5 Чи відрізняється третій текст від попередніх? Назвіть особливості.



Текст, у якому автор висловлює свої міркування, думки про якийсь предмет, подію, вчинок, власні почуття, називається **есе**.

463

Працюємо разом!

- 1 Послухайте тексти і скажіть, що вони мають спільного й чим відрізняються.

1. Коли я повертаюся зі школи, мене завжди зустрічає Дружок. Сьогодні він не вибіг мені назустріч. Це тому, що тато на кілька днів поїхав на озеро порибалити. Узяв намет, рюкзак із необхідними речами й Дружка. Татові з Дружком не буде самотньо. Тому сьогодні мій чотирилапий друг мене не зустрів.



2. Я повертався зі школи. Сподівався, що мене зустріне Дружок. Він не вибіг мені назустріч. Я захвилювався. Що сталося? Може, він захворів? Може, поїв бабусиною борщу з кісткою і задрімав? Може, тато взяв його з собою на риболовлю? Може, хтось украв мого чотирилапого друга? Різні тривожні думки починають мене хвилювати. Треба швидше запитати в бабусі, де Дружок.

- 2 Назвіть тему і мету текстів. Чому про одне й те саме розповідають по-різному? Який текст більше подобається? Чому?
- 3 Визначте тип текстів і придумайте заголовки.

464

- 1 Прочитай текст.

Дельфіни

Дельфін — істота дивовижна. Він завжди виявляє дружнє ставлення до людей. Дельфін добре розуміє дресирувальників і охоче швидко вчиться виконувати складні завдання.

У дельфіна́ріях на виста́вах-по́казах дельфі́ни демонстру́ють то́чні стрибкі́ у висоту́, дола́ють бар'є́ри, жонглю́ють м'яча́ми, ке́глями, обруча́ми, видаю́ть різні звуко́ві сигна́ли.



Дельфі́нами зда́вна ціка́влять-ся вче́ні різних кра́їн. Резу́льтати їхніх дослі́джень є до́сить важли́вими.

2 Яка основна думка тексту? Обґрунтуй, чому ти так вважаєш. Визнач тип тексту.

3 Випиши середину тексту, познач однорідні члени речення.



дельф'ін дельф'ина́рі́й

465

1 Прочитай текст.

Моя по́друга

Мою по́другу зва́ти Ната́лка. Ми вчимо́ся в одно́му кла́сі, але хо́димо в різні спорти́вні се́кції.

Вона́ ввічлива й до́бре ви́хована. Ї́ї ма́ма працює́ у на́шій шко́лі. Ната́лка оха́йна, чепурна́. Вона́ ча́сто бере́́ участь у ко́нку́рсах. Ната́лка допи́тлива, доте́пна й кмі́тлива. Ма́є відмі́нні у́спіхи в навча́нні. Вона́ за́вжди́ весе́ла, зна́є бага́то ціка́вих істо́рій. Спорти́вна та енергі́йна, займа́ється легко́ю атле́тикою. Два ра́зи на ти́ждень від-відує́ спорти́вну се́кцію. Ната́лка щі́ра та ла́гідна, умі́є да́ти до́бру пора́ду, при́йти на допо́могу. У нас бага́то спі́льного.

Я ра́да, що ма́ю таку́ чудо́ву по́другу.

2 Про що йдеться у цьому тексті? Який це тип тексту? Як характеризує свою подругу дівчинка?

3 Випиши прикметники, які характеризують Наталку, разом з іменниками.

Працюємо разом!

1 Послухайте текст (учитель читає).

Дід Матвій і Тарасик колють дрóва на подвір'ї.

— А чи не час уже й перепочити? — поглядаючи на онука, каже дід і всидається на дровітні.

А Тарасик знайшов товстий шмат соснової корі, видóвбує чóвник.

Тíхо на подвір'ї. Тільки іноді налетить вітерець-пустунець, побáвиться вербóвим віттям та й дáлі полетить.

«Курлі, курлі!» — ра́птом долинуло з вишині.

Тарасик підводить го́лову, вдивляється у не́бо. А курлікання усе б́лижчає. Ось уже ві́дно в голу́бому не́бі рівне́нький трику́тник.

— Журавлі! Діду, журавлі летять! — вигукує Тарасик.

Дід встає, прикладає до чо́ла долóню.

— Повертаються з і́рію весéлики на́ші, — розгáджує вóса.

— А чо́му весéлики? — дівиться на ді́да Тарасик. — Журавлі!



— Ні, з́араз, навесні́, звуть лю́ди журавлі́в весéликами.

— А чому́?

— Бо поверта́ються птахі́ додóму, і радіють вони́, вéсело їм, що здола́ли далéку дорóгу, що зно́ву в рідних кра́ях. І лю́ди з німи радіють.

— Диві́ться, дідúсю, стрóєм летя́ть! На́че солда́ти! — показує Тарáсик.

— Стрóєм краще леті́ти. Так і з ві́тром лéгше змага́тися, а як ви́б'ється кóтрий із сил, інший підтрі́має.

— Еге́й, весéлики! Приві́т! — гукає Тарáсик.

Птахі́ ніби вчува́ють його́ віта́ння і у відпові́дь го́лосно курлі́чуть.

— Восе́ні зва́тимуться вони́ журавля́ми, — продо́вжує дід. — Розста́ються тоді́ з батьківщи́ною і жу́ряться від то́го, що му́сять леті́ти на чужину́. Тому́ й — журавлі́.

Стоя́ть се́ред двóру старі́й і малі́й, дівля́ться у не́бо. Курлі́кання повóлі стиха́є, розта́є у висóкості.

Тарáсик берéться за соки́рку та все примовля́є:

— Журавлі́-весéлики! Журавлі́-весéлики!

За Василем Чухлі́бом



ко́лють дрова́ — рубають.

дрові́тня — колода, на якій рубають дрова.

до́лінуло з ви́шині — почулося з неба.

трику́тник — клин птахів.

і́рій — вирій.

розста́ються — прощаються.

розта́є у висóкості — зникає десь високо.

2 Про що йдеться у тексті? Хто головні герої?

3 Якої пори року відбувалася ситуація?

4 Що нового дізнався хлопчик?

5 Назвіть тип тексту. Поясніть свою думку.

6 Запишіть кінцівку тексту. Скільки в ній абзаців?

- 1 Розглянь малюнок. Прочитай текст.

Чи буває мені сумно, коли йде дощ?

На вулиці йде дощ... Друзі розбіглися по домівках. Що робити? Сумувати? Зовсім ні!



Я завжди знаходжу цікаву справу. Варто тільки роздивітися навкругі. Не думайте, що я сиджу з телефоном чи перед телевизором. Зовсім не так. Спочатку можна скласти космічний корабель із деталей конструктора. Тоді я беруся малювати акваріум або морське узбережжя. А якщо почитати комікс про супергероїв, то й дощ закінчиться!

Не люблю я сумувати в дощову погоду.

Наталія Білозор

- 2 Хто автор есе?
- 3 Яка тема есе?
- 4 Перекажи своїми словами текст за планом.

План

1. Що відбувається за вікном, коли йде дощ?
2. Як міркує хлопчик?
3. Які справи хлопчик робить у дощову погоду?
4. Який у хлопчика настрій?

- 1 Пригадай, що ти робиш удома в дощову погоду.
- 2 Розкажи про свої відчуття за планом до вправи 467.
- 3 Які труднощі ти відчував, коли складав есе?

Відгадки до загадок

- С. 4. Наша Україна.
- С. 28. Основа.
- С. 29. Лисиця.
- С. 39. Весною.
- С. 62. Лист.
- С. 66. Осінь.
- С. 68. Мороз.
- С. 81. Береза.
- С. 105. Зима.
- С. 107. Сова. Поле.
- С. 108. Вовк.
- С. 116. Дятел.
- С. 125. Капуста. Кіт. Бджола.
- С. 140. Павук.
- С. 180. Соняшник.

ЗМІСТ

МОВА І МОВЛЕННЯ

Культура мовлення і спілкування.....	4
Діалог.....	10
Слова ввічливості	14

БУДОВА СЛОВА

Закінчення	22
Основа.....	28
Корінь.....	30
Правопис голосних у коренях слів.....	36
Чергування приголосних і голосних у коренях слів.....	41
Суфікс.....	45
Префікс	49

ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

Однозначні і багатозначні слова.....	57
Пряме і переносне значення слова	62
Синоніми	66
Антоніми.....	70

ЧАСТИНИ МОВИ

Уявлення про частини мови	76
Іменник	80
Поняття про іменник.....	80
Рід іменника	86
Змінювання іменників	88

Прикметник.....	99
Поняття про прикметник.....	99
Змінювання прикметників.....	101
Дієслово	114
Поняття про дієслово	114
Змінювання дієслів	115

РЕЧЕННЯ

Речення за метою висловлювання.....	126
Звертання. Розділові знаки при звертаннях.....	141
Головні і другорядні члени речення.....	148
Узгодження слів у реченні.....	151
Однорідні члени речення.....	157

ТЕКСТ

Ознаки тексту	163
Будова тексту.....	167
Поділ тексту на логічні частини. План	172
Типи текстів	179
Відгадки до загадок	189

Навчальне видання

Кульбіда Світлана Вікторівна

УКРАЇНСЬКА МОВА



Підручник
для осіб з особливими
освітніми потребами (Н 91)

3 клас

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Головний редактор А. С. Мнишенко

Головний художник М. Б. Гутман

Редактор Н. В. Леонова

Коректор А. В. Дрожина

Формат 70х100/16.

Ум. друк. арк. 15,60. Обл.-вид. арк. 8,60.

Тираж 854 пр. Зам. № .

Державне підприємство «Спеціалізоване видавництво «Либідь»,

вул. Пушкінська, 32. м. Київ, 01004

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 3055 від 12.12.2007

Віддруковано в ПП «Видавництво “Фенікс”»,

вул. Шутова, 136, м. Київ, 03067

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 271 від 07.12.2000